

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
СУЛЕЙМАН ДЕМІРЕЛЬ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТІ ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУ КАФЕДРАСЫ

ӘОЖ 821.512.122

ДИССЕРТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫС

**ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДА ЖОҒАРЫ СЫҢЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘДЕБИ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ**

7М01701 – «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы
бойынша

Арибжанова Аружан Шыңғысханқызы

Қаскелен, 2022

СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТІ ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУ КАФЕДРАСЫ

«Қорғауға жіберілді»

Кафедра меңгерушісі

PhD, ассистент профессор

Ноғайбаева А.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫС

7M01701 – «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы
бойынша

Орындаған:

А.Ш.Арибжанова

КОЛЫ

Ғылыми жетекші:

п.ғ.к., СДУ профессоры Д.Б.Жұмақаева

КОЛЫ

Қаскелен, 2022

Сулейман Демирель атындағы университет
«Педагогикалық және гуманитарлық ғылымдар» факультеті
«Тілдік білім беру» кафедрасы

Бекітемін

Кафедра меңгерушісі

PhD, ассистент профессор

Ноғайбаева А.

Диссертациялық жұмысты дайындау тапсырмасы

Магистрант: Арибжанова Аружан Шыңғысханқызы

Білім беру бағдарламасы: Қазақ тілі мен әдебиеті

Тақырыбы: Әдебиет сабағында жоғары сынып оқушыларының әдеби шығармашылық қабілетін дамыту

Ғылыми кеңестің бұйрығымен бекітілген

№ 09.3-05/946-1 «26» 01 2021 ж.

Диссертациялық жұмысты аяқтау мерзімі «01» 06 2022 ж.

Тапсырмалар және диссертациялық жұмыстың қысқаша сипаттамасы:

Диссертациялық жұмыс жоғары сынып оқушыларын әдебиет сабағында арнайы шығармашылық қабілетін оятуға, дамытуға бағытталды. Алға қойған мақсат - міндеттер арқылы жұмыс жүргізілді. Шығармашылық қабілетті оятуға арналған түрлі тапсырмалар мен жаттығулар құрастырылып, оларды қолдану аясы ұсынылды.

Ұсынылған әдебиеттер: Қабдықайырұлы Қ. «Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы» 1999 ж., Матюшкин А.М. «Оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту» 1991 ж., Қожахметова Х. «Мәнерлеп оқу» 1992 ж., Тұрғынбаева Б.А. «Шығармашылық қабілеттер және дамыта оқыту» 1999 ж., Райысов У. «Сын тұрғысынан ойлау технологиясы» 2004 ж., Давыденко Т.Н. «Развитие и диагностика творческих способностей» 1997 г., Грановская Р.М., Крижанская Ю.С. «Творчество и преодоление стереотипов» 2001 г., Бала Г.А. «Понятие творчества и творческих способностей» 2002 г., Андреев В.И. «Педагогика творческого саморазвития инновационный курс» 2006 г., Ахметова З. «Сөз өнері» 2006 ж., Желдербаева С. «Мәнерлеп оқу» 1992.

Тапсырмалар бекітілген мерзім: «22» 10 2021 ж.

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., СДУ профессоры Д.Б.Жұмақәева

Магистрант: Арибжанова Аружан Шыңғысханқызы

Аңдатпа

Диссертация жұмысының тақырыбы: Әдебиет сабағында жоғары сынып оқушыларының әдеби шығармашылық қабілетін дамыту

Жұмыстың құрылымы: зерттеу жұмысы кіріспеден, екі тараудан (тараушалардан), қорытынды және пайдаланған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Диссертациялық жұмыстың көлемі: 88 бет, 24 кесте, 3 сурет, 3 сызба бар, зерттеу барысында 65 әдебиет қаралды.

Кілт сөздер: шығармашылық, қабілет, оқушы, әдебиет пәні, өнер, мұғалім.

Диссертация жұмысының бірінші бөлімінде жоғары сынып оқушыларының әдеби және шығармашылық қабілетіне сәйкес дамыту үдерісінің ерекшеліктері және әдеби-шығармашылық қабілетті дамыту мәселелерінің психологиялық аспектісі қарастырылып, зерттелді, осыған сәйкес дидактикалық ұстанымдарға, арнайы шығармашылық тұлға қалыптастыру барысында қамтылатын үдерістерге тоқталып, жұмыс жүргізілді.

Диссертация жұмысының екінші бөлімінде жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту үдерісін әдістемелік тұрғысынан қамтамасыз ете отырып, жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту барысында өткен тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың мазмұны мен барысы қарастырылды. Сонымен қатар әдеби шығармашылық қабілет арқылы оқушының шығармашылық тұлғасын қалыптастыру үдерісінің белсенді-мақсатты моделі жұмыстың екінші бөлімінде қамтылды.

Диссертация жұмыстың қорытынды бөлімінде тақырыпқа сай жоғары сынып оқушыларының әдебиет сабағында шығармашылық қабілетін дамыту туралы зерттелген барлық тарауларға түйін жасалынды. Жұмыс алдына қойған мақсатқа айқын жетекізілді деген сенім бар. Орындалуы керек міндеттер толық дерлік орындалып, мәселелер өз шешімін таба алды деген қорытынды жасауға болады.

Аннотация

Тема диссертации: Развитие литературного творчества старшекласников на уроках литературы.

Структура работы: научно-исследовательская работа состоит из введения, двух глав (глав), заключения и списка литературы.

Объем диссертации: 88 страницы, 24 таблиц, 3 рисунка, 3 диаграммы, 65 библиографических ссылок.

Ключевые слова: творчество, способности, ученик, литература, искусство, учитель.

В первой части диссертации были изучены и рассмотрены особенности процесса развития литературно-творческих способностей старшекласников и психологические аспекты развития литературно-творческих способностей.

Во второй части диссертации рассматриваются содержание и ход экспериментальной работы по развитию творческих способностей старшекласников, обеспечивающие методическое обеспечение процесса развития творческих способностей старшекласников. Также во вторую часть работы включена деятельностно-целевая модель процесса формирования творческой личности школьника посредством литературного творчества.

В заключительной части диссертации обобщаются все изученные главы по развитию творческих способностей старшекласников на уроке литературы по теме. Он явно достиг своей цели. Можно сделать вывод, что поставленные задачи выполнены практически полностью, а проблемы решены.

Annotation

Theme of the dissertation: Development of literary creativity of high school students in literature lessons

The structure of the work: the research work consists of an introduction, two chapters (chapters), a conclusion and a list of references.

Volume of the dissertation: 88 pages, 24 tables, 3 figures, 3 diagrams, 65 references were considered during the research.

Keywords: creativity, ability, student, literature, art, teacher.

In the first part of the dissertation the peculiarities of the development process in accordance with the literary and creative abilities of high school students and the psychological aspects of the development of literary and creative abilities were studied and considered.

In the second part of the dissertation, the content and course of experimental work on the development of the creative abilities of high school students are considered, providing methodological support for the process of developing the creative abilities of high school students. Also, the second part of the work includes an activity-target model of the process of forming a student's creative personality through literary creativity.

In the final part of the dissertation, all the studied chapters on the development of creative abilities of high school students in a literature lesson on the topic are summarized. He clearly achieved his goal. It can be concluded that the tasks set are almost completely fulfilled, and the problems are solved.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	9
1 ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘДЕБИ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
1.1 Жоғары сынып оқушыларының әдеби және шығармашылық қабілетін дамыту үдерісінің ерекшеліктері.....	12
1.2 Оқушылардың әдеби-шығармашылық қабілетін дамыту мәселесінің психологиялық аспектісі.....	25
1.3 Оқушылардың әдеби-шығармашылық қабілетін дамыту жолдары, дидактикалық ұстанымдары.....	39
2 ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘДЕБИ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ	
2.1 Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту үдерісін әдістемелік қамтамасыз ету.....	49
2.2 Жоғары сынып оқушыларының әдеби-шығармашылық қабілетін дамыту бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың мазмұны мен барысы.....	58
2.3 Әдеби шығармашылық қабілет арқылы оқушының шығармашылық тұлғасын қалыптастыру үдерісінің белсенді - мақсатты жолдары.....	70
ҚОРЫТЫНДЫ.....	83
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	86

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Қазіргі заман талабына сай, егеменді елдің болашағы, тірегі – қазіргі ұрпақ. Қай елдің болса да ерекшелігінің, сол мемлекеттің ғылым – білімінің, мәдениетінің дамуы халықтың өзгешелігін көрсету үшін маңызды. Мектепте оқушы қандай білім алса, тәрбиеленсе еліміздің болашағы сондай болмақ. Осы тұста мектептің негізгі міндеттерінің бірі оқушының жеке басының қалыптасуын қамтамасыз ету, оның қабілетін аша отырып дамыту, оқуға ықыласын, іскерлігін қалыптастыру арқылы шығармашылығын дамыту. Қазіргі мектептерде тұлға тұрғысынан тәрбиелеуді, сонымен бірге білімді, дарынды оқушыларды дайындау, ана тілін жетік білетін оқушыларды даярлау мақсатымен жаңа технологиялар мен әдістер кеңінен пайдалануда. Қазіргі таңдағы мектеп мұғалімдерінің алғашқы мақсаттарының бірі әр сыныптағы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту болып отыр. Еліміздегі экономикалық ахуалдың күрделілігіне қарамастан оқушыларға білім беруді әлемдік деңгейге дейін көтеру, оларды жалпы, орта білім алуға, барлығын дерлік қамтуға басты назар аудару арқылы жасалған қадамдар болашағымыздың жарқын болуының басты шарты. Осыған сәйкес, Қазақстанның қоғамдық – саяси өміріндегі болған өзгерістер тәрбиелеу және білім беру ісіне де жаңалықтар енгізуде. Бүгінгі таңда әр пәннің оқытылуы оқушылардың жан-жақты дамуын көздеп, оқушының бойындағы шығармашылық қабілетін дамыту, оның белсенділігіне дұрыс бағыт - бағдар беру арқылы мәселелерді жан-жақты шешу керектігі ескерілуде.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Мектеп – бұл оқушы болмысы мен санасының дамуы қатар жүретін, ерекше бағалы, құнды, қайталанбас кезеңі. Сол үшін де білім – үздіксіз оқытудың алғашқы бастамасы. Мектеп оқушыға белгілі бір білімді ғана емес, сонымен қоса жалпы даму, ол дегеніміз сөйлеу, оқыту, айналаға деген жақсы көзқараста болуды үйрету, ойын дұрыс жеткізе алу, салыстыра білу, дәлелдеу, сөйлеудегі мәдениетті бірге үйретуді қамтамасыз етеді. Осыларды шығармашылыққа үйрету сонымен бірге олардың бойындағы әр түрлі қасиеттерін дамытуға әрекет етеді. Мектеп оқушыларының бойындағы жасырынып жатқан бір қасиет, өмір сүруге деген тікелей әсер ететін қасиет ол – шығармашылық қабілет. Мектеп мұғалімінің басты мақсат – міндеті осы шығармашылық қабілетті анықтап қана қоймай, оқушылардың бойындағы шығармашылық қабілетті қоса дамыту. Осыған орай, жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту жұмыс тақырыбының негізгі мәселесі ретінде қарастырылып отыр.

Жұмыстың мақсаты мен міндеттері. Жоғары сынып оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың негізгі жолдарын, шартын, әдіс-тәсілдерін анықтау. Мектепте шығармашылық қабілетті дамытудың психологиялық, философиялық, педагогикалық, әдебиеттерден қарастыра отырып зерттеу, озық тәжірибелі ғалым – ұстаздардың іс-тәжірибесімен

танысу, мектеп мұғалімдерінің шығармашылық тапсырмаларды, әдіс-тәсілдерді қалай пайдалануын зерттеу, анықтау.

Зерттеу нысаны. жоғары сынып оқушыларына әдебиет сабағында шығармашылық қабілетін дамыту жолдары, ерекшеліктері, әдіс-тәсілдері.

Жұмыстың теориялық және практикалық маңызы. Диссертациялық жұмыс барысында әдеби, педагогикалық, ғылыми-әдістемелік зерттеулер және оқулықтардағы тақырыптар мен практикалық әдістемелер негізге алына отырып, тәжірибе барысында жүзеге асырылды. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың негізгі теориялық алғышарттарын ашатын:

- философиялық, психологиялық-педагогикалық тұжырымдамалар;
- білім беруді ізгілендіру идеялары; аксеология және андрагогика парадигмалары;

- танымды белсенді шығармашылық үдеріс ретінде қарастыратын танымның диалектикалық теориясы тұрғыдан анықтап, эксперименттік негіздеу. Жоғары сынып оқушыларына тәжірибені өтудің негізгі атап өтер маңыздылығы :біріншіден, әдебиет сабағында жоғары сынып оқушылары сабақты еркін түрде өту отырып, ойын ашық жеткізуге, тапсырмаларды жүйелі, қызықты етіп орындай алуына көмектеседі.

Зерттеу әдіс-тәсілдері. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттер мен оқулықтарға анализ жасау; озық ұстаздардың іс-тәжірибелеріне талдау жүргізу; сауалнама жұмысын жасау; педагогикалық бақылау жүргізу; ғылыми-зерттеу жұмысының қорытындысы бойынша жұмыстың тиімді тұстарын анықтау.

Шығармашылық қабілеттерді дамыту мәселесі адамзат қоғамының маңызды мәселелерінің бірі болды және болып қала береді. Ол қазіргі қоғамда ерекше өзектілікке ие болып отыр. Өйткені ғылым, техника және өнер ресурсы ретінде білім бүгінде қарқынды өзгертін динамикалық әлеуметтік-экономикалық жағдайларға үздіксіз бейімделу қажеттілігімен байланысты түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Бұған қоса, бұл кез келген саладағы заманауи маман жұмыс істеуге тура келетін үнемі көшкінге ұқсас ақпарат көлеміне және адамнан кең білімді ғана емес, сонымен қатар жоғары шығармашылық деңгейін талап ететін ғылымдарды біріктіру үдерісіне байланысты ойлауын дамыту.

Зерттеу мәселесіне, мақсатына, нысанына, пәніне және гипотезасына сәйкес келесідей міндеттер қойылды:

1. Жоғары сынып оқушыларының әдебиет пәні бойынша шығармашылық қабілетінің мәні мен мазмұнын ашу;

2. Әдебиетті оқыту үдерісіндегі жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту үшін мұғалімнің жұмыс жүйесінің үлгісін жасап, сынақтан өткізу;

3. Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетінің даму деңгейлерін сипаттау және негізгі критерийлерін анықтау;

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертациялық жұмыстың жаңашылдығы ретінде:

Жоғары сынып оқушыларының әдеби және шығармашылық қабілетін дамыту үдерісінің ерекшеліктері; оқушылардың әдеби-шығармашылық қабілетін дамыту жолдары; шығармашылық дамыту әдіс-тәсілдері ұсынылады.

Зерттеу жұмысы бойынша жарияланым. 1) «Qazaq bilimi» республикалық ғылыми-әдістемелік, педагогикалық журнал. 2) 2020-2021 жас ғалымдар конференциясы.

Жұмысының құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, екі тараудан, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘДЕБИ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Жоғары сынып оқушыларының әдеби және шығармашылық қабілетін дамыту үдерісінің ерекшеліктері

Жалпы білім беретін мектептің педагогикалық ұжымының бүкіл жұмысының маңызды құрамдас бөлігі оқушылардың мектептегі барлық оқу жылдарында шығармашылық қабілетін дамыту. Әдебиетті оқыту үдерісіндегі жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамытудағы мұғалім жұмысының мәні мынада: пәннің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты осы мектеп жасындағы оқушыларды қиял әлеміне қосуға қолайлы жағдай туғызады немесе елестету, бұрыннан барларын қайта құру арқылы жаңа образдар жасау, әдебиет саласындағы шығармашылық қабілетті негізгі құрамдас бөліктері болып табылатын ассоциативті байланыстар мен ұқсастықтардың пайда болу үдерісіндегі бейнелеу, импровизацияны жүзеге асыру т.б. Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту ерекшеліктері білім беру мен тәрбиелеу үдерісінің мазмұнымен, сондай-ақ тұлғаны дамыту үдерісінің күрделілігімен, көп сатылылығымен және жан-жақтылығымен анықталады және қамтамасыз етіледі. Жоғары сынып оқушыларының сабақта және сабақтан кейінгі уақытта алған білім, білік және дағдыларын әртүрлі шығармашылық іс-әрекеттерде (конкурстарға, іскерлік ойындарға, конференцияларға, идеялар мен жобалардың жәрмеңкесіне, викториналарға, КВН-ге қатысу арқылы) мектептегі білім беру жүйесінде оқу пәндері мен сыныптан тыс жұмыстардың мазмұнының мүмкіндіктерін ұтымды пайдалана алады. Әдебиетті оқыту үдерісінде жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамытудың мұғалім жұмысының жүйесінің үлгісі мақсат, міндет, ұстаным, мазмұн, форма, әдіс, құралдар және нәтижелер сияқты өзара байланысты құрамдас бөліктерді қамтиды. Шығармашылық құрылымның сипатына негізделеді: тұлғаның шығармашылық бағыттылығы басым, өнімді ойлау және әдебиет саласындағы ерекше шығармашылық қабілет. Оның нәтижелі болуы мұғалімнің «тұлғаның белсенді күйі» және «оның жақын арада дамуы» аймақтарының кеңістігін дұрыс пайдалануына, оқушы мен ересектердің шығармашылық қарым-қатынасына, әлеуметтік және отбасылық ортасына байланысты. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту - бұл оқушының шығармашылықтың мәні мен табиғаты туралы қарапайым идеясынан педагогикалық бақыланатын, жеке өзін-өзі басқару және өзін-өзі реттейтін үдеріске өтетін тұрақты үдеріс, онда шығармашылық субъектісі өзіндік бірегей тәжірибесі, өзін-өзі тұлға ретінде жасайды. Әсіресе, мұнда олардың шешіміне стандартты емес тәсілді қажет ететін тапсырмалардың тұтас кешенін және осы деңгейді көтеруге ықпал

ететін оқушылардың шығармашылық қабілетінің даму деңгейін ескере отырып, дидактикалық материалдарды пайдалану маңызды.

Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін қалыптастырудың негізгі критерийлері: жоғары сынып оқушыларының интеллектуалдық даму деңгейі мен танымдық іс-әрекетінің сипаты, танымдық стилі, технологиялық дайындығы, шығармашылық белсенділік және дербестік деңгейі, интеллектуалдық өзіндік реттеу, мотивация және эмоционалды құндылық қатынас. Таңдалған критерийлер жиынтығы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың төрт деңгейінің (репродуктивті, ішінара ізденіс, эвристикалық және шығармашылық зерттеу) әрқайсысының жағдайын бағалауға және осы үдерістің тиімділігін арттырудың педагогикалық шарттарын анықтауға мүмкіндік береді. Қазіргі білім беру жүйесі өскелең ұрпақты шынайы өмірге дайындауға бағытталған, ал қазіргі уақытта еңбек нарығында сұранысқа ие болу үшін жалпы білім беретін мектеп түлегі дербестігі мен ойлау ерекшелігін иеленіп, өз бетінше білім алып, талдай білуі керек. Шығармашылық ізденіс әрекеттің барысы. Осылайша, әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар, қазіргі қоғамның құндылықтары мен қажеттіліктерінің сапалық өзгерістері, дүниеге танымдық қатынас түрінің өзгеруі нәтижесінде шығармашылық қызметтің маңыздылығы күрт артты. Шығармашылық қабілет мәселесі көптеген ғалымдар-педагогтар мен психологтардың зерттеу пәні болып есептеледі.

Бұл мәселені шешудің философиялық, психологиялық, педагогикалық, акмеологиялық және андрагогикалық тәсілдері бар. Шығармашылық қабілеттің қалыптасу және даму құбылысын (Н.А.Бердяев, В.Гумбольдт, Э.Кассирер) сияқты философтар қарастырды, шығармашылық үдерістің психологиялық аспектілері отандық және шетелдік ғалымдар (Б.Г.Ананьев, Д.Б.Богоявленская, Л.С.Выготский, Н.Л.Рубинштейн, Д.Гилфорд, А.Маслоу, К.Роджерс, Э.П.Торранс және т.б. еңбектерінде қарастырылған), педагогика мен педагогикалық психологияда шығармашылық қабілетті қалыптастыру мәселесін дамытатын бірқатар ғылыми бағыттар бар: бұл дамыта оқыту (В.В.Давыдов, Л.В.Занков, Д.Б.Эльконин), проблемалық оқыту (А.М.Матюшкин, М.И.Махмутов), өнертапқыштық есептерді шешу теориясын және шығармашыл тұлғаны дамыту теориясына (Г.С.Альтшуллер, И.М.Верткин), оқушының интеллектуалдық шығармашылық тұлғасын тәрбиелеу теориясына (И.П.Иванов, В.А.Сухомлинский), мұғалімнің шығармашылық қабілетін тәрбиелеу теориясы (С.А.Архангельский, М.Ф.Гоноболин, Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин және т.б.), акмеологияда ересектердің шығармашылығын зерттеу мәселесі (А.А.Бодалев, Н.Ф.Вишняков, Ю.А.Ганин, Н.В.Кузьмина, М.И.Станкин және т.б. еңбектерінде көрініс тапқан), жеке тұлғаның шығармашылық қабілетін дамыту андрагогика бойынша (Х.Ш.Джарвис, М.Ш.Кноулз, Р.М.Смит) еңбектерде қарастырылады, оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамытудың әртүрлі аспектілерін (Л.П.Аристова, Ю.Н.Кулюткин, П.И.Пидкасистый, И.И.Родак және т.б.), жеке тұлғаның шығармашылық

ойлауын дамытудағы тәуелсіздіктің рөлі (Л.Г.Вяткин, Н.Е.Воробьев, Е.И.Мизюрова, В.Ф.Пала-Марчук және т.б.), шығармашылық өзін-өзі дамыту мәселелерімен (В.И.Андреев, Д.Н.Васильева, В.Я.Мақашов), рефлексияның шығармашылық қабілетердің қалыптасуына әсері (И.В.Банер, Е.П.Варламова, А.В.Карпов, И.Н.Семенов, С.Ю.Степанов және т.б. еңбектерінде зерттелген), шығармашылық тұлғаны қалыптастыратын пән ретінде әдебиетті оқыту жүйесінде оқушылардың әдеби шығармашылығының ерекшеліктері мен олардың шығармашылық қабілетін дамыту (М.Арнаутовтың, Б.С.Библер, В.В.Иванихин, Е.Н.Ильина және т.б.).

Шығармашылық қабілетті дамыту мәселесіне көбірек көңіл бөлінгенімен, оның бірқатар аспектілеріне әлі де жеткіліксіз зерттелген. Педагогикалық іс-тәжірибе нәтижелерін талдау мектеп жүйесінде оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға әлі де болса тиісті көңіл бөлінбейтінін көрсетеді, бұл бірқатар себептерге байланысты, соның ішінде оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың педагогикалық шарттарын анықтаудағы қиындықтарға байланысты. Орта мектепте әдебиетті оқыту үдерісіндегі шығармашылық қабілетті. Осыған байланысты шығармашылық қабілетті жоғары деңгейде дамыған жастардың халық шаруашылығының әртүрлі салаларына келуіне қоғамның қажеттілігі мен жоғары сынып оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың теориясы мен әдістемесінің жеткіліксіз дамуы арасында қарама-қайшылық бар, қазіргі білім беру мекемелеріндегі оқу үрдісі.

Әдебиетті оқыту үдерісінде жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін неғұрлым тиімді дамыту үшін келесі педагогикалық шарттар қажет: жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамытуды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету жүйесінің болуы; әдебиетті оқыту; жоғары сынып оқушыларымен бірлескен шығармашылық іс-әрекетке мұғалімнің кәсіби-педагогикалық дайындығын қалыптастыру; жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін диагностикалау мен кезең-кезеңімен бақылауды жүзеге асыру; осы мектеп жасындағы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту үдерісіне ата-аналар мен пән мұғалімдерін белсенді тарту; әдебиетті оқыту үдерісінде жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамытудың ғылыми негізделген жүйесін әзірлеу және енгізу, бұлда мектепте шығармашылық және ізденіс ортасын кеңінен құруды көздейді.

Тағы мына бір критерийлерді қолайлы деп қарастыруға болады. Олардың көмегімен жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту барысында ерекшеліктерін қарастырамыз: интеллектуалдық даму деңгейі және когнитивті сипаты әрекеттер; танымдық стиль; технологиялық дайындық; шығармашылық белсенділік пен деңгей дербестік; интеллектуалды өзін-өзі реттеу; эмоционалдық құндылық; мотивация.

Оқушылардың сауатты және мәдени сөйлеуін, олардың шығармашылық ойлауын дамыту- мұғалім – филолог қызметінің негізгі бағыттарының бірі. Мұғалім тілі мұғалімнің шығармашылық даралығын қалыптастыру

міндеттерін шешуі, балаға эмоционалды жағдайларын білдіруге мүмкіндік береді,оның өзіндік шығармашылық қабілеті мен қайталанбас дарылығын сезінуге жол ашады. Шығармашылық дегеніміз не? Оларды қалай дамытуға болады? Мұғалім бұл үшін қандай жағдай жасауы керек? Шығармашылық дегеніміз - білім мен дағдыларды жаңа жағдайға өз бетінше жаңаларына енгізу мүмкіндігі,проблеманы шешудің әр түрлі тәсілдерін және балама дәлелдерді таба білу , белгілі мәселелердің жиынтығы болып табылатын мәселені шешудің жаңа әдісін табу мүмкіндігі.

Жазба жұмыстарын үйретудегі басты мақсат - баланы жан-жақты дамыту жұмысы, оқушылардың жалпы ойын дамытуға бағытталады. Қызығушылығын оятып,шығармашылықпен айналысуға бағыт береді. Яғни, оқушылардың жазбаша тілін дамыту мәселесін,олардың ойлау қабілетімен байланыстыра, сондай-ақ ойлау мен жазу үдерісінің бірлігінде ұйымдастырады.

Бағдарламада, оқулықта мектеп өмірінде жазба жұмысын үйрету терминдері тіл ұстарту, байланыстыра сөйлеу және т.б. терминдермен алмастыру байқалады. Өйткені соңғы кездерде тіл мәдениетіне айрықша көңіл бөлініп, бағдарлама, оқулықтарда, әдістемелік әдебиеттерде жазбаша тіл мәдениетін дамыту, тіл ұстарту, тіл дамыту, байланыстырып сөйлеу т.б. терминдер жиі ұшырасуда. Ғалымдардың айтуынша мұғалімдердің іс-тәжірибесіне сүйене отырып, мұғалім қазақ тілі мен әдебиет сабақтарында оқушыларға жазба жұмыстарын үйрету үшін оның психологиялық, лингвистикалық ғылыми негіздері мен педагогикалық ерекшеліктерін анықтауға болады. Практикалық және шығармашылық жұмыстардың барлығы сабақта өтіліп отырылған грамматикалық материалдарға байланысты жазбаша тіл ұстарту жұмысы мен арнайы жүргізілген тіл дамыту жұмыстары арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан оқушылардың шығармашылық қабілетін арттыруға байланысты жүргізілетін жұмыстардың оқушының активтік қиялдарының дамытылуына маңызы зор болып есептеледі.

Шығармашылық өзін-өзі көрсету – бұл жеке тұлғаны дамытудың ең маңызды шарты. Егер оқушы өзін шығармашылықта сынап көрсе, онда ол автордың сөзіне, жазу шеберлігіне әлдеқайда сезімтал болады. В.А.Сухомлинский бұл идеяны өте айқын білдірді: «Поэзияға деген сүйіспеншілік шығармашылықсыз тәрбиеленбейді»[9, б. 35]. Әдебиет өнердің бір түрі ретінде және академиялық пән ретінде жоғары сынып оқушылардың сапалы меңгеруін және көркем сөзге деген қызығушылығын қалыптастыруды болжайды, әдеби шығармаларда көрініс тапқан қоршаған әлем туралы білімді игеруге көмектеседі. Тіл маманы баланы авторға, жазушыға немесе ақынға жасаған көркем образдың ерекшелігін көруге, сезінуге, қабылдауға үйрету қажеттілігін түсінеді, шынайы әлемді қабылдаңыз және ол туралы өз идеяңызды көркем образдарда білдіріңіз.

Сонымен, шығармашылық қабілет - бұл шығармашылық әрекеттің белгілі бір түрін табысты жүзеге асыру мүмкіндігін анықтайтын және оның

нәтижелі болу деңгейін анықтайтын жеке тұлғалық қасиеттердің жиынтығы. Олар жеке адамның білімімен, іскерлігімен, дағдысымен шектелмейді. Шығармашылық қабілет шығармашылыққа деген қызығушылықтан, тілектен және эмоционалдық қатынастан көрінеді. Өйткені білім, логикалық және шығармашылық ойлаудың даму деңгейі, қиял, шығармашылық ізденістегі дербестік және табандылық және белгілі бір салада субъективті жаңаны құруды қамтамасыз етеді.

Баланың шығармашылық қабілеті ең алдымен отбасыда көрінеді және дамиды, әдебиет пен театрға деген тұрақты қызығушылық туып, ойында белгілі бір эмоциялар мен сезімдерді бейнелеу, жаңа бейнелер жасау, ойлау дағдылары жетіледі. Шығармашылық қабілетті мектепте қарым-қатынас жасай алатын шығармашыл тұлға тәрбиелеу үшін білім берудің әр деңгейінде дамыту қажет. Шығармашылық адам кәсіби қызметте табыстырақ, шығармашылық тұлғаның өзін дамытудың қуатты факторы. Р.Бернс, И.П.Волков, И.О.Мотков; Э.Фромм сияқты ғалымдар және басқа адам психикасының қасиеттері, интеллектінің негізгі және бүкіл рухани сала негізінен мектепке дейінгі бастауыш мектеп жасында және жасөспірімділік жаста пайда болады және қалыптасады деп есептейді. Шығармашылық қабілеттердің дамуы үшін ең қолайлы кезең жас жеткіншектік. Бұл жас кезеңі танымдық белсенділіктің жоғарлауымен, танымдық қызығушылықтарының кеңеюімен сипатталады. Жасөспірімнің интеллектуалдық үдерісі белсенді түрде жетілдіруде. Қабылдау таңдамалы және мақсатты болады. Зейіннің барлық негізгі параметрлері жетілдіріледі. Жад логикалық операциялар арқылы іштей делдалды, есте сақтау және жаңғырту мағыналық сипат алады. Естің көлемі артады, ойлау үдерістері бірте-бірте қайта құрылады. Өз бетінше ойлаудың дамуына, инициативалық танымдық әрекетке көшуіне байланысты интеллектуалдық әрекеттегі жеке айырмашылықтар артады. Ерте жасөспірімдік кезеңде белгілі бір қызмет түрлерінде қабілет қалыптаса бастайды және айқын көрінеді. Әрине, қабілеттердің көрінісі бастауыш мектеп жасында, тіпті мектепке дейінгі кезеңде байқалады, бірақ олар шынымен ерте жасөспірімдік кезеңде дами бастайды. Себебі, бұл жаста терең, тиімді, тұрақты қызығушылықтар пайда болады. Ең алдымен музыкалық, көркемдік-бейнелік, әдеби-шығармашылық қабілет және тілдерді меңгеру қабілеті айқын көріне бастайды. Осылайша жас жеткіншектердің шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы оқушыларға қарағанда өткір, өйткені шығармашылықтың өзі өзін-өзі өзгерту, өзін-өзі көрсету және жарқын эмоционалды ұтқырлықты қамтиды.

Арнайы әдебиеттер шығармашылық оқырманды дамытатын тапсырмаларды жіктеу мәселесі өзекті болып қалатынын көрсетеді. Шығармашылық міндеттерді жүйелеудегі (В.Г.Маранцман, В.И.Лейбсон, В.Н.Шамардин) тәжірибені ескере отырып жазушының әдеби қабілетінің компоненттері туралы көркем шығармашылық психологиясының деректері негізінде жіктеме жасалады. Өздеріңіз білетіндей, барлық жақсы жазушылар

міндетті түрде жақсы оқырмандар, ал барлық адамдарда жақсы жазушының қасиеттері әр түрлі деңгейде болады. Демек, мектеп оқушыларының бойында осы қасиеттерді жазушы-жазушылардың бойында дамыту міндеті. Жазушының әдеби қабілетінің негізгі компоненттері:

- қиял күші, қиял байлығы;
- өткір бақылау;
- ассоциацияның байлығы мен жарықтығы;
- болмысты қабылдаудың эмоционалдығы;
- көркем сөз сезімін дамытуды қолға алу.

Жоғарыда айтылғандардан бастау үшін жұмыс орындарының келесі жіктемесі бар:

- қиялды дамытуға бағытталған тапсырмалар;
- бақылауды дамытуға ықпал ететін тапсырмалар;
- ассоциативті ойлауды дамытатын тапсырмалар;
- эмоционалды жауаптылықты дамытатын тапсырмалар;
- көркем сөз сезімін қалыптастыратын тапсырмалар.

Шығармашылық оқырманды дамытатын тапсырмалар жазушы - жоғары сынып оқушылардың сюжетімен, кейіпкерлерді прототиптермен салыстыру, жобалар мен соңғы мәтін, тану, авторды немесе әдеби мектептегі пародия арқылы тану және т.б.

Сабақтың шығармашылық формаларды шығармашылық іс-әрекет сипатына қарай логикалық және эмоционалды бейнелік болып бөлінеді. Логикалық формаларға сабақтар, дәрістер, семинарлар, практикумдар, зерттеулер, баяндамалар, рефераттар кіреді. Эмоционалды-бейнелі формаларға концерттік сабақ, шығарма, монтаж, әңгіме сабақ, ертегі сабақ, елестету сабағы жатады. Сабақтың эмоционалды-бейнелі формаларын дайындау және өткізу «жоғары сынып оқушыларды шығармашылықпен таныстырады. Концерттің немесе композицияның сценарийін жасауға тырысу, шығармашылық сыни әдебиеттермен танысу, таңдау өлеңдер және олардың орындалуы, картиналар мен музыкалық туындыларды іздеу, эмоционалды әсерді күшейту, эмоционалды талдау, түсіндіруді дамыту» осының бәрі жоғары сынып оқушыларға бірлесіп жұмыс жасау сезімін қалдырады және алған білімдері мен дағдыларын беруге ықпал етеді.

Әдебиет сабағында оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту шарттары белсенді жұмыс әдістерін қолдану оқушылардың шығармашылық қабілетін тиімді дамытуға ықпал етеді. Оқытудың белсенді әдістері негізінен дайын білімді ұсынуға және оларды көбейтуге емес, оқушылардың белсенді танымдық іс-әрекет барысында білімді өз бетінше игеруіне бағытталған осындай әдістер жүйесін қолдануды көздейді. Әдебиет сабағы өнер сабағы болуы керек. Әр сабақ оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға жұмыс жасайды. Тек эмоциялар жоғары сынып оқушыларды қозғауға және ойландыруға, классиктер арқылы заманауи нәрсені түсінуге, жазушыны, шығарманы жібермей, онымен бірге өмір сүруге қабілетті болуы

тиіс. Әдебиет сабағы музыка, ойын, театрды қажет етеді. Белсенді оқыту әдістері- бұл оқыту арқылы оқыту. Мәселен, Л.С.Выготский оқыту арқылы дамуды қажет етеді деген заңды тұжырымдады, өйткені тұлға қызмет барысында дамиды [25, б. 15]. Оқушылардың қажетті білім, білік, дағдыларды игеріп, шығармашылық қабілетін дамытуы мұғалімнің басшылығымен болатын белсенді қызметте. Белсенді әдістер мұғалім мен жоғары сынып оқушылар арасында және оқушылардың өздері арасындағы диалогтық қатынасқа негізделген. Ал диалог барысында коммуникативті дағдылар дамиды, мәселелерді ұжымдық түрде шешу қабілеті дамиды, ең бастысы оқушылардың сөйлеуі дамиды. Оқушылардың шығармашылық іс-әрекеті мұғалімнің психологиялық-педагогикалық қолдауды қажет етеді.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға қолайлы жағдайларды тұжырымдасак:

1. Оқушылардың өз жұмысын ұйымдастыру, олардың белсенділігін дамыту - жоғары сынып оқушылардың практикалық жұмыстарды орындауын қамтамасыз етеді(көркем шығармаларды оқу, шығармаларды талдау кезіндегі практикалық тапсырмалар.);

2. Әдебиетті оқыту мұғалімнің оқушылардың өмірлік тәжірибесін тереңдету және кеңейтуді талап етеді. Балалардың оқу тәжірибесінің байлығы мен алуан түрлілігін, жазушының шеберлігін байқауды, әдебиет теориясын білуді, шығармаларды талдауды қамтамасыз етеді;

3. Әдебиет теориясын жүйелі түрде зерделеу мен практикалық игеру олардың ерекшеліктеріне мұқият назар аудара отырып, әр түрлі өнер түрлерімен танысумен ұштасқан кезде жоғары сынып оқушылардың шығармашылық қабілеті ойдағыдай дамиды;

4. Келесі маңызды шарт - балаларға жұмыс әдістерін, операцияның кезектілігін, әр түрлі жауаптар беру-мүмкіндігін таңдау еркіндігін беру;

5. Оқушыларға жұмыстың өмірлік қажеттілігін сезіндіру өте маңызды;

6. Мұғалім балаларды қамтитын іс-шаралар әр түрлі, қызықты болуы керек, ол үшін кезектесіп отыру керек, мысалы, көркем шығарманы талдаудың әр түрін, жүйелік сипаттағы жұмыстың әр түрімен жұмыс жасаған дұрыс:

7. Мұғалімге көмектесу, мұндағы ең маңызды нәрсе-көмекті ишаратқа айналдырмау, сіз баланың өзі жасай алатын нәрсені жасай аласыз. Қажет болса, жоғары сынып оқушыларды жұмыс мәтініне жіберу керек;

8. Мұғалім балаларды белгілі бір мәселені шешуде бар проблемалар мен өзінің тәжірибесі арасындағы қарама-қайшылықты түсінуден тұратын шығармашылық ізденісті тудыруы керек. Жоғары сынып оқушылардың алдында жаңа, бірақ өз тәжірибесінде жоқ, шешім схемасын, іс-әрекеттің жаңа жүйесін құру қажеттілігі туындайды;

9. Көркем шығарманы талдауды шығармашылық үдеріске айналдыру. Ол үшін оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік беретін эвристикалық сипаттағы практикалық тапсырмаларды қолдану қажет;

10. компьютерлік технологияны әдебиет сабағына енгізу оқушылардың қызығушылығын арттыруға, ойлау қабілетін дамытуға, ақпараттық іс-әрекеттегі ақпараттық білім мен білікке, ақпараттық технологиялар мен мультимедиялық және интернет-ресурстарды қолдана отырып білім мен өзін-өзі тәрбиелеуге біртұтас қатынасты қалыптастыруға мүмкіндік береді. Компьютерлік технологиялар жоғары сынып оқушылардың стандартты емес, шығармашылық және соның нәтижесінде қызықты іс-әрекеттің барлық мүмкіндіктерін ұсынады. Бұл жаңа білімді ұсыну сабақтары, білімді бақылау сабағы, әртүрлі ғылыми жобалар болуы мүмкін.

Шығармашылық сабақтардың оқушылар үшін маңызды жақтары бар. Соларды атап көрсететін болса:

- 1) оқушының танымдық ізденімпаздығы қалыптаса түседі;
- 2) сұрақтарды, мәселелерді тереңінен талдауға үйретеді;
- 3) шығармашылық ой өрісі арта түседі;
- 4) кітаппен жұмыс жүргізу, көркем және ғылыми әдебиеттермен жұмыс, баспа материалдарымен жұмыс істеу біліктерін қалыптастыра алады;
- 5) ұжымдық ой пікірлерді жетілдіреді, топ мүшелірімен ортақтаса отырып шешім қабылдай алады;
- 6) мұғаліммен оқушылар арасындағы қарым-қатынас ынтымақтастыққа ұласып, сенімділік артады;
- 7) оқушы өз ойын еркін жеткізе алады, сөз мәдениетін үйренеді;;
- 8) білімін жүйелі түрде толықтыра алады;
- 9) өз әрекетіне сыни тұрғыдан қарай алады;
- 10) оқу міндеттерін тиімді шешу мүмкіндіктерін тудыра алады.

Дарынды оқушымен жұмыс - олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру негізгі мақсат. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін арттыру арқылы жүреді. Дарынды оқушымен жұмыс мұғалым үшін өте маңызды. Оқушының болашақтағы мамандығына байланысты, яғни кәсіби маман болуына мұғалімнің маңызы өте зор. Бұл тақырыпқа сай болашақ мұғалімнің инновациялық тәжірибесін шығармашылық ынтамен игеру және пайдалану арқылы даярлаудың болашағы өте зор. Олардың тәжірибесі мына анықтамалармен негіздеуге болады:

- 1) оқытуда мұғалім мен оқушының өзара шығармашылық қарым-қатынасы ретінде қабылдау арқылы;
- 2) күрделі мақсат идеясы. Яғни оқушының алдына барынша күрделі мақсат қойып, оны орындай алатындығына сенімділік таныту;
- 3) өзіндік талдау. Оқушылардың жұмыс нәтижелерін жеке және ұжыммен талдау жүргізу;
- 4) ерікті таңдау. Мұғалімнің оқу материалының жақсы игерілуі мақсатында сабақ уақытын өз еркімен пайдалану;
- 5) оқушылардың өзін-өзі шығармашылық басқара алуы;
- 6) тәрбиеге жеке тұлға ретінде қарау;

7) ата-аналармен ынтымақтастықта болу, құру.

Шынайы дүние - әрекеттер жиынтығы. Тәрбие де әрекет белсенділік тәсілі үшін оқытуды жасанды оқу әрекеті, яғни әртүрлі әрекеттерді дамыту ретінде қарастырады. Синтетикалық оқу әрекеті әрекеттің танымдық қызметтерін қабылдауды, зейінді, есте сақтауды, ойлауды ғана емес, сонымен қатар қажеттіліктерді, эмоцияларды, мотивтерді, ерікті біріктіреді. Тәрбие нақты және жақын даму бағыты жағдайында жүзеге асырылуы мүмкін (Л.С.Выготский) [18, б. 23]. Бұл дегеніміз кез келген әрекет маңызды бола отырып, белгілі бір білім мен нормаларға негізделген, оны тек басшылық ретінде санаңызда ассимиляциялау және бекіту керек. Іс-әрекет тәсілдерін меңгермей, даму шарттары туралы айту мүмкін емес. Мұндай бейнелердің жиынтығы мәдени қорды құрайды. Бірақ әлі даму жоқ, жауапты техникалық қызмет көрсету қажет емес. Ол жай ғана өзіне берілген нұсқауларды қайталайды. Бұл нақты даму тұрғысынан оқыту. Мұнда жоғары сынып оқушылар өзекті, яғни нақты уақытта қатысады. Оқытудың өзі өткен тәжірибенің тасымалдаушысы, аудармашысы, бұрын белгілі операциялар мен функцияларды дұрыс орындауды ғана талап ететін функционалдық функция. Болашаққа бағытталған іс-әрекетті құру және оқытудың болашыққа бағытталған іс-әрекет ретінде ұйымдастыру қажет болса, білім беруді тікелей даму тұрғысынан оқыту деп түсінеді.

Оқушылар мұғалімнен туындайтын мақсаттарды түсініп, қабылдауға, осы мақсаттарды ұзақ уақыт сақтауға, нұсқауларға сәйкес әрекет етуге үйренеді. Мақсаттарды өз мүмкіндіктерімен салыстыру дағдылары дами бастайды. Мектеп оқушыларының негізгі психологиялық қатерлі ісігі шындықа шығармашылық қатынасты, адам әрекетінің әртүрлі түрлерінде бағдарлау қабілетін, абстрактілі ұғымдармен және жеке рефлексстермен әрекеттесу қабілетін дамытудың негізін қалыптастыру. Мектептегі балалық шақ баланың шығармашылықпен сөйлеуге үйренетін, шығармашылық қиялын дамытатын шығармашылық кезең. Оның бейнелі бейнелеу динамикасына бағынатын өзіндік, қайталанбас ойлау логикасы бар. Бұл тұлғаның қалыптасуының бастапқы кезеңі. Өз мінез құлқының салдарын эмоционалды болжау, өзін-өзі бағалау, тәжірибенің күрделенуі және хабардар болуы, эмоционалдық сфераны жаңа сезімдер мен мотивтермен байыту бұл тұлғаның даму белгілерінің толық емес тізімі, мектеп жасына дейінгі бала. Бұл жастағы орталық ісіктерді мотивтер мен өзін өзі танудың бағыныштылығы ретінде қарастырауға болады. Сонымен, теориялық жұмысты зерделеу шығармашылық белсенділікті дамытуды қиялды дамытумен байланыстыруға, баланың эмоционалдық сферасы және оқушылардың шығармашылық әрекетінде көрініс табатын тиісті ойын шарттарын таңдауға мүмкіндік береді. Бастауыш мектеп жасына дейін, шығармашылық қиял шығармашылық ойын, бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық белсенділігін арттырудың педагогикалық шарттары. Шығармашылық белсенділікті дамытуға қиялдың әсері.

Шығармашылық белсенділік адамның күнделікті мидеялардың күшінен арылу қабілетін, екінші жағынан, өзін-өзі реттеу қабілетін білдіреді.

Әдебиет сабағында эвристикалық сипаттағы практикалық тапсырмалар оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту құралы ретінде қолданылады. Оқыту процесінде енгізілген эвристикалық сипаттағы практикалық тапсырмалар дегеніміз – бір мұғалімнің тікелей қатысуынсыз немесе оның арнайы бөлінген уақытында оның тағайындалуы бойынша азғана көмекпен орындалатын тапсырмалар. Сонымен бірге, жоғары сынып оқушылар жаңа материал құруды өздерінің күш жігерін жұмсап, сол немесе басқа шығармашылық әрекеттерді білдіре отырып, тапсырмада қойылған мақсатқа жетуге ұмтылады. Практикалық жұмыста мектеп оқушылары алған білімдерін қолдану керек. Практикалық тапсырмаларды орындау барысында жоғары сынып оқушыларды зерттелетін құбылыстармен олардың арасындағы байланыстарды түсінуде үлкен күшке қол жеткізеді. Оқытушының практикалық тапсырмалар басталғанда дейін ауызша, жазбаша, визуалды түрде берген нұсқауы маңызды, брифинг барысында алдағы практикалық жұмыстың мақсаты мен маңызы түсіндіріледі. Оқушылардың қажетті дағдыларды игеруіне байланысты тапсырманы орындау әдісі көрсетіледі. Жоғары сынып оқушылар одан не талап етілетінін түсінген кезде, іс-әрекет жоспарын құрып, тапсырманы орындайды. Тапсырманы орындап болған соң, жоғары сынып оқушылар өз бастамасымен жұмысын тексеріп, бағалайды, яғни өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі бағалауды жүзеге асырады. Енді сіз әдебиет сабағында қолдануға болатын практикалық тапсырмалардың түрлеріне жүгінуіңіз керек. Бұл жұмыстардың өзі бағалауды жүзеге асырады. Жұмыстардың ерекшелігі - олар әңгімелерді оқуға, оларды талдауға және осы әңгімелер туралы балалардың ой-пікіріне байланысты қолданылады.

1-кесте. Оқылатын мәтінге қойылатын сұрақтар:

Оқылған мәтін негізінде сұрақтарға жауап іздеу. Мұнда сұрақтардың келесі түрлері дәйекті түрде енгізіледі

-іс-әрекеттің сипаттамасын талап ететін сұрақтар
-тақырыптың сыртқы деректерін сипаттауды қажет ететін сұрақтар
-объектілерді жіктеуді қажет ететін сұрақтар
-заттарды топтастыруды немесе олардың арасындағы кеңістіктегі байланыстарды уақыт бойынша нақтылауды талап ететін сұрақтар
-екі затты салыстыруды қажет ететін сұрақтар
-кейіпкерді сипаттауды қажет ететін сұрақтар
-актерлар арасындағы қатынастар орнатуды талап ететін сұрақтар
-ойды дәлелдеуді немесе жоққа шығаруды қажет ететін сұрақтар

2-кесте. Оқиға жоспарын құру.

Оқиға жоспарын құру: Қабылдау кезеңі:
-тақырыптармен сурет жоспарын құру
-сұрақтар түрінде тақырыптармен жоспар құру
-әңгімеден алынған өрнектер түрінде тақырыптармен жоспар
-номинативті сөйлем түрінде тақырыптармен жоспар

3-кесте. Оқиғаға дайындық.

Оқиғаға дайындық:
-болып жатқан оқиғалар туралы оқиға
-оқиға туралы әңгіме және идеяны білдіру

4-кесте. Шығармашылық қайта әңгімелеуді түрлендіру:

Шығармашылық қайта әңгімелеу – мәтінді қайта қарау үшін оны түрлендіру:
-оқиғалар реттілігімен өзгеруін
-мәтіннің мазмұнын қоса отырып, оның орны, іс-әрекеті, кейіпкер портреті, мәтіннен тыс шығатын оқиғалар
-шығарма кейіпкерінің атынан немесе өзінің атынан қайта әңгімелеу

5-кесте. Иллюстрациялы талдау:

Графикалық немесе ауызша сурет, иллюстрациялы талдау: Музыкалық иллюстрация:
-музыкалық шығармамен суреттелетін әңгіме үзіндісін оқып, талдау
-музыкалық үзінділер тыңдау
-балалардың музыкалық шығарманы таңдауын жүзеге асыруы, дәлелдеу

Әдебиет сабақтарындағы практикалық тапсырмалардың бұл формаларын шығармашылық деп санауға болады, өйткені олар көркем мәтінді түсіндіруді білдіреді. Кез келген оқиғаны интерпретациялай отырып, оқушылар шығармашылық іс-әрекеттерді жүзеге асырады. Практикалық тапсырмалардың аталған түрлері де шығармашылық іс-әрекет, сондықтан шығармашылық қабілетті дамыту құралы ретінде қызмет етеді.

Шығармашылық сабақтардың оқушылар үшін мынадай маңызды жақтары бар:

- оқушының танымдық ізденімпаздығы қалыптасады;
- сұрақтарды, мәселелерді терең тадауға үйренеді;
- шығармашылық ой-өрісі артады;

- кітаппен жұмыс, көркем және ғылыми әдебиеттер, баспа материалдарымен жұмыс істеу біліктерін қалыптастырады;
- ұжымдық ой-пікірлер жетіледі, топ мүшелерінің ортақ тұжырым жасауға үйренеді;
- мұғаліммен оқушылардың қарым-қатынасы ынтымақтастықта болып, сенімділіктері артады;
- оқушы өз ойын еркін айтуға, сөз мәдениетін үйренеді;
- білімін жүйелі түрде толықтыруға үйренеді;
- өз әрекетіне сын тұрғысынан қарауға үйренеді;
- тұжырым жасап қорытындылауға үйренеді;
- оқу міндеттерін тиімді шешу мүмкіндігін таниды;
- дүниетанымы кеңейіп, рухани дамиды;
- дарынды тұлға ретінде «мен» деген пікірі қалыптасады;
- бәсекелестік қабілеті дамиды;
- мұғалімге тәуелділіктен арылып, шығармашылық жұмыстарға белсене араласуға үйренеді.

Шәкірт ең алдымен өзіне білім тәрбие беретін мұғалімнің жақсы қасиеттеріне қызыға қарайды. Мұғалімнің дене сымбаты, киген киімі, жүріс-тұрысы үнемі оқушының бақылауында, назарында болады. Егер мұғалім сабағын ерекше тартымды, оқушының бәріне түсінікті етіп өткіземін десе, ең әуелі оқушылардың сол сабаққа деген қызығушылығын оята білуі керек. Қазіргі мектеп оқушыларының талғамы терең. Себебі балалар күнде де, түнде теледидар алдынан кетпейді. Әдеби кітаптар да оқитын сауатты балалар да жетіп артылады. Сабақты қызығушылықпен өткізуде мұғалімнің сөйлер сөзі ерекше маңызды. Әр кез өткізілетін сабақ оқушыларды тек қуанышқа бөлесе екен дейміз. Қуаныш бойды билесе, сабаққа деген қызығушылық өшпейді. «Алдымен ешқандай қуаныш болмаса, адам жарық дүниеде тіршілік етіп жүре алмайды. Адам өмірінің ең жақсы аты шулы қозғаушы күші- ертеңгі қуаныш» (А.С.Макаренко) [40, б. 25]

Жукованың [15, б. 10] тәжірибесінен әдебиет сабағында шығармашылық қабілеті дамыту туралы көптеген адамдарды шығармашылыққа үйрету мүмкін емес, шығармашылық қабілет санаулы адамдарда ғана болатын туа біткен қасиет деп санайды. Шынында да, стихиялық шығармашылық, бәлкім, ерте ме, кеш пе аяқталады. Сондықтан шығармашылыққа үйрету мүмкін емес, бірақ ол шығып кетпеуі үшін, қажет болған жағдайда мақсатты түрде, саналы түрде көмектесу міндетті. Өйткені, адамның болмысына тән шығармашылық пен өзін-өзі таныту қажеттілігі әдетте өмір бойы толық жүзеге аспайды, ал психолог Дьяченконың пікірінше, «... барлық балалар өздеріне жол аша алмайды, жасау және бәрін де шығармашылықты ұзақ уақыт бойына сақтау мүмкін емес» [15, б. 23]. Ғасырлар бойы қалыптасқан халық ауыз әдебиеті, одан кейінгі әдеби дәстүр балалардың қиялына бағытталған ерекше жанр – ертегі. Ертегі жазу арқылы оқушылар өз бойында қиял сияқты интеллекттің ажырамас құрамдас бөлігін

дамытады. Мұндай мүмкіндікті орта мектепте оқитын балаларға беруге болады. Әдебиет сабағында шығармашылық қабілетті, қиялды дамыта отырып, мысалы, аңызбен кездескен кезде А.И.Куприн «Шуламит» жігіттер үй тапсырмасы ретінде мыналарды алады: кез келген библиялық әңгіменің немесе пұтқа табынушылық құдайлар туралы мифтің алдында өз аңыздарын жазу; «Шуламит пен Сулейменнің махаббат әнін» құрастыру; Сүлеймен мен Шуламит оларға не көрінетінін сал; Патша мен жүзімдіктегі қарапайым қыз сияқты махаббат бүгінгі күні мүмкін бе деп хат жазу. Шығармашылық адам, сөзсіз үнемі шығармашылық мәселелерді шешуі және шығармашылық өнімін жасауы керек. Адамның ойлауы ұқсастықсыз толық емес. Олар жаңаны түсінуге көмектеседі, оны бұрыннан белгімен байланыстырады; олар ойларды байланыстыруға мүмкіндік береді; олар шығармашылық ойлаудың негізі. Аналогияларды шығармашылықпен қолдану үшін әрқашан оларды ойлап табуға, барларын ашуға, кеңінен танымал аналогияларды өзгертуге немесе керісінше, ұқсастықтардың орнына айырмашылықтарды іздеуге үйретуден бастау керек. Оқу материалдарын меңгеру жұмысында оқушының қиялы нәтиже беруі үшін сабақта не істеу керек? Оқушыларда ақыл-ой экранын құру және дамыту керек. Сыныптағы жұмыстың осындай және осыған ұқсас түрлері оқушыларға оқу материалын ө қиялының бейнелерімен толтыруға және оны өзіндік етуге көмектеседі (шын мәнінде бұл үйрену дегенді білдіреді).

Қиялды дамытудың тағы қандай әдестерін қолдануға болады. Бірінші әдіс – сыртқы әсер ету. Оған оқу үдерісін көрнекі материалмен қанықтыру арқылы қол жеткізу. Екінші әдіс – оқушының сырттан дайын бейнені емес, ойлап табуға шақыру түрін қабылдауына есептелген қиялды ынталандыру, сырттан бірінші игеру ғана беріледі; «ілмек» соның негізінде оқушы қиял бейнелерін өзі жасайды. Қиялды дамытудың үшінші жолы – оқушының өзінің мақсатты жұмысы. Бұл жұмыстың нәтижесін рөлдері бойынша оқу, шығарманың эпизодтарын қою, еркін тақырыпқа эссе жазу кезінде анықтауға болады. «Ақыл-ой экранында» сурет салатын көрнекі елестетуден басқа эмоционалдық қиял да бар екенін қосу керек – қиялды жағдайларда қуаныш, қайғы, ашу, жанашырлық. Эмоциялық қиялды дамытудың екі негізгі жолы бар: мұғалімнің эмоционалдық әсері және балалардың өздерінің шығармашылығы. Эмоционалды ашықтық, басқаға эмоционалды түрде ену қабілеті – бұл біздің мектепте балалар жиі жоғалтатын сыйлық. Оны сыртқа шығармау, үнемі дамыту – оқыту мен тәрбиелеудің ең маңызды міндеті.

Шәкірт сабақта түсініп оқуға бірден-бір қызықтыратын- ұстаз ғана. Оның ерекше бір әсерімен, тебірене де, жігерлене де, шабыттана да, күңірене де айтқан бір ауыз сөзі. Ұстаздың тіл өнері.

«Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, білім, ар, мінез деген қасиеттерімен озады»- деп Абай айтқан озық ойлы, білімдар адамдар заманның, қоғамның дамуына, өзгеруіне үлесін қосып келеді. Осындай қоғамдық-әлеуметтік, мәдени өзгерістер мектептің оқыту үрдісіне әсер ететіні сөзсіз. Кез-келген оқыту белгілі мөлшерде адамды дамытады. Оқитын

пән қаншалықты жаңа, бағалы болса, мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болсын, мұғалім оқушының белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді. Оқушының адам ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады. Жаңа технологиялардың басты мақсаттарының бірі- баланы оқыта отырып, ой еркіндігімен, белсенділігін, ізденімпаздығын қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру. Осы орайда сабақтарда мына технологияларды пайдаланған тиімді:

С.Сейфуллиннің «Ақсақ киік» өлеңін өткен кезде сын тұрғысынан ойлауды дамыту мақсатында мынадай тапсырмаларды берген жөн [3, б.18].
6-кесте. Ойлауды дамыту мақсатында берілетін тапсырмалар.

1. Ой шақыру. «Киік» деген қандай аң? Сендер ол туралы не білесіңдер?

2. Мағынаны ажырату. Тақтаға сурет ілінеді. Суретте дала, адам, киік, мылтық бейнеленген. Сурет бойынша болжау жасалады. Өлеңде не туралы әңгіме болады? Болжау кестесін толтырады. Оқушылар бірінші, екінші бағанды суретке қарап болжап, толтырады. Үшінші бағанды өлең мазмұнымен танысқаннан кейін толтырады.

«Сын тұрғысынан ойлау» технологиясы дайын білімді қайталап айту емес, оны өз белсенділіктері бойынша алуға тәрбиелейді. Проблемалық сабақтарды бөліп алу, әзірлеу, соны талқылау, өзіндік қорытынды жасау, өз беттерімен анализ, синтезге, бағаға жету, өзін-өзі бақылау жұмыстары балаларды шығармашылыққа жетелейді.

Сонымен, оқушылардың әдеби және шығармашылық қабілетін дамыту туралы ғалымдардың әр түрлі көзқарастары мен тұжырыдамаларын, сондай-ақ оларды дамытудың әдістері мен тәсілдерін қарастыра отырып, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту арқылы мұғалім өз үлесін қосады деген қорытынды жасауға болады. Сәттілік жағдаяттарын құру, шығармашылық ойлаудың жоғары әлеуеті бар, қазіргі заманғы, үнемі өзгеріп отыратын әлемде оңай бағдарлай алатын, стандартты емес өмірлік жағдайларда дұрыс шешім таба алатын, белгілі бір мақсаты көздейтін, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру негізгі мақсат.

XXI ғасыр білімділер ғасыры екені анық. М.Әуезов: «Халықты халықпен, адамды адаммен теңестіретін білім»- деген екен [6, б. 26]. Олай болса, ұлттық төл мәдениетті қастерлей білетін, рухани жан дүниесі бай, ой-өрісі дамыған ұрпақ тәрбиелеудегі ұстаз еңбегінің қаншалықты болу керектігін Ж.Аймауытовтың пікірін бүгінгі күні жаңашыл ұстаз Қанипа Бітібаеваның мына пікірінен білуге болады: «Таптаурын болған сабақ түрлері оқушының ынтасын, пәнге деген қызығушылығын төмендетеді. Ойлау белсенділігін тежейді. Танымын сұйылтады...»

Әлемдік білім кеңістігін еркін ашып кіретін ұрпақ тәрбиелеуде жаңашыл ұстаздар қатары көбейе түссін-дей келе, жоғарыда көрсетіліп кеткен түрлі шығармашылық тапсырмалар беру арқылы оқушылардың сабаққа қызығушылығын арттырумен қатар толық нәтиже ала аламыз. Жаңа

технологияларға бағыттап оқыту оқушылардың білім сапасын көтеріп, шығармашылық қабілетін дамытуда маңызы зор екеніне байланысты, әдебиетке қызығушылықты оятуда шығармашылық жұмыстарды жана технологияларға бағыттап оқытуды жүйелі пайдалануды ұсынамын.

1.2. Оқушылардың әдеби-шығармашылық қабілетін дамыту мәселесінің психологиялық аспектісі

Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетінің психологиялық сипатын білу үшін, алдымен қабілет дегеніміз не, соған тоқталған дұрыс. Қабілет дегеніміз не? Бұл сұраққа жауап беру үшін, қазіргі психологиялық әдебиеттердегі анықтамаларға тоқталатын болсақ. Қабілет – жеке – индивидуалды – ерекшеліктер. Яғни бір адамды екіншісінен ажыратып тұратын психологиялық ерекшеліе. Қабілетке кез-келген жеке индивидуалды ерекшеліктерді жатқыза алмаймыз, ол тек қандай да бір іс-әрекетте арнайы бір жетістікке жеткен ерекшелікті айтамыз. Қабілеттілік – индивидуалды ерекшелік дедік. Яғни белгілі бір әрекеттегі нәтижелі жағдайды айтамыз. Қабілеттілік индивидтің білімдері, ұстанымдары, дағдыларына қатысты емес. Ол әрекеттің әдіс-тәсілдерін жетік, әрі тез меңгере білуіне қатысты анықталады.

Көптеген қабілет зерттеген ғалымдар, негізгі үш мәселені атап көрсетеді: қабілеттің шығуы мен табиғаты, типтері, қалыптасуы мен дамуындағы заңдылықтар. Адамның жасаған іс-әрекеттері қанша жан-жақты дамыса, соншалықты қабілет пайда болып дами түседі. Қабілет түсінігі белгілі бір нақты тарихи іс әрекетке негізделмейді. Қабілет адамның жоғары жетістігімен іс әрекеттерінің талаптарына байланысты. Адамның қабілеті қандай туындайды? Олар туа пайда бола ма, әлде жүре пайда бола ма, немесе тұқым қуалай ма, тіпті болмаса қоршаған орта әсер ете ме? Әрине, қазіргі психология мен педагогика адамның қабілеті тұқым қуалай пайда болады дегенді жоққа шығарды. Сонымен қоса, қазіргі уақыттағы кейбір психологтар тұқым қуалаушылық қасиеттердің болу ықпалдылығы бар екенін де алға тартады. Туа біткен анатом – физиологиялық ерекшеліктерді де қасиеттер қатарына жатқызады. Қасиеттер дегеніміз – қабілеттің табиғи сілтемесі және олар қалыптасу мен даму үдерісіне белгілі мөлшерде әсер етеді. Осыған сәйкес жұмысымыздың зерттеу нысаны оқушылар болғандықтан жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетіне тоқталатын болсақ. Кейбір оқушылардың ойлауы шапшаң, кейбіреуінікі техникалық сипаттауы жоғары, келесі бірі поэтикалық шығармаларды терең түсінеді және сол сияқтылар.

Кез келген істің жетістігі қабілеттің үйлесімділігімен тікелей байланысты болып келеді. И.П.Павлов адамның жоғары нерв әрекетіне байланысты үш типке сипаттама беріп кетеді [18, б. 13]: көркемдік, ойлау, орташа. Оқушылардың көркемдік типі қабылдау мен есте сақтай алудың анықтылығымен, қиялдау мен эмоциясының байлығымен бейнеленеді. Осы

типтегі қабілеті бар оқушылар сурет салу және ән айтуды тез үйренеді, фактілерді жетік меңгереді, оқиғаны тез елестетіп, жаңа формаларды және образдарды жылдам қолдан жасап бере алады. Дегенменде оларға абстрактілік материалдар мен анықтамалардың мағыналарын меңгеру қиындау болады. Ойлау қабілеті бар типтегі оқушылар логикалық ойлап табуға, теориялық, абстрактлеуге жақындау келеді. Бірақ олар оқиғаны нашар бейнелейді. Аталған типтерге кеңінен тоқталатын болсақ, көркемдік қабілеті бар оқушы бірден суретші бола алады, ал ойлау қабілеті бар оқушы бірден математик немесе физик болады деген теріс пікір. Сонымен, адамның жеке қабілеті олардың істерінің қорытындысы бола алмайды. Мәселен, музыка икемі бар оқушы өздігінен музыкант болып кетпейді. Ал қиялы жоғары оқушы әдеби шығармашылығы жоғары тұлғаға айналып кетпейді. Кез келген шығармашылық әрекетте нәтижеге жету үшін, адам бойындағы қабілет үйлесіп барып, бір бүтін болып кетуі әбден мүмкін. Сонымен, жалпы және жеке қабілет түрлерін қарастыруға болады: жалпы қабілет дегеніміз – бұл дегеніміз бірнеше әрекет түрін бірдей жасай алуы. Бұған сана, есте сақтай алу, дамыған тіл және тағы басқалар. Арнайы қабілет бір ғана әрекетке бағытталады: музыкалық, бейнелеу және тағы басқалар.

Оқушылардың қабілетін дамыту үшін меңгерту қажет, содан кейін білімді шығармашылық тұғырдан қолдану және дағдыны қалыптастыру керек. Оқушылар өздерінің бойындағы қабілетін оқу әрекеті барысында дамытуға мүмкіндіктері бар. Оқушылар оқу бағдарламасының күрделенген түрлерін меңгере отырып, оқушылардың қабілеті дамиды. Білім жүйесін меңгере отырып, оқушылар сана жүйесін меңгереді және өзінің сана қабілетін дамыта алады. Сурет салу әдістерін меңгере отырып, көркем шығармаларды анализдеу тәсілдері мен түрлерін меңгере алады, және өзінің көркемдік қабілетін дамытады. Қажетті білімнің, дағдының жетіспеушілігі оқушының қабілетінің дамуын тежейді. Сонымен қоса, оқушы білім дәрежесі мен қабілет тең дәрежеде болуы мүмкін емес. Міне, сол үшін де мұғалім бір оқушының берген жауабына қанағаттанады. Екіншісіне көңілі толықтай қанағаттанбайды. Себебі өзінің қабілеті жоғары бала берген жауабы жоғары нәтижеде болуы керек деген ойда. Сонымен қатар, кез келген әрекеттегі қабілеттің жетістігі жеке адамға тікелей байланысты. Жеке бас мінезіне, құлқына, эмоционалдық ерік сферасымен бірге қатарласа алмаған қабілет ешқашан өзінің жетістігін бермейді. Қабілеттің қалыптасуы мен дамуы үшін белсенді іс әрекет болуы қажет. Сонымен, адамның қабілеті, оның жеке өзінен бөлек емес, олар басқа бір психикалық қабаттармен органикалық бірлікте болуы шарт.

Қабілет ең алдымен белсенді дұрыс қарым-қатынасқа, яғни оқушының бір істі жасаймын деген ниетіне байланысты болады. Оқушының психологиясы, үлкендердің көңілінен шыққан әрекеттеріне қарай, ересектер дұрыс деп бағалайтын әрекетке қарай көңілдері ауады. Қабілетті көрсете білу үлкен еңбекпен келеді. Бұған көптеген ақын-жазушылардың еңбектері, суретшілердің, ғалымдардың жұмыстары айғақ. Осындай адамдар

табандылықтың, еңбекқорлықтың, шешімділік пен батырлықтың арқасында қабілеттерін бетке ұстап белгілі жетістіктерге жетті десек артық емес. Бұл қасиеттер туа біте қалыптаспайды. Туғаннан кейін өзін дамыту арқылы қалыптастырады.

Оқушы қабілетінің дамуына дұрыс әрекет ету үшін бірнеше жағдайларды керек етеді. Біріншіден, кез келген ересектер тарапынан қолдау тауып, үнемі қолданыс үстінде болып, оқушы бойындағы күшті және мықты эмоцияларды шақырады да, оқушы өз еркімен сол әрекетпен айналыса бастайды. Екіншіден кез келген әрекет шығармашылық сипатта болады. Белсенді жұмыс проблемалық жағдайлар туындағанда, сол жұмысты шешу кезінде жүреді. Осындай мүмкіндікті оқушыға ата – аналар, ұстаздар беруі керек. Үшіншіден оқушы әрекетін алдына мақсат қою арқылы оған мүмкіндігінше шамасы жететіндей деңгейде ұйымдастырып беруі керек.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде шығармашылықты анықтауға әртүрлі көзқарастар бар. Психологиялық сөздікте «шығармашылық» ұғымы «..сапалы жаңа материалдық және рухани құндылықтарды тудыратын адам әрекетінің үдерісіі немесе субъективті жаңаны жасаудың нәтижесі» деп түсіндіріледі[5, б. 58].

Сын тұрғысынан ойлау бақылаудың, тәжірибенің, талқылаудың нәтижесінде алынған деректерді ойлауға, талдауға, синтездеуге бағытталған негізгі пәндік шешім ретінде танылады. Ол болашақта әрекет жасау үшін негіз. Сыни тұрғыдан ойлау көбінесе қарсы пікір айтуға, баламалы шешімдерді қабылдауға деген, ойлауға немесе іс әрекетке жаңа бір тәсілдерді енгізуге дайын болуға ұйымдастырылған қоғамдық әрекеттерге және басқаларды сыни тұрғыдан ойлауға үйретуге бағытталады. Негізгі деңгейде сыни тұрғыдан ойлау үдерісі қамтиды:

- 1) релеванттық түрде ақпарат жинауда;
- 2) дәлелдерді сыни көзқараспен талдау және бағалау;
- 3) кепілдендірілген шешімдер мен жинақталған тұжырымдар;
- 4) көлемді тәжірибе негізінде болжамдар мен ұстанымдарды қайта зерттейді.

Сыни тұрғыдан «ойлау туралы ойлану» деп беріледі. Ол маңызды мәселелерді талқылау және тәжірибені ой елегінен өткізуді қамтамасыз етеді. Сыни тұрғыдан ойлау мәнмәтінді санай отырып, бақылау мен тыңдау арқылы дәлелдер жинақтау және шешім қабылдау үшін талапқа келетін өлшемдерді қолдану сияқты белгілі бір дағдыларды дамытуды қарастырады.

XXI ғасырда және кейінгі ғасырларда өмір сүру үшін керекті дағдылармен және қасиеттермен жүру мұғалімдер үшін алып күш. Балалар күннен-күнге қолжетімділік артып келе жатқан кең коммуникациялық үдерістерге тиімді және ойындағындай қатысуға мүмкіншілік беретін сыни тұрғыдан ойлау мен зерттеу дағдыларын дамыту міндетті. Мектепте өтіліп жатқан кез келген пән бойынша оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту маңызды мәселенің бірі. Себебі сыни тұрғыдан ойлауға бейім оқушылар белсенді, ширақ болады, олар кез келген жағдайда өз ойларын

ашық білдіре алады, өзіндік тұжырым жасай алады. Оқушылардың дербес пікір білдіруі барысында өзін өзі тану да маңызды. Яғни өзін өзі тану арқылы оқушылардың өзіне деген сенімділігі артады. Осы мақсатта сындарлы оқыту технологиясының мына әдістерін қолдануға болады:

«Шеңбер» әдісі оқушыларды шеңбер түріне тұрғызып, ортаға талқылау үшін сұрақтар қойылады. Әр оқушы сұрақ ретінде пікірін білдіргеннен кейін, шарды басқа оқушыға береді. Нәтижесінде әр оқушыда дербес пікір пайда болады.

«Жұлдыздар шоғыры» әдісі бойынша постер жасау керек. Бұл әдістің жұмыс түрінде жүзеге асырылуы маңызды. Топтарға жұлдыз жапсырмалар мен постер беріледі. Әрбір топ жұлдыздарға берілген арнайы тақырып бойынша пікірлеін білдіреді, және шоғыр жасайды. Сонымен қатар, топтық жұмыс барысында оқушылар бір бірімен пікір алмасады, нәтижесінде әр оқушы тақырып бойынша дербес пікір білдіріп, сыни тұрғыдан ойлауға септігін тигізеді.

Тақырыптық постер жасау – бұл әдіс те топтық жұмыс түрінде жүзеге асады. Оқушылар берілген тақырып бойынша өз пікірлерін сурет салу арқылы бейнелейді. Тапсырманы орындау барысында оқушылар өзара пікір алмасады және нәтижесінде сыни тұрғыдан ойлауға талпынады.

Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту барысында ақпараттық технологияларды да пайдалану маңызды. Сабақ үстінде бейне роликтерді көрсете отырып, олардың сыни тұрғыдан ойлауына септігі тиеді. Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын қалыптастыру үшін қойылатын сұрақтарда маңызды. Оқушыларға неге? ата? Түсіндір? Ойлан? Бөліс? Ұсын? Деген сұрақтарды қоя отырып жүргізген дұрыс. Сонымен қатар ақпараттық технологияларды сабақ барысында релаксация кезеңін де өткізген дұрыс. Сабақты түйіндеу барысында баяу әуен қосып, тақырып тұрғысынан ойлауларын қамтасыз еткен абзал.

Оқушыларды шығармашылыққа бауулудың өзіндік іс әрекеттерін ұйымдастырудың түрлері көп. Мысалға алтын болсақ, тірек сөздер ұсыну арқылы әңгіме құрастыру, өлең, мысалдарды, ертегілерді сахналау, шығарма жаздыру, ертегі мазмұны бойынша сурет салдыру және тағы да басқа. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың өзектілігі:

- 1) өз бетімен оқуға, жұмыстануға дағдыланады;
- 2) Өз ісіне деген сенімділік пайда болады;
- 3) Шығармашылық ізденіске қарай жетелейді;
- 4) Әр нәрсеге сыни көзқарас білдіре алады;
- 5) Салыстыруға, өзі нәтиже шығаруға үйренеді;
- 6) Шығармашылық белсенділік арта түседі;

Осылардың нәтижесінде шығармашылық тұлға қалыптаса түседі. Және де ескере кететін жағдай, шығармашылық қабілет дамыту кезінде кері әсер ететін жағдайларда бар екенін ұмытпаған жөн. Ондай кедергілер: оқушының әлеуметтік жағдайының төмен болуы; психологиялық жағынан ойлау,

қиялдың төмен болуы, өз күшіне сенімсіздігі, жалқаулығы, денсаулығының нашар болуы мүмкін. Сондықтан мұғалім сабақ өтпей тұрып, әр оқушымен жеке танысып, зерттеп барып сабаққа кіріскен жөн.

Педагогикада шығармашылық- адамның іс-әрекеті мен дербес әрекетінің ең жоғарғы түрі. Шығармашылық әлеуметтік мәні мен өзіндік ерекшелігімен бағаланады. Л.С.Выготский шығармашылық туралы былай деп жазады: «Егер біз шығармашылықты оның шынайы психологиялық мағынасында, жаңа нәрсені жасау деп түсінетін болсақ, шығармашылық азды-көпті дәрежеде әркімнің игілігі деген қорытындыға келу қиын емес. Балалар дамуының айнымас серігі»[3, б. 31]. Ғалым қоршаған әлемге бейімделе алмауды шығармашылықтың пайда болуының шарты деп атайды. Л.С.Выготский шығармашылықтың ең жоғарғы көрінісі әлі күнге дейін адамзаттың таңдауы бірнеше данышпандарына ғана қол жетімді екенін айтады, бірақ бізді қоршаған күнделікті өмірде шығармашылық өмір сүрудің қажетті шарты. Күнделікті шектен шыққан және жаңаның кем дегенде бір бөлігін қамтитын барлық нәрсе адамның шығармашылық үдерісіне байланысты [3, б. 35]. Л.С.Выготский қиялды шығармашылықтың шарттарының бірі деп атайды. В.А.Левин: «шығармашылық – қоғамдық мәні бар жаңа материалдық және рухани құндылықтарды тудыратын адам әрекеті» десе, Ю.С.Столяров шығармашылықты «адамның тапсырманы қою немесе таңдау, оны шешудің шарттары мен әдістерін іздестіру және жаңасын жасаудағы әуесқойлық әрекеті ретінде қарастыруға болады» деп есептейді [10, б. 63]. Қазіргі қоғамға шығармашыл, дамыған қабілетті және дарынды адамдар қажет. Осыған байланысты «шығармашылық» тіркесі жиі қолданылады, ол өз кезегінде «шығармашылық» және «қабілет» ұғымдарының негізінде құрылады. «Шығармашылық қабілет» мәнін, олардың құрылымы мен өзіне тән белгілерін ашу үшін құрамдас ұғымдардың әрқайсысын жеке-жеке қарастыру қажет.

В.Г.Афанасьев «Шығармашылыққа»-бұл жаңасын құру, өз ісін ашуға ынталандыру. Сонымен бірге шығармашылық іс-әрекет өзіндік бастама, ішкі сеніммен орындалатын әрекет. Жоғарыда келтірілген анықтамаларды талдау, шығармашылықты сөздің кең мағынасында кез келген қызмет немесе ғылым саласында жаңа нәрсе жасау, оның ішінде бүкіл адамзат үшін жаһандық маңызы бар жаңа нәрсені ашу деп түсінуге болатынын көрсетеді. Күнделікті өмірде қарапайым адамның өзі үшін жасаған жаңа нәрсе. Шығармашылықтың белгілі бір элементтерін балаларда ойында, еңбекте, оқуда, өзіндік жұмыста байқауға болады. Шығармашылық бастамалық өзіндік ерекшелігі, ойдың дербестігі, елестету, қиялдың болуы арқылы көрінеді. Педагогикалық «қабілет» ұғымы «белгілі бір іс-әрекетті табысты жүзеге асырудың шарттары болып табылатын адамның жеке психологиялық ерекшеліктері» деп түсіндіріледі. Оларға жеке білім де, дағды да, іс-әрекеттің жаңа тәсілдері мен әдістерін меңгеруге дайындығы да жатады [7, б.17].

Психологияда қабілет бір немесе басқа өнімді іс-әрекетті табысты жүзеге асырудың шарты болып табылатын адамның жеке психикалық

ерекшеліктері деп есептеледі. Анықтамалардан қабілет адамның жеке қасиеттері: туа біткен (табиғи), өмір (баланы оқыту мен тәрбиелеу) үдерісінде дамып, тіпті қалыптаса алатын, кез келген әрекетте көрінетін және байланысты немесе осы адамның өмір сүру жағдайларына байланысты. Белгілі бір әрекет түрін орындау үшін дағды қажет. Қабілет мәселесін зерттеуге елеулі үлес қосқан мына отандық ғалымдар: С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплов, В.А.Крутецкий, Р.С.Немов, Н.С.Лейтс және тағы басқалар. Осы мамандардың кейбірінің пікірлерін толығырақ қарастырайық:

Б.М.Теплов қабілетті адамдар арасындағы жеке психологиялық айырмашылықтар ретінде айтады. Қабілетті зерттей отырып, ғалым мынадай белгілерді анықтайды: қабілет деп бір адамды екіншісінен ажырататын жеке психологиялық сипаттар; қабілет іс-әрекеттің немесе көптеген әрекеттердің табыстылығымен байланысты [9, б. 26]. Б.М.Теплов қабілеттілік ұғымы адамның бұрыннан қалыптасқан біліміне, дағдыларына қысқармайды, қабілеттер әрекетте жасалады. Қабілеттің әрекетте көрінетіні емес, олар осы әрекетте пайда болады. Қабілет дамуда болады, ал олардың тікелей дамуы тек әрекетте ғана мүмкін болады.

С.Л.Рубинштейн қабілетке «тұлғаның күрделі синтетикалық қалыптасуы» деген анықтама береді [11, б. 98]. Және олар арқылы кез келген әрекетке жарамдылығын түсінеді. Ол қабілетті бағалауға мүмкіндік беретін негізгі көрсеткіштер жаңа әрекетті игертудің жеңілдігі, сонымен қатар жеке тұлғаның дамытқан қабылдау және әрекет тәсілдерін бір әрекеттен екінші әрекетке көшіру кеңдігі деп есептейді. Б.М.Теплов пен С.Л.Рубинштейн қабілеттің дамуындағы бейімділіктің рөлі туралы сұраққа назар аударады. Атап айтқанда Б.М.Теплов туа біткен қабілетті тануға қарсы және бейімділіктерді қамтитын белгілі табиғи алғышарттар туа біткен болуы мүмкін деп санайды. Тек анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктер ғана туа біткен болуы мүмкін. Қабілеттің дамуының негізінде жатқан бейімділіктер, ал қабілеттің өзі әрқашан дамудың нәтижесі. С.Л.Рубинштейн адам қабілеттің дамытудың негізгі ережесін тұжырымдайды. Қабілеттің дамуы спираль түрінде өтеді: бір деңгейдегі қабілетті білдіретін мүмкіндікті жүзеге асыру одан әрі дамуға, жоғары деңгейдегі қабілетті дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Адамның дарындылығы қолда бар мүмкіндіктерді жүзеге асыру ашылатын жаңа мүмкіндіктер ауқымымен анықталады. В.А.Крутецкий «қабілет әрқашан белгілі бір қызмет түріне арналған қабілет, олар тек соған сәйкес нақты адамның іс-әрекетінде болады» деп есептейді. Сондықтан олар анықталады, олар тек нақты іс-әрекеттерді талдауға негізделуі мүмкін [13, б. 80]. «Қабілет» ұғымындағы ғалым екі көрсеткішті ажыратады: белсенділікті меңгеру жылдамдығы және жетістіктер сапасы. Ғалымның пікірінше, қабілетке: мазықаға құлақ, ырғақты сезіну, конструктивті қиял, қозғалыс реакциясының жылдамдығы және т.б.

В.А.Крутецкий адам сол немесе басқа іс-әрекетке қабілетті туылмайды, оның қабілеті дұрыс ұйымдастырылған сәйкес әрекетте, өмір бойы, оқыту

мен тәрбиелеудің әсерінен қалыптасады, дамиды деп есептейді. Ғалым қабілеттердің біліммен, дағдымен ажырамас байланысын атап көрсетеді. Қабілеттерді және олардың дамуын зерттеумен айналысқан тағы бір педагог және ғалым И.Ф.Харламов қабілеттерді педагогикалық тұрғыдан қарастырады. Оның көзқарастарына тоқталатын болсақ: Харламов былай дейді: «Қабілетдің негізінде бір жағынан оның белсенді оқу-танымдық іс-әрекетінің нәтижесінде, екінші жағынан оқу үдерісінде дамитын адамның психикалық қасиеттерін түсіну әдетке айналған, осы әрекеттің шеберлігі мен табысының жоғары дәрежесін анықтау. Қабілет- жеке тұлғаның белгілі бір еңбек немесе танымдық іс-әрекет саласында табысқа жету шарты». «Психология» атты еңбегінде И.Ф.Харламов «білім», «дағды», «қабілеттер» ұғымдарын тығыз байланыстырады. Ал В.А.Крутецкий қабілеттілік тек сәйкес әрекет үдерісінде қалыптасады деп есептейді [18, б. 44]. И.Ф.Харламов пен В.А.Крутецкий қабілетті жалпы және арнайы деп бөледі. Оқуда табысқа жетуге көмектесетін жалпы қабілеттерге балалардың еңбексүйгіштік, табандылық, мақсаттылық, сонымен қатар зейінділік, ұшқыр тапқырлық, қиындылықтарды жеңудегі табандылық және т.б. сияқты жеке психологиялық ерекшеліктері жатады. Арнайы қабілет әрекеттің белгілі бір түрлерінде ғана көрінеді және оқу үдерісінде де дамитын табиғи бейімділікке негізделген. Жалпы және арнайы қабілеттердің өзіндік ерекшеліктері болғанымен, олар өзара тығыз байланыста, бірлікте дамиды. Жоғары сынып оқушылар еңбексүйгіштік, еңбекке табандылық, ерікті зейін сияқты психологиялық қабілетті есте сақтау қабілетінің дамуына ықпал етіп, барлық сабақтарда табысты болуға көмектеседі.

Қабілеттің мәнін талдау біртұтас ұғымның әлі де жоқ екенін көрсетеді. Қабілеттердің адам әрекетінде қалыптасып, көрінетінін ескерген жөн. Адамға табиға түрде жалпы қабілет тән, ал кез келген әрекет қабілеттілік негізінде игеріледі. Белсенділік нәтижесінде қабілет дамиды. «Шығармашылық» түсінігіне В.И.Андреев, Т.И.Артемьев, А.Г.Ковалев, В.А.Крутецкий, А.Н.Лук, В.Н.Мясищев, К.К.Платонов, С.Л.Рубинштейн және т.б. В.А.Крутецкий шығармашылықты жаңа нәрсені, өзіндік өнімді жасаумен, әрекетті орындаудың жаңа тәсілдерін табумен байланыстырады. Ғалым қабілеттің дамуының табиғи алғышарттары ретінде табиғи, биологиялық факторлардың белгілі ролін мойындайды. Бейімделулер- бұл адамдар арасындағы табиғи жеке айырмашылықтарды анықтайтын мидың, жүйке жүйесінің кейбір туа біткен анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктері, анализаторлар. Қабілеттің қалыптасу және даму үдерісіне бейімділіктер әсер етеді. Қалған нәрселердің бәрі бірдей, бұл әрекетке қолайлы бейімділіктер әсер етеді. Қалған нәрселердің бәрі бірдей, бұл әрекетке қолайлы бейімділіктердің болуы қабілеттің сәтті қалыптасуына ықпал етеді, олардың дамуын жеңілдетеді. Ғалым бейімділік қабілетті қамтымайтынын және олардың дамуына кепілдік бермейтінін атап көрсетеді. Бейімделу қабілеттің қалыптасуының бір шарты ғана.

Әдебиет сабағында эвристикалық сипаттағы практикалық тапсырмалар оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту құралы ретінде қолданылады. Оқыту үдерісінде енгізілген эвристикалық сипаттағы практикалық тапсырмалар дегеніміз – бір мұғалімнің тікелей қатысуынсыз немесе оның арнайы бөлінген уақытында оның тағайындалуы бойынша азғана көмекпен орындалатын тапсырмалар. Сонымен бірге, жоғары сынып оқушылар жаңа материал құруды өздерінің күш жігерін жұмсап, сол немесе басқа шығармашылық әрекеттерді білдіре отырып, тапсырмада қойылған мақсатқа жетуге ұмтылады. Практикалық жұмыста мектеп оқушылары алған білімдерін қолдану керек. Практикалық тапсырмаларды орындау барысында жоғары сынып оқушылар зерттелетін құбылыстармен олардың арасындағы байланыстарды түсінуде үлкен күшке қол жеткізеді. Оқытушының практикалық тапсырмалар басталғанда дейін ауызша, жазбаша, визуалды түрде берген нұсқауы маңызды, брифинг барысында алдағы практикалық жұмыстың мақсаты мен маңызы түсіндіріледі. Оқушылардың қажетті дағдыларды игеруіне байланысты тапсырманы орындау әдісі көрсетіледі. Жоғары сынып оқушылардың одан не талап етілетінін түсінген кезде, іс-әрекет жоспарын құрып, тапсырманы орындайды. Тапсырманы орындап болған соң, жоғары сынып оқушылар өз бастамасымен жұмысын тексеріп, бағалайды, яғни өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі бағалауды жүзеге асырады. Енді сіз әдебиет сабағында қолдануға болатын практикалық тапсырмалардың түрлеріне жүгінуіңіз керек. Бұл жұмыстардың өзі бағалауды жүзеге асырады. Жұмыстардың ерекшелігі- олар әңгімелерді оқуға, оларды талдауға және осы әңгімелер туралы балалардың ой-пікіріне байланысты қолданылады.

А.Н.Лук былай деп жазады: Шығармашылық өздігінен шығармашылық жетістіктерге айналмайды. Нәтижеге жету, шығармашылық жетістіктерге жету үшін ойлау мехенизмін іске қосатын «қозғалтқыш» немесе «табиға белдік» қажет [9, б. 13]. Андреев шығармашылықты ізденімпаздылықпен, ақыл-ойдың ізденімпаздылығымен, жаңадан байқаған және талданғанды тереңірек білуге ұтылумен, ынта сезімімен, эмоционалдық көтерілуімен, жаңалық ашу қуанышымен байланыстырады. Ғалым шығармашылық жетістіктерге ұмтылу жеке тұлғаның тапсырманы барнынша жақсы орындауға және әрбір жаңа жағдайда жаңа биіктерге, табыстарға жетуге ұмтылысы мен қабілетінен көрінеді деп есептейді; көшбасшылыққа ұмтылу, жоғары балл алуға ұмтылу, шығармашылық тапсырмаларды орындаудағы жауапкершілік, шығармашылық қабілеттің өздігінен тәрбиелеуге, өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылуды. Жеке тұлғаның шығармашылық қабілетінің әрбір құрамдас бөлігін зерттейді, оған әсер ету арқылы әрбәр балаға тән қабілеттерді белгілі бір түрде дамытуға болады.

Сонымен, шығармашылық қабілет - бұл шығармашылық әрекеттің белгілі бір түрін табысты жүзеге асыру мүмкіндігін анықтайтын және оның нәтижелі болу деңгейін анықтайтын жеке тұлғалық қасиеттердің жиынтығы. Олар жеке адамның білімімен, іскерлігімен, дағдысымен шектелмейді.

Шығармашылық қабілет шығармашылыққа деген қызығушылықтан, тілектен және эмоционалдық қатынастан көрінеді. Өйткені білім, логикалық және шығармашылық ойлаудың даму деңгейі, қиял, шығармашылық ізденістегі дербестік және табандылық және белгілі бір салада субъективті жаңаны құруды қамтамасыз етеді.

Баланың шығармашылық қабілеті ең алдымен отбасыда көрінеді және дамиды, әдебиет пен театрға деген тұрақты қызығушылық туып, ойында белгілі бір эмоциялар мен сезімдерді бейнелеу, жаңа бейнелер жасау, ойлау дағдылары жетіледі. Шығармашылық қабілетті мектепте қарым-қатынас жасай алатын шығармашыл тұлға тәрбиелеу үшін білім берудің әр деңгейінде дамыту қажет. Шығармашылық адам кәсіби қызметте табыстырақ, шығармашылық тұлғаның өзін дамытудың қуатты факторы. Р.Бернс, И.П.Волков, И.О.Мотков; Э.Фромм сияқты ғалымдар және басқа адам психикасының қасиеттері, интелектінің негізгі және бүкіл рухани сала негізінен мектепке дейінгі бастауыш мектеп жасында және жасөспірімділік жаста пайда болады және қалыптасады деп есептейді. Шығармашылық қабілеттің дамуы үшін ең қолайлы кезең жас жеткіншектік. Бұл жас кезеңі танымдық белсенділіктің жоғарлауымен, танымдық қызығушылықтарының кеңеюімен сипатталады. Жасөспірімнің интеллектуалдық үдерістері белсенді түрде жетілдіруде. Қабылдау таңдамалы және мақсатты болады. Зейіннің барлық негізгі параметрлері жетілдіріледі. Жад логикалық операциялар арқылы іштей делдалды, есте сақтау және жаңғырту мағыналық сипат алады. Естің көлемі артады, ойлау үдерістері бірте-бірте қайта құрылады. Өз бетінше ойлаудың дамуына, инициативалық танымдық әрекетке көшуіне байланысты интеллектуалдық әрекеттегі жеке айырмашылықтар артады. Ерте жасөспірімдік кезеңде белгілі бір қызмет түрлерінде қабілет қалыптаса бастайды және айқын көрінеді. Әрине, қабілеттің көрінісі бастауыш мектеп жасында, тіпті мектепке дейінгі кезеңде байқалады, бірақ олар шынымен ерте жасөспірімдік кезеңде дами бастайды. Себебі, бұл жаста терең, тиімді, тұрақты қызығушылықтар пайда болады. Ең алдымен музыкалық, көркемдік-бейнелік, әдеби-шығармашылық қабілет және тілдерді меңгеру қабілеті айқын көріне бастайды. Осылайша жас жеткіншектердің шығармашылық қабілеттің дамыту мәселесі мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы оқушыларға қарағанда өткір, өйткені шығармашылықтың өзі өзін-өзі өзгерту, өзін-өзі көрсету және жарқын эмоционалды ұтқырлықты қамтиды.

Баланың шығармашылық қабілеті ең алдымен отбасыда көрінеді және дамиды, әдебиет пен театрға деген тұрақты қызығушылық туып, ойында белгілі бір эмоциялар мен сезімдерді бейнелеу, жаңа бейнелер жасау, ойлау дағдылары жетіледі. Шығармашылық қабілетті мектепте қарым-қатынас жасай алатын шығармашыл тұлға тәрбиелеу үшін білім берудің әр деңгейінде дамыту қажет. Шығармашылық адам кәсіби қызметте табыстырақ, шығармашылық тұлғаның өзін дамытудың қуатты факторы. Р.Бернс, И.П.Волков, И.О.Мотков; Э.Фромм сияқты ғалымдар және басқа адам

психикасының қасиеттері, интелектінің негізгі және бүкіл рухани сала негізінен мектепке дейінгі бастауыш мектеп жасында және жасөспірімділік жаста пайда болады және қалыптасады деп есептейді. Шығармашылық қабілеттің дамуы үшін ең қолайлы кезең жас жеткіншектік. Бұл жас кезеңі танымдық белсенділіктің жоғарлауымен, танымдық қызығушылықтарының кеңеюімен сипатталады. Жасөспірімнің интеллектуалдық үдерістері белсенді түрде жетілдіруде. Қабылдау таңдамалы және мақсатты болады.

Ғалымдар мектебі И.Я.Гальперин психикалық әрекеттерді, ұғымдарды, бейнелерді жоспарлы сатылай қалыптастыру теориясын жасады. Бұл теорияның ұлылығы неде? Бұл теорияны нақты педагогикалық тәжірибеге қолдану ақыл-ой әрекетінің болашақ сипаттамаларын жобалағандай алдынала белгіленген қасиеттері бар білім, білік және дағдыларды қалыптастыру мүмкіндігін көрсетті.

Кез келген әрекет бірнеше бөліктерден тұратын күрделі жүйе: индикативті, атқарушы және бақылау және түзету. Әрекеттің болжамды бөлігі осы әрекеттерді сәтті жүзеге асыру үшін қажетті объективті шарттар жиынтығы туралы түсінік береді. Басқару блогы іс-әрекеттің барысын бақылайды, нәтижелерді берілген үлгілерді салыстырады және қажет болған жағдайда әрекеттің болжамды және атқарушы бөліктеріне түзетулер енгізеді.

Бала затты қабылдағанда, оған өлең жазғанда, сурет салғанда, фильм түсіруге немесе камерамен жөндеуге тырысқанда, ол оны көргеннен әлдеқайда әдемі көреді және ештеңе істеудің қажеті жоқ. Балалар шығармашылығының ерекшелігі ересектер шығармашылығына қарағанда оның саналылығы аз, тәуекелі жоғары. Балалардың шығармашылығы үдеріс деңгейінде де, аяқталған жұмыс деңгейінде де бірдей өнімді: кез келген жағдайда ол өзіне әсер етеді. Психологтар «Шығармашылық әрекет деп аталатын және қарапайым мәселені шешудің психологиялық құрылымы сәйкес келеді»-дейді. Бірақ өнерде, әсіресе көркем қабылдауда шығармашылықты логикаға, демек, шығармашылық ойлауды логикаға көтеретін осындай нәзіктіктер мен ерекшеліктер бар. Н.Е.Веракса [6, б. 7]: «Дәстүрлі ойлау, формулалық ойлау және шығармашылық ойлауды ажыратады. Ол шығармашылықты визуализация, назарды әдеттен тыс нәрсеге аудару сияқты үдерістер ретінде сипаттайды.

Шынайы дүние - әрекеттер жиынтығы. Тәрбие де әрекет белсенділік тәсілі үшін оқытуды жасанды оқу әрекеті, яғни әртүрлі әрекеттерді дамыту ретінде қарастырады. Синтетикалық оқу әрекеті әрекеттің танымдық қызметтерін қабылдауды, зейінді, есте сақтауды, ойлауды ғана емес, сонымен қатар қажеттіліктерді, эмоцияларды, мотивтерді, ерікті біріктіреді. Тәрбие нақты және жақын даму бағыты жағдайында жүзеге асырылуы мүмкін (Л.С.Выготский) [3, б. 11]. Бұл дегеніміз кез келген әрекет маңызды бола отырып, белгілі бір білім мен нормаларға негізделген, оны тек басшылық ретінде санаңызда ассимиляциялау және бекіту керек. Іс-әрекет тәсілдерін меңгермей, даму шарттары туралы айту мүмкін емес. Мұндай бейнелердің

жиынтығы мәдени қорды құрайды. Бірақ әлі даму жоқ, жауапты техникалық қызмет көрсету қажет емес. Ол жай ғана өзіне берілген нұсқауларды қайталайды. Бұл нақты даму тұрғысынан оқыту. Мұнда жоғары сынып оқушылардың өзекті, яғни нақты уақытта қатысады. Оқытудың өзі өткен тәжірибенің тасымалдаушысы, аудармашысы, бұрын белгілі операциялар мен функцияларды дұрыс орындауды ғана талап ететін функционалдық функция. Болашаққа бағытталған іс-әрекетті құру және оқытудың болашаққа бағытталған іс-әрекет ретінде ұйымдастыру қажет болса, білім беруді тікелей даму тұрғысынан оқыту деп түсінеді.

Енді оқушы бұрынғы тәжірибенің қызметкері және аудармашысы ғана емес, сонымен қатар тәуекел аймағына өзін жобалай отырып, өзінің даму болашағын құруға қабілетті тұлға. Субъект жауапкершілікті еркін таңдауға айналады. Одан кейін оқыту шеңберінде субъектінің дамудың жақын бағыты тұрғысынан өзін-өзі тәрбиелеудің табиғи үдерісі жүзеге асырылады. Оқу іс-әрекетінің негізгі мазмұны зерттеу, бағдарламалау, болашақ іс-әрекеттерді жобалау, мақсат қоюға, бастапқы материалды таңдауға, мақсатқа жету құралдарын әзірлеуге, іс-әрекеттің нәтижесін қабылдауға, іс-әрекет үдерісін тізбектерге бөлуге үйрету. Мұндай әрекеттерді орындау үшін индивид рефлексиялық позицияны алуы керек. Шығармашылық қиял реакциялық қиялдан айырмашылығы, әрекеттің бастапқы өнімдерінде жүзеге асатын жаңа бейнелерді өз бетінше жасауды көздейді. Адамның жеке басының құндылығы көбінесе оның құрылымында қиялдың басым болуына байланысты. Егер нақты әрекетте жүзеге асырылатын шығармашылық қиял пассивті қиялдан басым болса, бұл тұлғаның дамуының жоғары деңгейін көрсетеді. Біз қиялды дамытуымыз керек. Танымдық, шығармашылық, рөлдік ойындар айналадағы өмірді көшіріп қана қоймайды, сонымен қатар мектеп оқушыларының еркін әрекетін, олардың еркін қиялын көрсетеді. Мектеп оқушысының қиялы ересек адамның қиялынан ерекшеленеді, оның көрінетін байлығының артында кедейлік, бұлыңғырлық, схемалық және таптаурындық жатыр. Шынында да, ойдан шығарылған бейнелер жадта сақталған материалды рекомбинациялауға негізделген. Ал, одан кейінгі жас жоғары сынып оқушылардың білімі мен идеясы жеткіліксіз. Қиялдың көрінетін байлығы балалардың ойлауымен төмен сыни болуына байланысты. Бұл балалар қиялының кемшілігі мен ерекшелігі. Оқушы әртүрлі идеяларды оңай біріктіреді және нәтижесінде пайда болған комбинацияларды сынамайды, бұл әсіресе жас кезінде байқалады. Бастауыш мектеп оқушысы әлеуметтік мәдениет тұрғысынан түбегейлі жаңа ештеңе жасамайды, бейнелердің инновациялық сипаттамалары баланың өзі үшін ғана маңызды: оның тәжірибесінде ұқсас нәрсе болды ма? Баланы жарқын эмоционалды бояумен жаңа жағдайларды, кейіпкерлерді, оқиғаларды біріктіру және құру үдерісі қызықтырады.

Әртүрлі операцияларда жоғарыда аталған бөліктер әртүрлі күрделілік пен әртүрлі пропорцияларға ие. Бірақ белгілі бір дәрежеде бұл бөліктердің

барлығы әрбір әрекетте болады, әйтпесе үдеріс бұзылады. Әрбір әрекеттің келесі параметрлері бар:

- іс-әрекет формасы-заттық, заттанған, перцептивті, сыртқы сөйлеу, ойша;
- іс-әрекетті жалпылау критерийі- маңыздының мәнсізден бөліну дәрежесі, демек іс-әрекетті жаңа жағдайда орындау мүмкіндігі;
- іс-әрекетті дамыту критерийі- онда көрсетілген операцияларды олардың орындалуы;
- іс-әрекетті меңгеру критерийі автоматтандыру дәрежесі мен орындалу жылдамдығы;
- эксперименталды педагогикадағы адам факторы және әрекет тәсілі. Іс-әрекет жолы, тұлғаның дамуы мұның бәрі шығармашылықтың көмекші факторлары ғана. Сонымен, оқытудағы шығармашылық туралы.

Ғалымдар әсіресе философтар шығармашылық белсенділіктің қалыптасуына өте күмәнмен қарайды. Шығармашылық әдетте танымдық үдерістерді сипаттайды, бірақ шығармашылық адамның ең терең қасиеттерінің бірі.

Қазіргі кезде жоғары сынып оқушылардың әдеби біліміне қойылатын талаптар әдеттен тыс күшейді. Мектеп жұмысының жаңаруы көптеген мұғалімдердің үлкенді-кішілі, мұғалімнің өзі үшін маңызды және жалпы қызығушылық тудыратын жаңалықтарын тудырады. Оқытудың белсенді түрлері тіл мұғаліміне әдебиетті оқытуда айтарлықтай көмек көрсете алады. Жоғары сынып оқушылардың дербестігінің үлесі мен дәрежесі артып, жеке көзқарас жүзеге асырылатын және әр оқушының шығармашылық қабілетті дамытын оқытудың мұндай түрлері белсенді. Мұғалім сабақты жаңартудың, оқу нәтижелері мен білім беруді жақсартудың нақты жолдарын іздей отырып, өзінің шығармашылыққа деген құқығын жүзеге асыруға ұмтылады. Міне, осының бәрі жаңа және өмірге қайта оралған әдеби атаулар, көркем шығармалар, әдеби басылымдар ағыны, пікірлер қақтығысы, бағалардың екі ұштылығы. Жан дүниесінің нұрлануы әдебиет пәні мұғалімінің ықпалын оқушылар осылайша бағалайды. Үздік ұстаздар көркем сөз арқылы оқушыларды адамгершілікке тәриелеу мен эстетикалық дамытудың тұтас жүйесін жасайды. Және әрбір әдебиет сабағы осы жүйенің құрамдас бөлігі. Мұғалімнің дарындылығы, педагогикалық шеберлігі, өз ойын, сезімін жасырмай бөлісу үшін сабақтың уақыты мен орнын тандай білуімен, бір қызықты эпизод арқылы күрделі мәселені ерекшеленуден, оқушыларды өз бетімен жұмыс істеуге құштарлыққа жетелеуінен көрінеді.

Шығармашылық әрқашан даралықтың іске асуы, ол тұлғаның жүзеге асу формасы, бұл әлемге ерекше, қайталанбас көзқарасыңызды білдіру мүмкіндігі. Шығармашылық адам қызметінің кез келген түрі сияқты эмоционалдық, интеллектуалдық және ерікті үдерістерімен сипатталады. Бірақ шығармашылық белсенділік елестету, интуиция, бейнелеу сияқты ерекше белгілерімен ерекшеленеді. Сондықтан оқушылардың шығармашылық қабілеттінің барынша көрінуінің шарттары тек

эмоционалдық, ерікті және интеллектуалдық салаларды ғана емес, сонымен қатар қиял, түйсік, бейнелі ойлау сфераларын белсендіруді көздейді.

Арнайы педагогикалық әдістемелер сабақта шығармашылық атмосфераны құруға көмектеседі. Шығарманы оқу, түсіну барысында «бірлескен шығармашылыққа» сүйене отырып, сөйлеу шығармашылығын дамыту, өз ойымды сауатты, эмоционалды түрде жеткізе білуге дағдыландыру үшін түрлі әдіс-тәсілдерді өз тәжірибемде қолдандым. Көркем мәтінді ойланып оқу және белсенді талқылау барысында мектеп оқушыларының оқу мәдениетін, сөзге зейін, пайымдау тәуелсіздігі тәрбиеленеді. Ауызша және жазбаша шығармаларды үйрену, үйлестіру сабақтас сөйлеуді дамытудағы жұмыс жүйесінің бір әдісі. Сонымен, оқушылар сурет бойынша ауызша әңгіме құрастыруға жаттығады. Өмірден қызықты оқиғаларымен бөліседі, ертегіні осы бастау бойынша жалғастырады. Сабақта ауызша сөйлеу мәдениетіне де ерекше көңіл бөлінуі керек. Сонымен қатар, бұл сиқырлы сөздерді, сөйлеу этикетінің формулаларын, алғыс айту, кешірім сұрау, еске түсіру ғана емес, сонымен қатар нақты сөйлеу тәжірибесіне пән ұсынылған жағдайларды да еске түсіру керек, көлікте немесе көшеде бейтаныс адамға, телефон арқылы сөйлесу, осы нақты жағдайға сәйкес тілдік құралдарды таңдау. Сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс жүйесінде балалардың өздерінің шығармашылығы маңызды орын алады. Бұл әңгімелер, ертегілер, очерктер, эсселер, өлеңдер болуы мүмкін. Әдеби құбылыстарға өз бетінше қозғарасын, әдебиет пен өнер туындыларына жеке баға бере білу қабілетін дамыту, көркем шығармаларда салыстырмалы талдау жасауға көмектеседі. Бұл жазушы шығармашылығындағы негізгі мәселелердің дамуын көре білуге, творчестволық бағыттардың мәтін түсіну, сөз өнерінің тілі мен стилінің ерекшеліктерін анықтау. Бұл сабаққа немесе сабақтың бір бөлігіне арналған шағын шығармалар мектеп оқушыларын көркем шығармаға терең тұлғалық, эмоционалды қатынасқа тәрбиелеуге көмектеседі. Олар оқушының оқиға туралы өз ойын жиі жеткізуге, алған ісерлерімен бөлісуге, автордың ойына эмоционалды түрде жауап беруге, көркемдік бөлшектерге зейін қоюға, әдеби құбылыстарды талдауға, салыстыруға үйренеді. Н.В.Гогольдің «Өлі жандар» поэмасын оқушылардың қабылдауы қиын екені бірнеше рет айтылған. Шағын эсселер өлең мәтінін ұғынуға, көркем детальдардың байлығын алуан түрлілігін, сыйымдылығын сезінуге көмектеседі. Бұл сұраққа жазбаша жауап болуы мүмкін. Шығармаларды ұжымдық талқылау, өзара тексеру, пікір алмасу, қайталап оқу оқушыларды Гоголь кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесін түсінуге жақындатады. Көркем мәтін мен оған арналған иллюстрациялық материалдарды, жеке эпизодты және оны экранға шығаруға салыстыру арқылы көркемдік қиялын, жазбаша шығармашылығын дамытады. Мазмұнды жақсы білу, шығармаға деген қызығушылық автордың ойының жалғасы іспетті. Оқушыларға сенім мен құрмет көрсете отырып, мұғалім оларды эссе тақырыптарын құрастыруға тартады. Ұжымдық талқылау мен тақырыптардың тұжырымын нақтылауды ұйымдастырады. Олардың

шекарасын анықтауға көмектеседі, әдебиеттерді ұсынады. Эсседе қызықты және орындалатын тапсырмаларды қою оқушылардың әдеби және жалпы дамуына, адамгершілік тәрбиесіне, өз бетінше әдеби-шығармашылық жұмыс істеу дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді.

В.А.Сухомлинский сөзді шығармашылықтың негізі етіп қойды. Ол сөз сұлулығына сезімталдықты баланың рухани дүниесін көркейтетін орасан зор күш деп есептеді [3, б. 13]. Мектеп оқушыларының әдеби шығармашылық қабілетін дамытудың шешуші шарты – мұғалімнің оқушылардың қызығушылығын, қабілетін, дайындығын ескере отырып, күнделікті жұмысы. Мектеп оқушыларының көркем шығарма мәтінімен жұмыс, ауызша және жазбаша әдеби тәжірибелер жасау барысында олардың қиялын, бейнелі ойлауын дамыта отырып, бірте-бірте дербестігін тереңдете отырып, мұғалім қолға қаламмен ойла дегенге үйретеді. Шығармашылық тұлғаны қалыптастырады. Әдетте, мектеп өміріндегі байқаулар, олимпиадалар, әдеби мерекелер мен мерейтойлар сияқты іс-шаралардың сәтті өтуі мектеп оқушыларының жалпы әдеби – шығармашылық дайындығына байланысты.

Әдеби шығармашылық арқылы адамгершілік тәрбиесінің мәселелерін шеше отырып, мектеп оқушыларын өмір фактілерін байқап, ой елегінен өткізуге үйретеміз. М.Горькийдің «біздің шығармашылық әлеміндегі барлық ұлы және әдемі нәрсе ең кішкентай бақылаулардан жасалған және жасалуда» деген сөзін есте сақтаған жөн [26, б. 6]. Адамгершілік мұраты жоғары, эстетикалық қажеттіліктері бар, үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруда әдебиеттегі сыныптан тыс жұмыстар үлкен рөл атқарады. Мектеп оқушыларымен жұмыста сыныптан тыс жұмыстардың әртүрлі формалары мен әдістерін қолдану аясы: әдеби кештер, қойылымдар, байқаулар, ғылыми-зерттеу және жобалау жұмыстары, әдеби өлкетан, үйірмелер мен мектеп мұражайларының жұмысы.

Оқу – тәрбие үдерісі әр түрлі іс-әрекет түрлерін қамтиды және олардың әрқайсысы өзінше оқушыларды белсендіреді, олардың дербестігін, шығармашылық ойларын оятады. Олай болса, мұғалімнің іс-әрекеті ең алдымен оқушылардың бойында шығармашылық іс-әрекетке деген қажеттілікті дамытуда, шығармашылықтың әртүрлі түрлері арқылы өзін-өзі көрсетуде жатыр. Бұл мақсатқа жету үшін оқушылардың шығармашылығын белсендіретін жеке әдістер мен арнайы шығармашылық сабақтар, пән бойынша сыныптан тыс жұмыстар да көмектесе алады. Бірақ шығармашылық атмосфера үшін еркіндік пен сіздің шығармашылық көріністеріңіздің байқалатынына, қабылданатынына және дұрыс бағытталатынына сенімділік сезімі қажет. Балалардың шығармашылық бастамасын қолдау, оны өз бастамасымен толықтыру өте маңызды, оқушыға сенім мен қызығушылық керек. Ал осыған байланысты мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас, ең алдымен, рухани байланыс болып табылды, оның жетіспеушілігін оқушы әсіресе қатты сезінеді. Қарым-қатынас бірлесіп жасау, бірлескен ойлау, серіктестік сабағы, бостандық сабағы, мұнда әркім басқа біреуге бейімделмесінен өз ойын жеткізе алады және айтуға тиіс.

Оқушыға ең алдымен оның басқалардан ерекшелігін көрсету керек. Сонда ғана әдебиет тағылымы жас жеткіншектің адамдық, имандылық қасиетін жоғалтпай, өмірге абыроймен қадам басуына септігін тигізеді деп сенуге болады. Мұғалімнің балалар шығармашылығының нәтижелеріне қатынасы өте кең тақырып. Бастапқы кезеңде балалар жасалған нәрсеге мұқият көзқарас білдіреді. Болашақта мұғалім мен мектеп оқушыларының арасындағы сенімді қарым – қатынас нығайған кезде тапсырмаларды орындауды қойылған шығармашылық тапсырмамен салыстыруға болады. Ең бастысы : «Қиялсыз бала болмайтыны сияқты, шығармашылық импульссыз мұғалім де жоқ» дегенді естен шығармаған жөн.

1.3. Оқушылардың әдеби-шығармашылық қабілетін дамыту жолдары, дидактикалық ұстанымдары

Америкалық психолог Фромм «шығармашылық» ұғымына келесі анықтаманы ұсынды: «Бұл тандану және үйрену қабілеті, стандартты емес жағдайларда шешімдер таба білу, бұл жаңа нәрселерді ашуға және терең аша білуге қабілеттілік олардың тәжірибесін түсіну» [51, б. 12]. Басқаша айтқанда, бұл әрқашанда даралықтың іске асуы, бұл тұлғаның өзін-өзі жүзеге асырудың бір түрі, бұл сіздің әлемге деген ерекше көзқарасыңызды білдіруге мүмкіндік береді. «Балалардың көркемдік шығармашылығы ең алдымен, баланың өз қиялын, эмоционалды-эстетикалық саласын дамытып, сөйлеуді адамның ойын, сезімін және адамның ішкі әлемін беру құралы ретінде игеруі үшін қажет», - дейді Л.С.Выготский [3, б. 16].

Мектепке жаңадан келген оқушы әлі де оқуға деген икемі болмайды. Демек, мектепке келеген күннен бастап оқушының әрбір іс әрекеті мұғаліммен бірге жүреді. Мұғалім оқушылардың алдына мақсат қойып, олармен бірге жұмыс жасауға кіріседі. Оқу әрекеті оқушының басты әрекеті. Басты әрекет деп айтуымыздың себебі осы оқу әрекеті кезінде оның негізгі қасиеттері, жеке өзіне тән мінез-құлқы, жеке қасиеттері қалыптасады. Оқушылардың өзін-өзі бағалауы үшін мұғалім тарапынан нақты әрекетке сай, жетістіктері мен кемшіліктеріне сай бағалануы қажет. Оқушылардың бағалануында, қалыптасуында оқу әрекеті бірінші орында болғандықтан, оқуды ұйымдастыру, әрбір әрекетті керекті құралдармен, әдіс-тәсілдермен құрау бұл мұғалімнің басты міндеттерінің бірі. Білім берудің қай саласы болмасын, көрсетілген жұмыстардың алуан түрлері қолданыста жүр. Әр пәннің сипатына қарай шығармашылық жұмыстарға соған сәйкес болады: баяндау, жазу, шығарма жазу, есепті құрастыра білу, шығару, конструкция және т.б.

Мектеп табалдырығын аттағаннан бастап барлық оқу материалдарын игеруге мұғалім бар күш жігерін салады десек артық емес. Сонымен қоса, осы кезеңдегі оқушылардың ойлау қабілеті де дамиды да, бұл оқушының ары қарай ғылымға, білімге, теориялық ойлауына жол ашады. Осының бәрі оқушының бойындағы шығармашылық қабілетін қалыптастыру мұғалімге артылатын күш. Осы жерде оқушының күнделікті өмірге үйренуі,

мәселелерін оңай шеше алуға, өз бетімен шешім қабылдай алуына тәрбиелейді. Зерттеушілер оқушылардың алдында тұрған қиындықтар қатарын атап кетеді, және де бұл қиындықтар оқушының өмір сүру режимінен, болмаса ата – анамен арадағы қарым-қатынас, не болмаса мұғаліммен арадағы қарым-қатынастың әсерінен болуы мүмкін деген тұжырымдама жасайды. Сонымен қоса, қабілетті қалыптастыруда жас ерекшеліктерді де ескере кету міндетті. Және тағы ескеретін жағдай ол оқушының қабілетін дамытуда олардың психикалық, физикалық мүмкіндіктері. Сөз жоқ, кейбір оқушыларға шығармашылық тапсырмалар ұнай бермейді. Сондықтан, сабаққа деген қызығушылықтарды арттырып отырудың маңызы өте зор.

Мұғалім – адамтанушы, мұғалім- психолог деп бекер айтылмаған. Себебі оқушының психологиясын білу арқылы, оның шығармашылық қабілетін дамытып, қалыптастыруға көмектеседі. Әр оқушының бір нәрсеге деген қабілеті, қызығушылығы болады. Сол қабілетті уақытта ескеріп тауап, дамыту мұғалім үшін маңызды.

Шығармашылық сабақтарда өнер өкілдері мен өнер туындылары кеңінен қарастырылады. Ал оқушы өз бойындағы өнерін өзі сүйіп пайдаланғаны дұрыс. Дәл осы тұста туындайтын сұрақ: оқушыны қалай бауулу керек? Қалай дамытуға болады? Оның жолдары қандай? Дәл осы сұрақтарға Алматы қаласы қазақ әдебиеті кафедрасының мұғалімі Тұрсынбай Дәуітұлы тұжырымдама жасаған болатын. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуда жаңылтпаштардың алатын орны бар. Яғни жаңылтпаш сөйлеуде тілге ауыр, оңайлықпен айтылмайтын, жаңылыс беретін сөз өнері. Жаңылтпаш ана тілінің бай қорын жастан бастап игеруге, тіл саздылығын тануға әбден көмектеседі. Әдеби тілде шебер сөйлеуге, сөздерді қастерлеуге үйретеді.

Петропавл қаласындағы жалпы лицейдің мұғалімі Балғаныш Оспанова, оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуда мақал-мәтелдердің орны ерекше деген пікірде. Қазақтың мақал-мәтелдері – оқушылардың поэтикалық көркем ойларын қысқа, жинақы түрде жеткізуге үйретеді. Оқушылардың сөз өнерін , ана тіліміздің бай тілін дұрыс, көркемдеп жеткізеді дейді. Жалпы озық ұстаздар өздерінің практикасында жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту барысында түрлі әдіс-тәсілдерді қолданып көргенін байқаймыз. Қорыта айтқанда, әрбір ұстаздың өзіне тән, өз шеберлігі бар екенін байқауға болады. Әрбір аталған әдіс тәсілдер балалардың шығармашылық қабілетін дамытуда өзіндік тиімді жақтарын көрсеткенін көре аламыз деуге болады.

«Қызығушылық» - кең мағынадағы ұғым. Ол адамның саналы әрекеті. Адам айналасындағы сан алуан заттарға ерекше көңіл бөліп, қызығып отырады. Баланың қызығушылықтары оның жас ерекшеліктеріне де байланысты. Баланы еліміздің байлығымен, туған жерімізбен, қоғамдық өзгерістермен әрдайым таныстырып, қызықтыру қажет. «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас» - деген қасиетті ұғым баланың отан

сүйгіштігін оятатындай болуы тиіс. Қызығушылықтың дамуында балалар өздерінің күшіне сеніп, атқаратын жұмысына ынталы кірісуі тиіс. Егер бала жұмыстың нәтижесін, табысын көрсе, онда көңіл күйі, рухы да көтеріңкі болады. Қызығушылық - адам бойындағы ең асыл қасиеттердің бірі. Өмір сүрудің өзі қызығушылықпен біте қайнасқан. Қызығушылықтың шарықтау шегі бар. Ол - шынайы махаббат. Өмір сүруге құштарлық. Өнер білімге деген талпыныстар, туған жер, табиғатын аялау, мәпелеу бәрі де қызығушылықтан туындаса керек.

Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін арттырып, ынталандыру үшін сабақтарды мына бір жолдармен өткізуге болады:

- 1) сабақта кең көлемде көрнекі құралдарды пайдалану арқылы;
- 2) сабақты түрлендіріп, түрліше өткізу арқылы;
- 3) сабақта оқушылар өздері жасаған суреттер мен схемаларды пайдалану арқылы;
- 4) техникалық құралдарды пайдалану арқылы;
- 5) сабаққа қатысты бейнетаспа, фильмдерді пайдалану арқылы.

Жоғары сынып оқушыларын әдебиет сабағында шығармашылық қабілеттің, қызығушылықтарын арттыра түсі үшін шығармашылық қабілеттің сабақта және де сабақтан тыс уақытта дамыту үшін мына әдіс-тәсілдерді қолдануға болады:

- 1) мәтін, ертегіні, әңгімені өз ойларымен аяқтай алу;
- 2) ақын, жазушылардың мәтіндерін басқаша аяқтай алу;
- 3) белгілі бір мақал негізде әңгіме жүргіздіру;
- 4) мәтін бойынша сәйкес мақалдар жаздыру;
- 5) табиғат құбылыстарына, заттарға келетін жұмбақтар құрастыру;
- 6) әңгімелерді салыстыру, бөліктерге бөле отырып, ат қою;
- 7) шығарма, мәтін құрастыру (тақырып бойынша, жоспар бойынша, тірек сөздерді пайдалана отырып);
- 8) өлең құрастыру (дайын өлеңдер жолдарын беру арқылы, дайын ұйқастарды ұсыну арқылы);
- 9) шығармадағы оқиғаға ұқсас оқиға айтқызу;
- 10) көлемі ұзақ шығармаларды жоспар құра отырып, қысқартып баяндау;
- 11) кейіпкерлерге мінездеме жазғызу;
- 12) шығарма желісі бойынша сурет салдыру, ауызша суреттеу, қиялдау арқылы баяндау;
- 13) рөлге бөліп оқыту;
- 14) логикалық ойлауын дамытатын ойындармен тапсырмалар беру, шешу (анаграмма, құрастырылмалы ойындар т.б.);
- 15) қайталау сабақтарында оқыған мәтін бойынша тест тапсырмаларын жасату;
- 16) белгілі ақын, жазушы шығармасына еліктей отырып өлең, әңгіме жаздыру.

Сабақтан тыс уақытта жоғары сынып оқушыларының шығармашылығын дамыту үшін әр түрлі кездесулер, саяхаттар, журналдардан оқыған кездегі алған әсерлерін әңгімелету керек. Шығарма жаздыру, реферат жаздыру, авторлар туралы ақпараттар жинатып отырған дұрыс. Осындай жұмыстар оқушыларды шығармашылыққа бауулуға, шәкірт бойындағы қабілет көзін ашуға, тілін байытуға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге өз септігін тигізеді.

Оқушының ойыны, оқу еңбегі тек қана қызығушылық болған жерде нәтижелі. Бала қызығушылығын тәрбиелеуде оқу мен еңбектің, ойынның маңызы ерекше. Бұлар жоқ жерде қызығушылықта жоқ. Ойын-бала әрекетінің түрі. Ойын арқылы адам баласының белгілі бір буыны қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психикалық ерекшеліктерін қалыптастырады. Мысалы, кез-келген бала жалғыз ойнамайды. Құрбысымен бірлесіп ойнайды, ойын арқылы бала бір-бірімен қарым-қатынас жасайды. Ойын баланың түрлі қасиеттерін, оның қызығушылығын дамытатынын, баланың қабілетін, белсенділігін ұштайтынын білеміз.

«Үлкендер өмір үшін жұмыс, қызмет етеді, әрекет ету қандай орын алатын болса, ойын да сондай үлкен маңызды. Ойын да бала қандай болса, өскеннен кейін жұмыста көбінесе сондай болады. Сондықтан келешекке тәрбиелеу бәрінен бұрын ойын арқылы болады» - деген А.С.Макаренко [5, б. 11].

«Әдебиет» сабағында уақыт тауып, шығармашылықпен айналысуға болады. Ол үшін мұғалім мәтіннен, жаттығулардан шығармашылық тапсырманы орындауға тиісті жағдайларды табуы керек. Кейбір практикалық тапсырмаларды шығармашылық арнаға айналдыру арқылы да өзгертуге болады. Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың сабақта және сабақтан тыс уақытта шығармашылық қабілетін дамыту үшін олардың сабаққа деген қызығушылығы арттыру үшін төмендегі әртүрлі әдістерді қолдануға болады: Оқушының шығармашылық қабілетін дамыту жолдарын үш кезең арқылы жүзеге асыруға болады. Бірінші кезең-жаңаны, тың нәрсені дамыту, түпкі идеяны табуға ұмтылу. Бұл кезеңде әдеби шығармашылық тапсырмалар беріліп, төмендегідей талаптар бойынша жұмыс жүргізіледі: шығарманы бөлімдерге бөліп, тақырыбын жазып келу, кейіпкер тобын ажыратып, олардың арасындағы шиеленісті түсіндіру, шығарма мазмұнына сай қанатты сөздерді ойлап жазу, әңгіменің белгілі бір бөлімнің көркемдік ерекшеліктеріне талдау жүргізу.

Екінші кезең - қиял, ұшқыр ой қалыптастыру. Бұл кезең – оқиға құрудың, образ жасаудың мүмкіндігі бар кезең. Мұнда оқушыға ертегі, әңгіме, мақалдарды жалғастырып жазу мен аяқтау тапсырылады. Оқушы қиялға ерік беріп, оқиғаны дамыта отырып, шығармашылық жұмыс істейді. Өз бетінше іздену- шығармашылық қабілетті ашудың көзі.

7-кесте. Жоғары сынып оқушыларының таным көкжиегін арттыру жұмыстары.

Бұл бағытта төмендегідей жұмыстар арқылы оқушының таным көкжиегін арттыра түсеміз.

1. *Логикалық ойын дамытатын тапсырмалар (сөзжұмбақ, ребус шешу, жұмбақ, мақал-мәтел, қанатты сөздер құрастыру).*

2. *Берілген тапсырманы түрлендіру бағытындағы жұмыс түрлері (мәтінді өңдеу, берілген мәтіннен диалог құрастыру).*

3. *Өз ойынан еркін тақырып құрастыруға берілген жұмыс түрлері (өлең, ертегі, әңгіме, шығарма жазу).*

(2 мысал) «Шын достық» әңгімесін оқушылар өз шығармашылықтарымен жалғастыру тиіс.

«Еділ мен Елнұр кішкентай кездерінен айырылмастай дос. Олар мектеп табалдырығын бірге аттаған. Содан бері екеуі бір партада отырып келеді. Еділ мен Елнұрдың шын достығын мына оқиғадан білуге болады».

Күн ыстық еді. Бір топ бала суға түспекші болады. Балалардың шомылғанына қызыққан ол да суға секіреді. Кенет денесі босап, суға батып бара жатқандай сезінеді..

Тапсырма: Оқиғаны сәтті аяқта. Достық ұғымының мәнін аш.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту үшін басым міндетті оқушының өз қолына беріп отырған дұрыс. Бұл орайда сыныпты топқа бөліп отырған тақырыпқа сәйкес өлең құрастыру, қанатты сөз ойлап табу, шағын мөлтек сыр жазу тапсырылады.

Үшінші кезең- тапқырлық пен шеберлікке шындалу кезеңі. Бұл кезеңде оқушы белгілі бір шығармаға өзіндік көзқарас білдіріп, пікір жазады, мәтінге әдеби-теориялық толық талдау жүргізеді, кіші ғылыми жұмыстарды қорғайды, әңгіме жазады.

(3 мысыл) «Абай Қарқаралыдан қайтқан соң атқа мініп, ел аралаған жоқ. Көбінесе Жидебайдағы ауылда шешелерінің қасында болды. Көктемге шейін кітап оқуға салынды. Медреседен қайтқалы кітапқа анықтап оқталғаны осы. Араб, парсы тілін, бірталай сөздерін ұмытыңқырап, қарайып қалған екен. Алғашқы бір жұмадай Ғабитханның тәпсіріне қарап, бұрынғы білген тілдерін қайта құрастырып алды. Содан бері мұның қолына түскен әрбір кітап соншалық бір қатты сағынып жолыққан ыстық, қымбат досы тәрізді болды». Әуезов Абайдың кітапқұмарлығын осылай суреттеп, әжесі Зереге мынадай бата бергізеді: «Қарағым, осының ақыл. Ішкен мен жегенге мәз болып, мойны – басы былқылдап, ақылдан да, өнерден де кенде боп жүрген бай баласы аз ба? Осы ала қағазыңнан айрылма! Ұқсама аналарға!» (Абай жолы. М. Әуезов. [6, б. 134]

-Әжесі Зеренің сөзіне көзқарасың?

-Әңгімедегі негізгі түйін

-«Менің сөрелерімдегі кітаптар» (эссе)

Осындай жұмыстарды жүйелі түрде жүргізу оқушыларды шығармашылыққа баулуға, оқушы бойындағы дарынның көзін ашуға, сөйлеу тілін байытып, қиялын ұштап, өз бетінше ізденуге тамаша мүмкіндік береді. Ғылыми пән ретінде әдебиетті оқыту әдістемесінің мазмұнының негізін анықтау қажет емес. Басқа пәндерді оқыту әдістемесі сияқты қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі де белгілі бір жүйеге негізделген. Осы орайда әдістеменің бай мазмұны мен оның толықтығын ашатын пікірлердің сан алуандығын атап өткен жөн.

8-кесте. Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін арттыру жолдары

Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттыруда мына жолдарды есте ұстаған жөн:

1. Сабақты халық педагогикасымен ұштастыра отырып оқыту. Оқыту мен тәрбиенің қайнар көзі – халықтық педагогика. Балаларды халықтық салт-дәстүрді, әдет-ғұрыпты қастерлеп құрметтеуге үйреткен, тәрбиелеген абзал. Халық педагогикасының түрлерін сабақта пайдалану - оқушылардың сабаққа қызығушылығын, белсенділігін, шығармашылық қабілетін дамытуда өте тиімді екені мәлім.

2. Өнермен байланыстыра оқыту. «Әнге әуес, күйге құмар бала жаны сұлу, өмірге ғашық болып өседі» (М.Әуезов). Көркем өнердің бір саласы болып келетін әдебиет пәнінің басты құралы- сөз өнері. Ендеше «Әдебиет пен өнерді» байланыстыра оқытуды жүйелі түрде сабақ барысында қолдану нәтижесі жоғары жетістіктерге жетелейді.

3. Пікірталас түрлерін пайдалана отырып оқыту (пікір алмасу, ойталқы, ойкөкпар, пікірсайыс, т.б.). Пікірсайыс сабақтарын өткізу үшін алдымен жақсы жағдаят бола алатын тақырып таңдалғаны жөн. Тақырып сәтті таңдалған уақытта оқушылардың этикалық-эстетикалық талғамын оятып, сезіміне әсер етіп, білім іскерліктерін, шығармашылық мүмкіндіктерін дамыта аламыз.

4. Сыныптан тыс шығармашылық жұмыстарды өткізу. Мысалы, зияткерлік сайысы, жыр мүшайраларын өткізу, Абай, Шәкәрім, Сәкен, Ілияс, Мұқағали оқулары, ақындар айтысы т.б. Осы орайда оқыту үдерісін ұйымдастыру, дәстүрлі, дәстүрлі емес түрлерін қолдану, сыныптан тыс жұмыстардың әсерлігін арттыру- оқушы қабілетін анықтауға негізделген маңызды әрекеттер екені сөзсіз.

5. Ғылыми – зерттеу жұмысына баулу, бағыттау. Оқушылардың ғылыми жұмысқа баулудың басы оларды өз беттерімен орындалатын зерттеу, іздендіру бағытындағы тапсырмаларға төселдіруден басталады. Шеберлік – сөздің орнын таба білу. Әрбір сабақ басталар алдында оқушыны қызықтырып әкететіндей кіріспе ойлап табу керек. Бейнелі сөздер, қызықты мәлімет, тартымды үзінді оқу мұғалімнің шеберлігіне байланысты.

Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттін дамыту үшін білім беруде ақпараттық технологияларды қолдану төмендегі дидактикалық шарттар орындалған жағдайда түбегейлі мүмкін деп айта аламыз.

9-кесте. Дидактикалық шарттар. Олар:

Ақпараттық технологияны қолдану сабақтың дидактикалық мақсаттарына сәйкес болуы және оның құрылымына органикалық түрде енуі керек
Білім берудің ақпараттық технологияларын пайдалана отырып, шығармашылық қабілеттін дамытуға арналған тапсырмалар жүйесі белгілі бір оқу пәнін оқудың мазмұны мен логикасына сәйкес болуы керек
Шығармашылық есептерді шешу үшін ақпараттық технологияларды пайдалану дәстүрлі әдістерге қарағанда технологиялық және ұтымды болуы керек
Проблемалық есептерді шешуде оқушылардың шығармашылық белсенділігі мен дербестігін ынталандыратын эмоционалдық фон құру керек
Оқушылардың шығармашылық қабілеттін дамытуға арналған бағдарламалық қамтамасыз етудің дидактикалық талаптарға және заманауи технологиялар талаптарына сәйкестігі

Кез келген дамыған сала бүгінде шығармашылық еңбекті қажет ететін адамды қажет етеді. Шығармашылық тұлғаның негізгі іс-әрекеті ақыл-ой мен білімді басқа бейтаныс әрекеттерге беру қабілетіне негізделген. Қазақстан Республикасындағы орта білім беруді дамыту тұжырымдамасындағы «шығармашылық» ұғымы туралы «Шығармашылық-адамның шынайы өмірде өзін-өзі тануға ұмтылысы. Өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ойлауды, өз бетінше сапалы, дәлелді шешім қабылдауды үйренуі керек.

Егеменді еліміздің өскелең ұрпағын тәрбиелеу, дұрыс тәрбие беру-бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Сондықтан балаға белгілі бір жүйеленген, дайындалған білім беріп қана қоймай, оны тұтастай дамыту, яғни сөйлеу, оқу, қоршаған орта туралы дұрыс көзқарас қалыптастыру, жағдаяттарды бақылап, объективті. Дамыта оқытудың негізгі мақсаты-баланың шығармашылық дамуы Б.Д.Эльконин шығармашылыққа былайша анықтама береді [44, б. 11]: «Шығармашылық – шығармашылықтың ерекше түрі, егер жаңа нәрсе ескінің механикалық қайталануы болмаса, оның өзіндік ерекшелігімен ерекшеленсе ол өзін танытса, онда шығармашылық әрекет туралы айтуға болады.» Бір нәрсені жасау қабілеті балаларда мектеп жасына дейін де көрінеді. Адамның қабілетін дамытып, оның әлсіреуіне жол бермеу адамның рухани күш-қуатын нығайтып, өзін-өзі табуға көмектеседі. Өйткені адам тек өнім ғана емес, жасаушы да. Ол өзінен бастаудың жолын табуы керек. Адам өзін-өзі жетілдіруде, өзін-өзі жоюға да қабілетті. Білім берудің ең маңызды мақсаты – адамның өзінің шынайы болмысын сезінуіне, терең

тілектері мен қабілетін дамытуға, сол арқылы олардың қанағаттанарлық өмір сүруі үшін жаңа рухани күш-қуат беру», - делінген Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасының жобасында. Кез келген дамыған сала бүгінде шығармашылық еңбекті қажет ететін адамды қажет етеді. Шығармашылық тұлғаның негізгі іс-әрекеті ақыл-ойға, алған білімін басқа бейтаныс іс-әрекетке көшіруге негізделген. Мектеп оқушысының шығармашылық әрекетін және оның мәнін түсіну үшін ғылыми-педагогикалық зерттеу объектісі ретінде жеке тұлғаның табиғатын білу қажет. Шығармашылық белсенділік тұлғаның құрамдас бөлігі және оны анықтаушы фактор ретінде де қарастырылады.

Адамға тән қасиеттер оның сана-сезімімен, өзін-өзі сынауымен, адам психикасына әсер ететін ішкі және сыртқы түйсіктерімен, инстинктердің әсері мен оның ерік-жігерімен және сезім әлемімен байланысты деген пікірді қолдаймыз. Себебі, қлы ғалымдарымыз осындай пікірде болғанын білеміз. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда түрлендірілген сабақтардың маңызы ерекше. Мұндай сабақтардың тиімділігі атап өтіледі: сабақтың құрылымын ұйымдастыру, сабақтағы оқушылардың іс-әрекетін бақылаудың ыңғайлылығы, оқу тапсырмаларын орындауда ұжымдық әрекеттерді жүзеге асыру, уақытты үнемдеу. Мектептегі оқу-тәрбие үдерісі оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға, танымдық белсенділігін арттыруға бағытталуы керек. Оқыту үдеріс екі жақты болғандықтан, оқушылардың өзіндік жұмысы мұғалімнің басшылығын ғана емес, олардың білуге құштарлығын, белсенділігін, ерікті әрекетін қажет етеді. Осыған орай кейбір педагогтар мен психологтар оқушылардың өзіндік жұмысының негізгі ерекшеліктеріне олардың дайындығы мен ерікті әрекеттеріне байланысты деп есептейді.

Оқушылардың өзіндік жұмысының ең жоғарғы түрі - олардың өз еркімен, әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып жасайтын шығармашылық жұмыстары. Шығармашылық, пәндік апталықтар мен ғылыми-шығармашылық апталықтардың, жобалардың, пәндік үйірмелердің және сыныптан тыс жұмыстардың оқушылардың шығармашылығын, ізденімпаздығын қалыптастыруда сыныптан тыс, жеке және ұжымдық жұмыстарды ұйымдастыруда маңызы зор. Барлық жұмыс жоғары сынып оқушылардың тілектерін, таңдауларын және ұсыныстарын ескеруі керек. Оқушылардың танымдық ізденісі мен белсенділігін, шығармашылық бағытқа негізделген жұмыс түрлерін пайдалану олардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мектепішілік пәндік олимпиадалар, байқаулар, көркем-техникалық көрмелер, түрлі шығармашылық кештер оқушылардың ізденімпаздық қабілетін арттырып, өз бетінше оң нәтижелерге жетуге ықпал етеді. Шығармашылыққа үйрету адамның интеллектуалдық жағына ғана емес, оның психологиялық және мінез-құлық ерекшеліктеріне де әсер етеді. Ол еңбексүйгіштік жаңа жағдайларға бейімделудегі икемділік, қаржылық және табандылық, тәуелсіздік пен адамгершілік сезімі, ынтымақтастық, еңбекқорлық, бейтаныс

жағдайларға өзіне сенімділік, шындықты іздеуде және қарым-қатынаста адалдықты қамтиды. Әр сыныптағы әр оқушыға байланысты мұғалім өз мақсатына жетудің жолдарын іздейді. Осы қасиеттерді басты шарт ретінде көрсетуге тырысады. Оқушылар жүйелі жұмыс жасап, өз жұмыстарының нәтижесін тексере алады, олардың орындалу реті мен әдістерін анықтайды, ұсынылған критерийлер бойынша өз жұмысының нәтижесін талдап, бағалай алады, сабақта, күнде, аптада өз жұмысын жоспарлай алады. Сондай-ақ осындай критерийлерді өздері қанағаттандыру үшін қалай істеу керектігін үйренуге ниетті.

2 ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘДЕБИ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ҮДІСТЕМЕСІ

2.1 Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін даму үдерісін әдістемелік қамтамасыз ету

Әдебиет әдістемесі – педагогикалық ғылымдар саласындағы ғылыми пән. Мұның объектісі- мектептегі әдебиетті оқыту сабақтарында педагогикалық ғылым теориясының жалпы ережелеріне негізделген мұғалімдер мен оқушылардың өзара әрекеті. Алайда әдебиеттің әдістемесі педагогика сияқты мектеп, жалпы тәрбие мәселелерін қарастырмайды, тек көркем әдебиетті оқыту негізінде оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу мәселелерін қарастырады,-дейді көрнекті әдіскер-ғалым Ә.Көшімбаев [4, б. 12]. Бұдан біз әдебиеттану мен жалпы педагогика ғылымының бір-бірімен байланысты екенін көреміз. Көрнекті ұстаз Ж.Аймауытов әдістеменің қолданбалы ғылым екендігін және оны жалпы дидактика негізінде әр тараптандыруға болатынын атап өтті. Ж.Аймауытов жалпы дидактика жалпы заңдылықтарды, оқыту әдістерін, барлық пәндер бойынша оқытуға қатысты мәселелерді, ал жеке әдістемелік дидактиканың жалпы ережелерін пәндер бойынша оқытуда ғана, қалай құрастыру, қандай әдісті қолдану керектігін айтады. Ж.Аймауытов ұстаздық қарапайым шеберлік емес, ол үнемі жаңарып отыратын, үнемі жетілдіріп отыруды қажет ететін өнер екенін айтады.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін даму үрдісін зерттеу бұл мәселені зерттеудің жаңа бағыттарын ашты. Олардың ішінде жалпы гуманитарлық циклге кіретін пәндерді оқыту үрдісінде мектеп оқушыларының шығармашылық мәдениетін қалыптастыру үрдісін зерттеу, олардың даму деңгейлерін диагностикалау жүйесін жетілдіру жолдарын іздестіру ең өзекті деп санауға болады. Әр түрлі мектеп жасындағы оқушылардың шығармашылық қабілеті , оқушылардың шығармашылық қабілетін қалыптастыру және даму үшін мұғалімдердің ғылыми-әдістемелік дайындығы. Көркем шығарманы қабылдау және талдау үдерісін тиімдірек ету бұрынғы әдіскерлердің озық идеяларына сүйенетініміз белгілі. Әдіскер ғалым М.А-ның теориялық идеялары мен нақты көзқарастары Рыбникова әдістеме ғылымының одан әрі дамуына үлкен үлес қосты. Әдебиет оқыту әдістерінің атауы ХХ ғасырдағы ғылымның дамуына қатысты ерекше орын алады. Әдіскер деп аталатын – В.В. Голубков шындықты танудың ең дұрысын ,күшті қаруы деп әдебиет деп санайды. Көркем шығарманы қабылдау және тану үдерісіне бірден бір әсер ету аналитикалық жұмыс. Көптеген әдіскерлер мен психологтар «өнер тарихын» зерттейді. Талдаудың нәтижесі. Көркем шығарманы түсіну және талдау, қабылдау үдерісі оқырман қауымды қалыптастыру міндетінен арыға бармайды.

Қай салада болмасын еңбектің нәтижесі сапамен өлшенеді. Сапалы оқыту мен өз бетінше білім алу арқылы ғана оқушылар зерделі азамат болады. Білім сапасы мұғалімге, оның білім деңгейіне, ізденімпаздылығына байланысты.

А.Байтұрсынұлы қазақ тілі мен әдебиетін оқыту тарихында көшбасшы болғаны белгілі. А.Байтұрсынұлы білім беру өзін-өзі тәрбиелеуге негізделген деген пікірі әлі күнге дейін маңызын жойған жоқ. Бұл педагогиканың өзекті мәселесі болып табылатын оқушының іс-әрекетіндегі субъективтілігін арттыру міндетіне сәйкес келеді. Ғылымдары 1928 жылы Қызылордада жарық көрген «Тіл жұмсар» атты әдістемелік еңбегінде: «Бала білімді тәжірибе арқылы алуы керек. Ұстаздың міндеті балаға қажырлы оқуға ұзақ жол беру. Оның бет-бейнесін мақсатқа бейімдеу» деп жазған. Осы ой бүгінгі қазақ әдебиетінің әдістемесінің негізінде жатыр. Баланың білімді өз бетінше меңгеру жолдарын анықтау әдістеменің негізгі міндеті мен қызметі екені сөзсіз. Бұл мәселелер А.Байтұрсынұлының «Баяншы», «Әлиф-ба астары» сияқты кейбір әдістемелік еңбектерінде де айтылады. А.Байтұрсынұлы бастаған әдіскер еңбегін одан әрі дамытушылардың бірі - Мағжан Жұмабаев баланы әдебиетке баулуға көп көңіл бөлген. Жұмысты орындауға бастауыш сыныптан бастап тыңғылықты дайындалу қажеттігін ұғына отырып, ол өзінің әйгілі "Бастауыш сыныптағы ана тілі» атты әдістемелік еңбегін жазды. Онда Мағжан Жұмабаев әдіскер ретінде төрт жылдық бастауыш мектептің әр жылына ана тілінде баланың сөйлеуін дамытуға арналған жаттығулар жүйесін жасап, ұсынған. Көрнекті әдіскер М.А.Рыбникова: «Әдістеме-уақытты үнемдей білу. Оқушының күш-қуатын шебер жұмсауы, оқу материалынан негізгі және түйінді мәселелерді таба білуі, сынып жұмысын ұйымдастыра білуі, оқушылардың әр түрлі жеке іс-әрекетіне ықпал етуді алдын ала ұйымдастыра білуі үшін»-дейді әдіскер [16, б. 6]. Әдістеменің жалпы құрылымы туралы В.В.Голубков былай деген: «Кез келген пәндегі барлық әдістер мұғалімнің ұсыныстарын, материалдарын және жұмыс әдістерін әзірлеуге ұқсас және үш негізгі сұраққа жауап береді: неге, не және қалай [16, б. 9].

Петербор әдіскерлері жаңа педагогикалық технология ретінде семинарларға арналған көптеген мақалалар, бірнеше авторлық жинақтар мен кітаптар шығарды. Міне, осы ұғымғы орыс тілінде берілген алғашқы анықтамалардың педагогикалық шеберхана – бұл әрбір қатысушының тәуелсіз немесе ұжымдық ашу арқылы жаңа білім мен жаңа тәжірибеге көтерілуіне жағдай жасайтын балалар мен ересектерді оқыту формасы. Анықтамада жаңаның ашылуына және жолдың тәуелсіздігіне баса назар аударылады. Түрлері бойынша шығармашылық жазу немесе жай жазу білімді құру, қарым-қатынас орнату, құндылық бағдарлары, өзін-өзі тану, дизайн және т.б. семинарлар бар. Олар үнемі семинарлардың алгоритмі туралы айтады. Сабақ сәтті өтуі үшін оны түзету қажет. Шеберхананы құрудың маңызды шарттарының бірі – оның материалы шынымен проблемалық, тіпті парадоксальды болуы керек. Содан кейін, сабақтың кез келген кезеңінде қатысушылар «серпіліс» түрін жаңалық ашуды, шокты, терең түсіністікпен таң қалдыруды сезіне алады. Бұл семинарды сабақтың бірегей формасы етеді. Семинар ережелері: барлық қатысушылардың құндылық теңдігі. (мұғалім жұмысқа оқушылармен тең дәрежеде қатыса

алады), әркімнің қателесуге құқығы бар, оны оқушының өзі түзете алады немесе жаңалық ашатын терезеге айналуы мүмкін. Сыни пікірдің жоқтығы, сыни пікірлердің болмауы. Мұны үйрену керек. Бағалау өзін-өзі бағалаумен және өзін-өзі түзетумен ауыстырылады. Қабылданған ережелер шеңберінде еркіндік беру. Бұл жалпы міндеттер аясында және қатысушылардың өзара құрметіне байланысты тақырып пен мінез-құлықты таңдау мүмкіндігін береді. Белгісіздіктің маңызды элементі, тіпті тапсырмалардағы жұмбақ. Осы жағдайда ғана шығармашылық пайда болады. Диалог – ынтымақтастықтың басты қағидасы. Диалог әр түрлі түстердегі кез келген құбылысты түсіну атмосферасын жасайды. Олар бірге әлемнің кемпірқосақ сезімін білдіреді. Әрбір кезеңнің міндетіне байланысты семинар өтетін нақты кеңістікті ұйымдастыру және қайта құрылымдау. Бұл барлық қатысушылардың шеңбері, жеке немесе топтық жұмыс үшін бөлек орындар, драматургия, пантомима және т.б. Мектептің нақты тәжірибесінде бұл қайта құрылымдау, толық немесе элементтер мүмкін болады. Мысалы, егер оқушы сыныптың бұрышында шығарма жазуға барса, оның құқығы бар. Шебер басшының практикалық қызметін семинардың барлық кезеңдерінде беделді ретінде шешуді шектеу. Ең дұрысы шебер тапсырманы тұжырымдайды және сұрақтарға жауап бермейді.

Үш компоненттің үйлесімі: оқыту, қарым-қатынас, шығармашылық. Шығармалармен жұмыс істеу үдерісінде, жолдастармен қарым-қатынаста болған эмоциялық және эстетикалық тәжірибе, болып жатқан жағдайда әртүрлі пікірлер мен реакциялар болады. Сабақтың тәрбиелік құрамдас бөлігі оқу материалының мазмұнына байланысты және байланысты емес. Таңдау еркіндігі белгіленген ережелер шеңберінде мінез-құлық, бірлестіктер, әңгімелесушілер, тақырыптар. Нәтижелердің анық еместігі, олардың белгісіздігі, кейде болжау мүмкін еместігі. Семинардың әрбір кезеңінің психологиялық қанықтылығы, психологиялық талдауға, қорытынды жасауға және дереу шешім қабылдауға әкелетін дайындықты арттыру. Оқушының сыртынан және ішінен белсенділікке тұрақты мотивация. Іс-әрекет түрлерінің тұрақты өзгеруі: индукциядан дедукцияға, жеке басынан басқа адамдардың бақылауларына, гипотезаларға және білімділерге, үзіндіден бүгінге.. Біріктірілген белсенділік пен интеграцияланған білімге беталысы. Әрқашан дерлік философиялық, этикалық, мәдени, психологиялық мәселелер мен әртүрлі ғылымдар мен өмірден алынған білімдер байланысты. Шеберхананың өзі танымдық әрекеттің кең өрісіне әкеледі, өйткені ол қиялды, ассоциацияларды, есте сақтауды, шығармашылықты шектемейді, керісінше ынталандырады. Қазіргі филологтарға семинарлар не үшін қажет болады?

1) шеберханаға мүше болған әрбір адамда, тіпті өнерден алшақ пәндерде де әдебиетке қызығушылық пайда болады;

2) шеберханада сөзбен жұмыс басымдылыққа ие болады;

3) семинарлар өзіңіздің жеке жазуыңызды дамытудың тамаша тәсілі, сондықтан композицияға дайындау;

4) семинарлар ассоциативті ойлауды бастайды. Бұл адамның өз ойын, сезімін, ой-пікірін таныту және көркем шығармашылықты, әсіресе поэзияны түсінудің жолы.

Әдебиетті оқытуда ежелден өнердегі шығармашылық әрекетке ұқсас жұмыс түрлері : мәнерлеп оқу, сахналау. Мектептерде театр өнерінде кеңінен қолданылатын жанрлық түрі – «әдеби театр» бар. Шығарма декорациясыз дерлік, бәлкім, солардың игілігімен, заманауи костюмдермен қойылады. Сектакльдің негізінде дыбыстық мәтін жатыр, мизансценалар аздап сызылған. Мәтін (мысалы, әңгімелер немесе өлеңдер) драмалық формада өңделмейді, бір актер кейіпкердің көшірмесін және кейіпкердің өзін, оның іс-әрекетін және рухани қозғалыстарын сипаттауды оқуы керек, бір сөзбен айтқанда, бәрі де спектакльде ойнауға, жаңашылдық танытуға қабілетті көрерменнің қиялына арналған. Бұл жанр формасын жоғары сынып оқушылары оңай пайдаланады. Осылайша мәтінді түсіндіруде көп тынымсыз жұмыстар атқарылуда. Бұл жерде, әрине әдеби шығарманы зерттеудің ең стандартты әдістерімен байланыс нүктелері бар. Бұл әдеби сынмен, зерттеу әдебиетімен танысу. Алайда мәтінді зерделеу, шешімін таппаған сұрақтарға жауап іздеу, тіпті түпкілікті шешім қабылдау қажеттілігі интерпретацияны көркем мәтінді зерттеудің стандартты әдістерін айырмашылығы бар шығармашылық әдістерінің біріне айналдырады.

Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің қолдану аясы- мектептегі әдебиет сабағының оқу-тәрбие үдерісінде мұғалім мен оқушының өзара әрекеті және негізгі пәннің инварианттық бөлігінде әдебиетке байланысты сыныптан тыс жұмыстардағы әдебиет сабақтары және факультативтік курстар, оқу бағдарламасы. Әдебиет пен әдебиеттану тарихынан сөз өнерін, көркем шығарманың өзін белгілі бір зерттеу негізінде жоғары сынып оқушыларға әдеби таным, адамгершілік, ізгілік, имандылық, тәрбиелік, танымдық дағдылардың қалыптасу заңдылықтарын ашып көрсету басты міндет.

Қазақ әдебиеті бағдарламасының мақсаты – оқушыларды шығармашылыққа баулу, ойлауға көңіл бөлу. Өз ойларын еркін жазу, еркін айта білу, тірек, дәлелдеу, салыстыру және талдау, бағалау дағдыларын қалыптастыру. Оқушылар әдеби жанрлармен тәжірибе жасайды. Проза тілінде драмалық шығарма, поэзия тілінде проза жазу тәсілдерін меңгере алады. «Қазақ әдебиеті» пәнін оқытудың негізгі міндеттері: 1) «Қазақ әдебиеті» бағдарламасы оқушылардың сауаттылығын, олардың әдеби-эстетикалық талғамы мен сезімін, ойлау қабілетін дамыту және танымдық және коммуникативті дағдыларды қалыптастыру құрастырылған; 2) қазақ әдебиетінің құндылығы ретінде маңызды орынды құрметтейді және бағалайды; 3) мәдениетаралық қатынастағы қазақ әдебиетінің рөлі, қазақ халық тарихы, міндеттері, мәселелері, қарама-қайшылықтар мен қиындылықтарды анықтайды және түсінеді; 4) әртүрлі жағдайларға бейімделу және өз бетінше шешім қабылдау қабілеті дағдыларын дамытады, 5) қазіргі ғылыми және әлеуметтік дамуға сәйкес дүниетаным дамиды.

Қазақ әдебиеті пәні бойынша оқу жүктемесінің көлемі:

1) 10 – сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

2) 11 – сынып аптасына 2 сағат, оқу жылына 68 сағат;

«Қазақ әдебиеті» пәндік білім мазмұны бөлімдерге бөлінеді: түсіну және жауап, талдау және түсіндіру, бағалау және салыстыру. Талдау сонымен қатар дағдыларды қалыптастыру модульдерінен тұрады. Бағдаламаның бұл бөлімі пән бойынша оқу мақсаттарынан тұрады. *«Түсіну және жауапкершілік» бөлімі келесі бөлімдерден тұрады:*

1) көркем шығарманың мазмұны мен формасы;

2) әдеби шығарма туралы түсінік;

3) көркем шығармадағы бейне;

4) шығармадан үзінді жұмыс;

5) қазақ әдебиетінің ұлттық құндылықтарының дүние жүзіндегі орнын білу.

Талдау және түсіндіру бөлімі келесі бөлімдерден тұрады:

1) әдеби шығарманың композициясы;

2) автордың бейнесі;

3) көркем шығарманың тілі;

4) шығармашылық жұмыс;

5) қазақ және әлем әдебиетіндегі мағыналар.

Бағалау және салыстыру бөлімі келесі бөлімдерден тұрады:

1) тарихи-көркемдік құндылығы;

2) заманауи және жаңашылдық;

3) әдеби эссе;

4) әдеби сын.

10 сыныптағы пән бойынша базалық білім мазмұны:

1) түсіну және жауап беру; әдеби шығарма бойынша сюжет-эссе талдау арқылы идеялық мазмұнын түсіну; әдеби жанр табиғатты тану; көркем шығармадағы кейіпкерлер жиынтығын жекелендіру; Шығармашылықтағы көркем шығармалардан үзінді пайдалану; ұлттық құндылықтардың маңыздылығын контекстермен үйлестіру; 2) талдау және түсіндіру; әдеби шығарманың әр түрлі композициялық құрамы ерекшеліктерін талдау; шығармадағы белгілі бір оқиғадағы автордың бейнесі сыртқы түрі; шығармадағы көркемдік құралдардың орны мен қызметін анықтау; шығармада көтерілген мәселелерді талдау арқылы шығармашылық жұмыс хат; қазақ және әлем әдебиетіндегі ортақ құндылықтарды анықтау; 3) бағалау және салыстыру; тарихи көркем шығарма құнды анықтау және бағалау; көркем шығармада көтерілген сұрақтар жаңалықты бағалау; шығарма идеясының моральдық құндылығы талдау тұрғысынан әдеби эссе жазу; ғылыми еңбектерге негізделген; әдеби сын;

Оқылатын шығармалар тізімі:

1. Абай Құнанбаев «Сегіз аяқ», «Елім, қазағым, жанкүйерім»; «Он жетінші», «отыз екінші» қара сөздер. «Масғұт» поэмасы

2. М.Сәрсекенің «Қаныш Сәтбаев» роман эссесі;

3. Ә. Кемелбаеваның «Шаш» әңгімесі;

4. Т.Сұлтанбеков «Көшпелі алтын» фантастикалық әңгімесі;
5. Оразақын Асқардың «Шетелдегі ағайындарға» әні;
6. Ш.Мұртаза «Бестің хаты» драмасы;
7. Ж.Бөдештің «Жалғызым» поэмасы.

10-11 сыныптағы пән бойынша базалық білім мазмұны: түсіну және жауап беру, әдеби шығарамға сюжеттік композиция талдау арқылы жанрдың ерекшелігін түсіну, әдеби жанр ерекшеліктерін басқа жанрлармен салыстыра талдау; өнер туындысында кейіпкерлер жүйесін жинақтап, даралау арқылы өмір шындығын көрсету, көркем үзінділер, қанатты сөздер мен дәйексөздер шығармашылық жұмыста қолдану, ұлттық құндылықтардың маңыздылығы жаһандық тақырыптық контексттерге сілтемелер; Талдау және түсіндіру, әдеби шығарманың жанрына байланысты композициялық ерекшеліктерін анықтау; шығармадағы автор идеясының өмірі шындықпен байланыс; шығармашылық идеялар мен көркемдік құралдар ашық қарым-қатынас; әдеби шығармада көтерілген мәселелерге өзіндік көз қарас терминдер бойынша шығармашылық жұмыс жазу; дүниежүзілік және қазақ әдебиетінде жиі кездеседі; құндылықтардың үйлесімділігін талдау; бағалау және салыстыру : әлем әдебиеті үлгілерімен жұмыс тарихи көркемдік құндылығын салыстыру және бағалау, өнер туындысында қазіргі және заманауи көзқарастарды салыстырмалы бағалау; Жұмыс көркемдік-эстетикалық құндылық тұрғысынан талдай отырып, эссе жазу, шығарманы идеялық маңызы бар шығармалармен салыстыру.

Тұлғаның қалыптасуында, адамның рухани дүниесі, адамгершілігі, ой-өрісі, көңіл күйі, тілі, шығармашылық іс-әрекеттерде әдебиет пәнінің алатын орны ерекше. Әдістеменің даму тарихында, қалыптасу барысында әдебиет пәнінің құрылымында оқу бағдарламалары мен оқулықтар жасау, әдеби білім берудің басты ұстанымы болып табылатын әдебиетті оқытуды жетілдіру сияқты мәселелер қамтылған. Әдебиет пәні оқушылардың жоғары эстетикалық талғамын дамытып, көркем шығармалардың, табиғаттың, адами қарым-қатынастың үйлесімділігі мен әсемдігін танып, бағалай білуге, бағалауға әсерленуге, терең ойлауға, сүйіспеншілік пен ынта-жігерін оятуға баулиды. Әдебиет пәні оқушыны көркем шығарманы тану, шығарманы мазмұн мен форма бірлігінде, көркемдік тұтастықта қабылдай білуге қажетті білім мен дағдымен қаруландырады; Шығармада бейнеленген кейіпкерлердің сырын, шығарма идеясын, шығармаға негізделген жазушы ұстанымын ашу; өзіндік ой-өрісіндегі дербестік, көркем шығармаларды салыстыру қабілетін қалыптастыру, олардың талғампаздығы тек идеялық-көркемдік құндылығы жоғары туындыларды ғана ұнатады. Осының негізінде мектептегі қазақ әдебиеті пәні жеке тұлғаның үйлесімді дамуына қызмет ететін негізгі эстетикалық пән деген қорытындыға келеміз. Қоғам мен мәдениеттің дамуындағы өзгерістерге сәйкес әдебиет пәнінің бағдарламасы оқулықтармен қатар оны оқытудың әдістемесі де жетілдіріліп, отандық және шетелдік тәжірибеге сүйенеді. Әдістеме ең алдымен мұғалімнің шығармашылық әрекетін жүйелеуге қызмет ететіндіктен, әдебиет пәні мұғаліміне де жоғары

талаптар қояды. «Әдебиет мұғалімі ең алдымен көркем сөздің табиғатын ашатын заңдылықтарды білуі керек. Сондай-ақ көркем шығарманы талдаудың ғылыми әдістерін меңгеру қажет. Әдеби шығармаларды талдағанда ұстаз бен шәкірт арасындағы бірлескен еңбек, бірлескен шығармашылық, өнерпаздық болуы керек», - дейді белгілі әдіскер Қ.Бітібаева. Сонымен, әдістеме ғылымы қалыптасқан бай тәжірибе негізінде оқыту үдерісінде мұғалім мен оқушының бірігуі мен дербестігінің ерекшеліктерін, ұйымдастыру әдістерін қарастырады және оның жақын болашақтағы даму бағытын анықтайды.

10-кесте. Оқыту үдерісінде мұғалім мен оқушының бірігуі мен дербестігінің ерекшеліктерін, ұйымдастыру әдістерін қарастыратын бағыттар.

<i>Бұл бағыттар:</i>
-әдеби білімді талдау, бағдарламаларды нақтылау және тұжырымдама негізінде батыл жаңарту; V-IX сыныптар үшін базалық білім берудің қамтамасыз ететін негізгі білім беру бағдарламаларын, оқушылардың жеке қажеттіліктері мен мүдделеріне, қызығушылықтары мен қабілетіне сәйкес екі жылдық бағдарламада сараланған толық орта білім деңгейлерін қамтамасыз ететін конкурстық бағдарламаларды әзірлеу;
-Әдебиетті оқытудың гуманистік, адамгершілік, эстетикалық сипатын шындау, сабақтың мақсаты - жазушының ізгі қасиеттерін, адамгершілігін, ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрін ашу, сол арқылы оқушының ұлттық рухани санасын қалыптастыру;
-Оқырман мәдениеттің арттыру, оны типтік біліммен, дағдымен қаруландыру, көркемдік – ассоциативті, бейнелі ойлауға жағдай туғызу, көркемдік болмысына сай әдебиетті оқи білу, оның идеялық-эстетикалық мәнін терең түсіну жұмысы кейіпкердің тағдырын бөлісетін шығарма;
-білім берудің шығармашылық сипатын арттыру, оқу-тәрбие жұмысында оқушылардың дербес ойлауын, оқу танымдық қабілетін дамытуды қамтамасыз ету, сабақтың тиімділігін арттыру тиімділігіне қол жеткізу.
-білім беруді демократияландыру, сабақта мұғалім мен оқушыны бірлескен мақсатты әрекеті, субъект деңгейіне еркін диалог атмосферасын құру, нақты жағдайда әдеби білім берудің тиімділігін қамтамасыз ете алатын мұғалімнің ізденістерін қолдау.
-әдебиет пәнінің басқа пәндермен және гуманитарлық білім салаларымен пәнаралық байланыстарын тиімді пайдалану.
-оқулықтардың, ғылыми дидактикалық негіздерінің мазмұнын түбегейлі жақсарту, оқулықтарға жаңа білім беру технологияларын енгізу.

Бұл бағыттар қазақ орта мектебіндегі әдебиет пен білім концепциясының негізгі ұстанымдары. Бұл тұжырымдамада көрсетілген қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің негізгі бағыттары әлемдік тәжірибеге сәйкес келеді деуге болады. «Әдебиетті оқыту әдістемесінің келесі дамуы-оқу тәрбие үдерісін ізгілендіру, оқытуды талдау, пәндер мен жеке әдістерді

кіріктіру, оқытуды қазіргі ғылыммен, мәдениетпен жақындастыру, жаңа бағдарламаларды, оқытудың жаңа технологияларын жасау, оқыту әдебиетті оқытудың жаңа әдіс тәсілдерін іздеу».

Отандық әдістеменің даму бағыттарының әлемдік тәжірибенің даму бағыттарымен сәйкестігі егеменді еліміздің білім берудегі дамытудың әлемдік білім кеңістігімен үндестікке ұмтылуымен айқындалады. Қазіргі уақытта балалардың шығармашылық белсенділігін адмыту білім беру жүйесінің кезек күттірмейтін міндеті. Біздің уақыт- өзгерістер уақыты. Қазір бізге стандартты емес шешімдер қабылдай алатын, креативті ойлай алатын адамдар керек. Өкінішке орай, қазіргі мектептегі оқуға деген креативті көзқарас әлі де сақталуда. Бірдей әрекеттерді монотонды, стереотиптік қайталап оқуға деген қызығушылық ты өлтіреді, балалар жаңалық ашу қуанышын жоғалтады. Қазіргі мектептегі білім беру негізінен оқушылардың логикалық ойлауын дамытуға бағытталған. Оқытудағы бұл тәсіл жеке тұлғаның шығармашылық қырының дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Сондықтан шығармашылық белсенділікті дамыту мәселесінің шешімін іздеу өзекті және жан-жақты қарастыруды қажет етеді.

Әдебиет сабағында мұғалім балаларды көркем мәтінді түсінуге, автордың позициясын анықтауға, шығарманы талдай білуге үйрету керек. Бірақ бұл балалардың бастамасын шектейтін бәрін қамтитын тәсіл емес. Оқушының жазуда өз күшін сынап көруі өте маңызды. Оқушылар «рифма» , «ырғақ» олардың түрлері, өлеңдердің стилизациясы сияқты ұғымдармен таныс. Әдебиетте оқылатын тақырыптар бойынша өлеңдер жазу оқушылардың басты кейіпкерлерге, олардың іс-әрекеттеріне, оқиғаларға, шығармада зерттелген дәуірге қатынасын білдіруге өлең шығара алады. Жеке тұлғаны әлеуметтендіру мәселелерін шешу осындай шығармашылық тапсырмалар арқылы жүзеге асырылады, жоғары сынып оқушылар мәтінді қайта айтып бергенде мынадай нұсқада көрінеді. Ол еріксіз кейіпкерлердің мінез-құлқын өзінің тәжірибесімен байланыстырады.

11-кесте. Шығарманы қорыту тәсілі.

«мен көрдім..»	«мен естідім..»	«мен қуандым..»
----------------	-----------------	-----------------

Әдебиет сабағында көркем шығарманы қабылдау және талдау байланыс. Мәнерлер оқу - мәтінді талдаудың алғашқы қадамы әрекет. Мәнерлер оқу кезінде кейбір оқу әрекеттерін талдау қажет. Мәнерлеп оқу аналитикалық жұмыс үшін өте қажетті. Көркем шығарманы талдаудағы көркем шығарма мәтінді қабылдау мен талдаудың байланысты формаларына тоқталу өте маңызды. Әдістің жан жақтылығы мәтінді талдауда жүзеге асады. Сонымен қатар көптеген тізбекті мәселелерді шешуге арналған . Ең бастысы, өнер туындыларын талдауды қарастырғанда, қажетті объектілерге тоқталып, көркем мәтінді қабылдау үдерісін талдау керек.

Сыныптан тыс оқытуды жетілдіру туралы әдіскерлердің пікірлері маңызды. Жазуға оқушылардың бойында адамгершілік қасиеттері дамытуға арналған ұсыныстары әдіснамалық ғылымның дәстүрлерін тану және

түсінуге мүмкіндік береді. Көркем шығарманы қабылдау және талдау үдерісін тиімдірек ету бұрынғы әдіскерлердің озық идеяларына сүйенетініміз белгілі. Әдіскер ғалым М.А.Рыбникованың теориялық идеялары мен нақты көзқарастары М.А.Рыбникова әдістеме ғылымының одан әрі дамуына үлкен үлес қосты. Әдебиет оқыту әдістерінің атауы ХХ ғасырдағы ғылымның дамуына қатысты ерекше орын алады. Әдіскер деп аталатын – В.В. Голубков шындықты танудың ең дұрысын, күшті қаруы деп әдебиет деп санайды [36, б. 10]. Көркем шығарманы қабылдау және тану үдерісіне бірден бір әсер ету аналитикалық жұмыс. Көптеген әдіскерлер мен психологтар «өнер тарихын» зерттейді. Талдаудың нәтижесі. Көркем шығарманы түсіну және талдау, қабылдау үдерісі оқырман қауымды қалыптастыру міндетінен.

12-кесте. Тапсырмалар түрі.

Оқу - тәрбие үдерісінде мұғалім жаңа ақпарат беріп қана қоймай, оқушыны шынға үшін мынадай тапсырмаларды орындауы керек:
• <i>Жоғары сынып оқушылардың маңызды мәселелерді шешуге тарту</i>
• <i>Бір ғана түпнұсқаны қолданбай, әртүрлі әдістерді қолдануды үйрену</i>
• <i>Білім берудің ғылыми мазмұнын арттыру</i>
• <i>Алған білімдерін өмірде қолдана білуге үйрету</i>
• <i>Оқушылардың психикалық белсенділігін дамыту</i>
• <i>Әр оқушының қабілетіне сәйкес дарынын, қызығушылығын дамыту</i>
• <i>Білімді шығармашылықпен игеру дағдыларын қалыптастыру нәтижесінде жоғары сапаға жету</i>

арыға бармайды.

Қай салада болмасын еңбектің нәтижесі сапамен өлшенеді. Сапалы оқыту мен өз бетінше білім алу арқылы ғана оқушылар зерделі азамат болады. Білім сапасы мұғалімге, оның білім деңгейіне, ізденімпаздылығына байланысты. Сапаны арттырудың өзекті мәселелердің бірі- педагог кадрларды даярлау және олардың біліктілігін арттыру. Заманауи мұғалім тек «дайын» білім көзі ғана емес, сонымен қатар оқушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастырушы және үйлестіруші, білім құндылығына жіті көңіл бөлетін, алудың жаңа жолдары мен әдістерін табуға қабілетті маман болуы керек.

2.2 Жоғары сынып оқушыларының әдеби-шығармашылық қабілетін дамыту бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың мазмұны мен барысы

Шығармашылық белсенділікті қалыптастыру мәселесіне ғалымдар, негізінен философтар өте күмәнмен қарайды. Шығармашылық әдетте танымдық үдерістердің ерекшеліктеріне жатпайды, бірақ шығармашылық адамның ең терең қасиеттерінің бірі болып саналады. Шығармашылық – өзінен-өзі тәрбиелеуге қабілетті еркін адамның құқығы. Ойлауды өнімді және репродуктивті деп бөлу өте ерікті. Кез келген психикалық әрекетте гипотеза тудыруға байланысты шығармашылық, генеративті бөлік және оларды жүзеге асыруға және тексеруге байланысты атқарушы бөлік бар.

«Қазақ әдебиеті» пәні бойынша жаңартылған білім беру бағдарламасында көркем мәтін, шығарма бойынша дамытуға арналған шығармашылық жұмыстардың мына түрлері қарастырылды:

1) автордың стиліне ұқсас, соған келтіре отырып шығармашылық жұмыс жүргізу;

2) көркем мәтінге, автордың идеясына, оқиғаға, кейіпкерлердің табиғатына өзгеріс келтірмейтіндей етіп өз ойын қосу;

3) мәтінде жоқ, кездеспейтін кейіпкерлердің монологын немесе диалогын жүргізу;

4) мәтінде кездесетін кейіпкерлерге портрет жасау;

5) автордың шығармасынан басқа жаңа көркемдік шешім жасау;

Ғылыми-зерттеу тәжірибе өтілген мекеме атауы: Қабанбай шағын жинақты негізгі орта мектебі. Сулейман Демирель университетінен тағайындалған жетекші: Жолшаева М. Мекемеден тағайындалған жетекші: Балабекова Ш.Ә. Ғылыми-зерттеу тәжірибесінен өтілген мерзім: 28.03 - 24.04.2022 ж.

Осыған сәйкес тәжірибелік зерттеу аясында жасалған жұмыстар өзіндік нәтижесін берді. Сабақты қызықты, еркін, оңай форматта өткізу негізгі мақсаттың бірі болды. Сол арқылы оқушылардың ойын ашық білуге, оқушылармен тығыз байланыста болуға өте ыңғайлы болды.

Әдебиет сабағында мұғалім балаларды көркем мәтінді түсінуге, автордың позициясын анықтауға, шығарманы талдай білуге үйрету керек. Бірақ бұл балалардың бастамасын шектейтін бәрін қамтитын тәсіл емес. Оқушының жазуда өз күшін сынап көруі өте маңызды. Оқушылар «рифма», «ырғақ» олардың түрлері, өлеңдердің стилизациясы сияқты ұғымдармен таныс. Әдебиетте оқылатын тақырыптар бойынша өлеңдер жазу оқушылардың басты кейіпкерлерге, олардың іс-әрекеттеріне, оқиғаларға, шығармада зерттелген дәуірге қатынасын білдіруге өлең шығара алады.

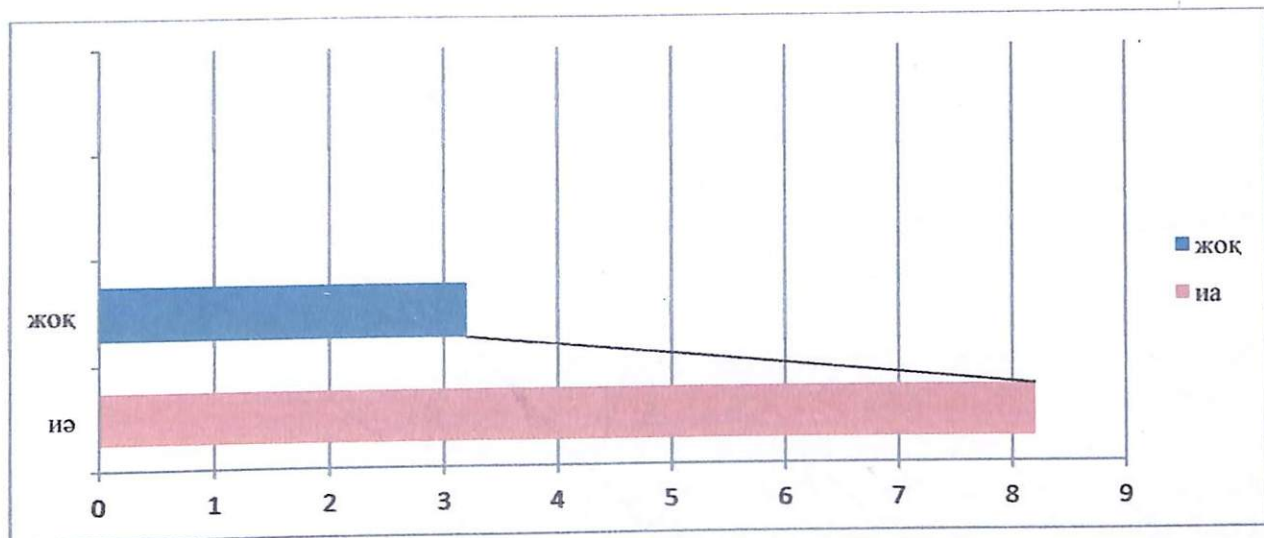
13-кесте. Ғылыми зерттеу тәжірибесінде атқарылған жұмыстар:

№	Орындалған мерзімі	Жоспарланған іс-шара	Орындалған жұмыс есебі
1	28.03.2022	Мектепке бару, бөлінген оқушылармен танысып, олардың деңгейін анықтау.	Тәжірибенің алғашқы күні болғандықтан, мен өзім тандаған Қабанбай шағын жинақты негізгі орта мектебіне барып, маған бөлінген сынып оқушыларымен танысып, деңгейлерін анықтайтын тест арқылы сараптама жүргіздім.
2	04.04.2022	«Мен және өнер» тақырыбында эссе	Балалар «Мен және өнер» тақырыбында эссе жазды. Бұл тақырып бойынша балалар өзінің бойындағы бар қасиетін, дарынын, бір сөзбен қолынан келетін дүниелерін жазды.
3	11.04.2022	Суреттер сөйлесін..!	Бұл тапсырманы екі бөлімге бөліп орындадық. Яғни бірінші бөлімде балалар «шығармашыл адам» деген сөзді қалай түсінеді соны қағаз бетіне бейнелейді. Екінші бөлімде көршісімен алмасып сол салынған бейнені өз пікірі бойынша мазмұндайды.

4	18.04.2022	Анализ және интерпретациялау жасау	Оқушылар автор стиліне ұқсастыра отырып, шығармашылық жұмыс жүргізеді. Мәтінге, идеяға, оқиға желісіне, кейіпкерлерге өзгеріс әкелмейтіндей етіп өз ойын, өз мәтінін жасайды. Кейіпкерлердің портретін өзі жасап көреді. Оқиғаны өз желісімен аяқтап, қорытынды жасайды.
5	20.04.2022	Фанфик – шығармашылық жанрдың бір түрі.	Шығармадан тыс қалған көрініс. Жалғастырып жазу. Фокусты ауыстыру. Моральдық қайта бағдарлау. Жанрлық трансформация. Кроссовер.
6	24.04.2022	Қорытынды	Берілген бір ай көлемінде атқарылған жұмыстарды қорытындылап, күнделік толтырып, есеп жүргіздім

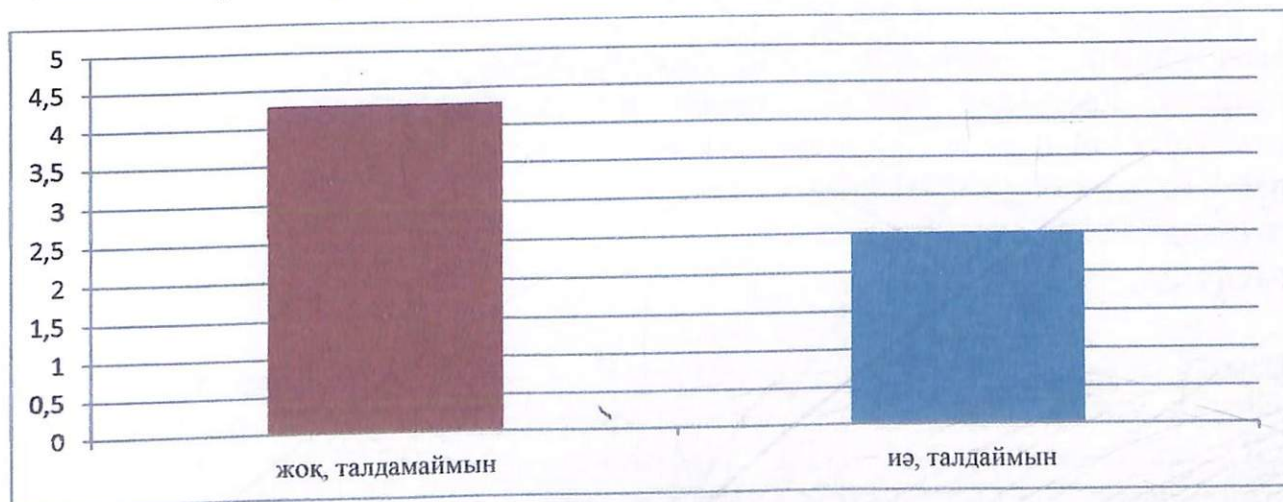
Кестеде енгізілгендей ғылыми зерттеу жұмысындағы алғашқы күні бөлінген мектепке барып, оқушылармен танысып, олармен жақынырақ танысу үшін арнайы дайындалған сараптама жүргізілді. Ол сараптама 3 сұрақты қамтыды. Жауаптар екі нұсқада көрсетілді. Оқушылардың басым бөлігі ойыдағыдай нәтиже көрсетті. Төмендегі диаграммадан көруге болады: 1 сұрақ. Өзіңізді шығармашыл адам қатарына жатқызасыз ба?

14-кесте. Оқушылар жауабының көрсеткіші.

2 сұрақ. Шығармаларды жиі талдайсыз ба?

15-кесте. Оқушылар жауабының көрсеткіші.

3 сұрақ. Шығармадағы оқиғаларды өмірмен байланыстыруға бола ма?

16-кесте. Оқушылар жауабының көрсеткіші.

Алынған сараптаманың нәтижесінде оқушылардың басым бөлігінен ойдағыдай жауап алынды. Бұл сараптаманы алудағы басты мақсат зерттеу жұмысының тақырыбына сай жүргізілген болатын, және де оқушылармен жақын қарым-қатынаста болу үшін, сабақты еркін форматта жүргізу үшін алынды.

Оқушылармен жұмыс жүргізу аясында жасалған келесі тапсырма эссе жазу болды. Эссе «Мен және өнер» тақырыбында болды. Бұл тапсырманың ерекшелігі бала көршілес сыныптасын емес, өзін мақтап жаза алуы керек. Бойындағы бар қасиетін теріп, қолынан келетінін жазуға міндетті.

Жоғары сынып оқушыларымен жүргізілген зерттеу жұмысында алынған тағы бір тапсырма «Суреттер сөйлесін» бөлімі. Бұл тапсырма екі бөлімнен тұрды. Яғни, бірінші бөлімде балалар «шығармашыл адам деген сөзді қалай түсінеді соны қағаз бетіне бейнелейді. Екінші бөлімде парталас көршісімен алмасып сол салынған бейнеден не көре алғанын баяндап береді. Демек, бұл тапсырмада оқушыларды екі жағынан дамуға үлес қосқан боламыз. Бірінші баланы ойымен ұштастыра отырып, қағаз бетіне сурет салдырсақ, екінші сол салынған бейнені өзінің қиялымен сипаттап беруі сыналады.

Алға қойылған тапсырмалар жүйесінің тағы бірі – анализ және интерпретация жүргізу. Оқушылар автор стиліне ұқсастыра отырып, шығармашылық жұмыс жүргізу; көркем мәтінге, автордың идеясына, оқиғаға, кейіпкерлердің табиғатына өзгеріс келтірмейтіндей етіп өз ойын қосу; мәтінде жоқ, кездеспейтін кейіпкерлердің монологын немесе диалогын жүргізу; мәтінде кездесетін кейіпкерлерге портрет жасау; автордың шығармасынан басқа жаңа көркемдік шешім жасау;

Шығармашылық жанрдың бір түрі – фанфик жазу әдісі. Оқыған шығарма немесе кино желісі бойынша алған әсерін дамытып жазу. Фанфик оқырманның оқып отырған уақыттағы алған әсерін көрсетеді. Бұл шығармашылық жұмыстың түрін «Қазақ әдебиеті» пәнінен жаңартылған мазмұндағы білім беру барысында «шығармашылық жұмыс» оқу мақсаттарын іске асыру үшін бағыттталатын сабақтар кезінде қолдануға болады. Дәл осы жанр түрі зерттеу тәжірибесінде орын алды. 1) шығармадан тыс қалған көрініс: оқушыларға осы шығарма аясында тағы қандай оқиға орын алуы мүмкін деген сұрақ арқылы жаздырту; 2) жалғастырып жазу: шығармада кездескен кейіпкерлердің тағдыры әрі қарай қандай болуы мүмкін? Деген сұраққа жауап беру; 3) фокусты ауыстыру: шығармада кездескен қосалқы кейіпкерлер туралы, яғни олардың шығармадағы алар орны, осы кейіпкер шығармада болмаса шығарма желісі қандай болар еді? Осы сұраққа жауап; 4) моральдық қайта бағдарлау: Жағымсыз кейіпкерлерді жағымды кейіпкерге ауыстыру немесе керісінше; 5) кроссовер: шығарма кейіпкерлеріне диалог құрастыру;

1-сурет. 10 «А» сынып оқушыларының тапсырма орындау барысы.

Ғылыми-зерттеу тәжірибесінен өту кезіндегі диссертациялық жұмысы бойынша жинақтаған материалдар тізімі төменде көрсетілген кестеде:

17-кесте. Ғылыми-зерттеу тәжірибесінен өту кезіндегі диссертациялық жұмысы бойынша жинақтаған материалдар

№	Атауы	Басылымы
1.	Матюшкин А.М. «Оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту»	Ғылыми зерттеу, 1991 ж.
2.	Тұрғынбаева Б.А. «Шығармашылық қабілет және дамыта оқыту»	Алматы, 1999 ж.
3.	Қанығұл Әбдібекқызы «Оқушылардың шығармашылық қабілет дамыту» көркем	Алматы, Рауан 1994 ж.
4.	Айтауханова Д.Х. «Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудағы логикалық тапсырмалардың маңызы»	Мектептегі тарих 2005 ж.
5.	Әлімқұлова С. «Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудағы логикалық тапсырамалардың маңызы»	Қазақстан тарихы 2006 ж.
6.	Керейқұлова Б. «Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың тиімді жолдары»	Педагогикалық кеңе 2006 ж.

Баланың ненің және қалай бейнеленгенінің табиғаты бойынша оның қоршаған шындықты қабылдауын, есте сақтау, елестету, ойлау ерекшеліктерін бағалауға болады. Балалардың шығармашылыққа білдіретін дамытуда тігін және тоқу сабақтарының маңызы зор. Тоқу негіздерін үйрене отырып, балалардың өздері үлгілерді біріктіреді. Бұйымды жүзеге асыруға шығармашылықпен қарайды. Балалар бұйымды өздері кесіп, түс схемасына сәйкес бұйымның дизайнын тандайды. Музыка балалардың көркемдік және

шығармашылық іс-әрекетінде маңызды рөл атқарады. Балалар музыка тыңдауды, музыкалық жолдарды және дыбыстарды әртүрлі аспаптарда қайталауды ұнатады. Мектеп жасында алғаш рет байыпты музыкалық зерттеулерге қызығушылық пайда болады, ол болашақта нағыз хоббиге айналады және музыкалық дарындылықты дамытуға ықпал етеді. Балалар ән айтуды, әр түрлі ырғақты қимылдарды, әсіресе би билеуді үйренеді. Вокал сабағы да шығармашылық жұмыс. Ән айту музыканы тыңдап, дауыс қабілетін дамытады. Шығармашылық қабілетін ашу үшін қжымдық қойылымдар, музыкалық және би импровизациялары қолданылады. Кіші жастағы оқушылардың шығармашылық қиялын және эмпатиясын дамыту үшін ғалымдар мыналарды ұсынады. Балалармен жұмыс істеу барысында қоршаған ортаны сенсорлық – эмоционалды түсіну арқылы елестетуді, ассоциативтілікті ынталандыратын ойындар мен жаттығуларды қолдану. Бір жағынан синестезия механизмін дамытуға, екінші жағынан эмпатия механизмін дамытуға негізделген ойындар мен ойын жаттығуларымен қатар эмоционалды және сенсорлық сезімді кеңейтетін және толықтыратын эстетикалық ойынды қолдану ұсынылады. Көңіл көтеру арқылы қабілеттің дамуына ықпал етеді, шығармашылық жұмысты орындау барысында өзін-өзі таныту барысында туындайтын қиындақтарды жеңуге көмектеседі. Бұл баланың табиғат әлемімен, ғылыммен өнермен барлық сезім мүшелерімен танысуына, зерттелетін құбылысты, объектіні жеке қабылдауына және түсінуіне, соның негізінде ол туралы мәліметтерді толық меңгеруге мүмкіндік береді. Ойын және ойын жаттығулары кезінде, сондай-ақ эстетикалық ойын үдерісінде өнер туындыларын пайдалану (әр баланың және жалпы топтың эмоционалдық және сенсорлық тәжірибесін ескере отырып) жұмыста дәстүрлі бейне жасау әдістерін пайдалану дәстүрлі емес. Балалардың шынайы бейнелерді есте сақтауға, бөлшектер мен бөлшектерді байқауға, оқиғалар мен даталарды берік сіңіруге бейімділігі тарихи білім жүйесін одан әрі тереңірек түсіну үшін қажетті негіз болып табылатын фактілік білімнің негізін жасайды.

Егеменді еліміздің өскелең ұрпағын тәрбиелеу, дұрыс тәрбие беру-қазіргі күннің өзекті мәселесінің бірі. Сол себепті оқушыға арнайы жүйеленген, дайындалған білімді беріп қана емес, оны тұтастай дамытуға, яғни сөйлеуге, оқу, қоршаған орта туралы дұрыс көзқарас қалыптастыру, жағдаяттарды бақылап, объективті, баяндау, дәлелдеу, айту, талдау қажет. Осы бағытта жұмыс істейтін, өзіндік ойлау қабілетімен ерекшеленетін тұлғаны қалыптастыру міндеті қойылады. Дамыта оқытудың негізгі мақсаты-баланың шығармашылық дамуы Б.Д.Эльконин шығармашылыққа былайша анықтама береді [12, б. 25]. «Шығармашылық – шығармашылықтың ерекше түрі, егер жаңа нәрсе ескінің механикалық қайталануы болмаса, оның өзіндік ерекшелігімен ерекшеленсе ол өзін танытса, онда шығармашылық әрекет туралы айтуға болады.» Бір нәрсені жасау қабілеті балаларда мектеп жасына дейін де көрінеді. Адамның қабілетін дамытып, оның әлсіреуіне жол бермеу адамның рухани күш-қуатын нығайтып, өзін-өзі табуға көмектеседі. Өйткені

адам тек өнім ғана емес, жасаушы да. Ол өзінен бастаудың жолын табуы керек. Адам өзін-өзі жетілдіруде, өзін-өзі жоюға да қабілетті. Білім берудің ең маңызды мақсаты – адамның өзінің шынайы болмысын сезінуіне, терең тілектері мен қабілеттің дамытуға, сол арқылы олардың қанағаттанарлық өмір сүруі үшін жаңа рухани күш-қуат беру», - делінген Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасының жобасында. Кез келген дамыған сала бүгінде шығармашылық еңбекті қажет ететін адамды қажет етеді. Шығармашылық тұлғаның негізгі іс-әрекеті ақыл-ойға, алған білімін басқа бейтаныс іс-әрекетке көшіруге негізделген. Мектеп оқушысының шығармашылық әрекетін және оның мәнін түсіну үшін ғылыми-педагогикалық зерттеу объектісі ретінде жеке тұлғаның табиғатын білу қажет. Шығармашылық белсенділік тұлғаның құрамдас бөлігі және оны анықтаушы фактор ретінде де қарастырылады.

Шығармашылық ойлауды қалай дамыту керек, біз бірінші сөздерді айтамыз. Бірақ мұғалім толық жаңалықты күте алмайды. Ол шығармашыл тұлғаның өнімді қасиеттеріне өз үлесін қосқысы келеді, сондықтан шығармашылық білім АҚШ-та заманауи білім берудің ірге тасы болып саналады. Қабылдау, эмоционалдық жауап және қабылдау органдарын қамтитын сенсорлық сфера шығармашылықтың негізін құрайды. Оқушылардың өзіндік жұмысының ең жоғарғы түрі- олардың өз еркімен, әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып жасайтын шығармашылық жұмыстары. Шығармашылықтық , пән апталары мен ғылыми - шығармашылық апталықтардың, жобалардың, пән үйірмелердің және сыныптан тыс жұмыстардың оқушылардың шығармашылығына, ізденімпаздылығына қалыптастыруда сыныптан таса, дара және топтық жұмыстарды ұйымдастыруда ерекше орын алады. Барлық жұмыс жоғары сынып оқушылардың тілектерін, таңдауларын және ұсыныстарын ескеруі керек. Оқушылардың танымдық ізденісі мен белсенділігін, шығармашылық бағытқа негізделген жұмыс түрлерін пайдалану олардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мектепішілік пәндік олимпиадалар, байқаулар, көркем-техникалық көрмелер, түрлі шығармашылық кештер оқушылардың ізденімпаздық қабілетін арттырып, өз бетінше оң нәтижелерге жетуге ықпал етеді. Шығармашылыққа үйрету адамның интеллектуалдық жағына ғана емес, оның психологиялық және мінез-құлық ерекшеліктеріне де әсер етеді. Ол еңбексүйгіштік жаңа жағдайларға бейімделудегі икемділік, қаржылық және табандылық, тәуелсіздік пен адамгершілік сезімі, ынтымақтастық, еңбекқорлық, бейтаныс жағдайларға өзіне сенімділік, шындықты іздеуде және қарым-қатынаста адалдықты қамтиды. Әр сыныптағы әр оқушыға байланысты мұғалім өз мақсатына жетудің жолдарын іздейді. Осы қасиеттерді басты шарт ретінде көрсетуге тырысады. Оқушылар жүйелі жұмыс жасап, өз жұмыстарының нәтижесін тексере алады, олардың орындалу реті мен әдістерін анықтайды, ұсынылған критерийлер бойынша өз жұмысының нәтижесін талдап, бағалай алады, сабақта, күнде, аптада өз жұмысын жоспарлай алады. Сондай-ақ

осындай критерийлерді өздері қанағаттандыру үшін қалай істеу керектігін үйренуге ниетті.

Қабылдауды оқушы тұлғасына белсенді түрде енгізу - сабақтың негізгі шығармашылық бағыты. Мұндай педагогикалық табыстың критерийі эмоциялар мен шындықты көркем қабылдау бір бірімен тоғысқан, қайта жаңғыртылатын, өзіндік көзқарасы, интерпретациясы, жетістігі ретінде ұсынылатын сөздер мен іс-әрекеттер арқылы көрінетін оқушылардың эмоционалдық және интеллектуалдық реакциясы жүгіріп жатыр. Позитивті эмоционалды тон, қызығушылық пен қуанышты күту атмосферасының ерекшеліктері.

18-кесте. Оны құру жолы келесі қадамдармен орындалуы мүмкін:

• Шығармашылық күш-жігерге, ізденуге, пайымдауға, ынталандыруға, мысалы, ережесіз ойындар
• Шығармашылық есептер құру оны әзірлеуге оқушыларды қатыстырса, нәтижелі болады
• Нәтижеге жету үшін өз нұсқаңызды таңдау, әдістерді білу және меңгеру
• Талдау және нәтижелер жаңа міндеттер қою актісі ретінде

Сыныптағы шығармашылық танымдық іс-әрекеттің әдіс-тәсілдерінің жиынтығы мұғалім үшін де, оқушылар үшін де маңызды. Техниканы күрделі жұмыстарда қолданға болады. Шығармашылық қайталанбауы керек, бірақ шығармашылықты жалғастыруға болады. Әртүрлі мұғалімдер соңғы жағдайды әртүрлі тәсілдермен түсіндіреді.

- ✓ кейбір мұғалімдер барлық тапсырмаларды шығармашылық деп санайды және оқушылардың дербестігін көрсетеді.
- ✓ басқалары оны тек оқушылардың өмірлік тәжірибесіне негізделген шығармашылық деп атайды;
- ✓ басқалары жоғары сынып оқушыларды кез келген әрекетке тартатын шығармашылық жұмысқа жатады.

Шығармашылық тапсырмаларды орындау арқылы оқушылардың шығармашылық ойлауы қарқынды дамып келеді деп айтуға болады. Тапсырмаалардың әдістері мен түрлерінің жиынтығы әмбебап емес екенін атап өткен жөн. Олардың айналасындағы даулар жаңа күшпен басылады немесе қайта жалғасады. Жұмыс әдістерінің әртүрлілігіне әдістемелік көзқарастағы мұндай белгісіздіктің себебі бұл әдістердің нақты шеңберден ерікті елестету саласына өту қаупімен түсіндіріледі, бұл өз кезегінде, қабылдаудың төмендеуіне әкеледі. Бұл жұмыс түрлерінде мұғалімнің тапсырманы құрастыру, жұмысқа дайындау, оның нәтижелерін талқылау бойынша тиянақты жұмысы болуы керек. Дегенмен, әдістер мен тапсырмаларды қолдану қажет, себебі балалардың не істейтіні емес, олардың шығармашылық қиял мен оны жүзеге асыруы маңызды.

Мұғалімнің шығармашылық тапсырмаларды мұғалімдерге айналасындағы заттар мен әрекеттерге жеке көзқарасын білдіруге көмектеседі, олардың қиялын, эмоционалдық аясын, шығармашылық белсенділігін қалыптастырады. Оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін түсіну және дамыту мұғалімнің алғыс міндеті және оқушылардың шығармашылық және танымдық әрекетін ұйымдастырумен тығыз байланысты.

Мектеп оқушыларының шығармашылық белсенділігін белсендіру үдерісін зерттеудің негізгі ретінде Г.С.Альтшуллер, Х.Аристова, Д.Б.Эпифани, Г.Вайнтсвейг, Л.С.Выготский, Г.М.Комский, В.А.Моляко, В.В.Белич т.б. құндылықтар өмір бойы қалыптасады, бірақ адамгершілік құндылық бағдарларды дамыту үшін ең маңыздысы 6-12 жаста айналадағы дүниені өзін-өзі танудың интеллектуалдық тетіктері қалыптасады. Мектепке бару балалардың дамуындағы бетбұрыс. Барлық өмір салты мен құндылықтары әртүрлі. Мектеп оқушыларының жаңа ұмтылыстарының мүмкіндігін және шындыққа қатынасының қажетті деңгейін анықтайтын жеке қасиеттері қарқынды дамып келеді. Бастауыш мектеп жасы білімді меңгеру, жинақтау, меңгеру кезеңі. Бұл маңызды өмірлік функцияның сәтті орындалуына осы жастағы балалардың туа біткен қабілетті кедергі келтіреді, билікке сенімді мойынсұну, сезімталдықты арттыру, эмпатия, олар кездесетін көптеген нәрселерге аңғал ойындық қатынас. Жоғары сынып оқушылардың оқылатын оқу материалына және оның оқу әрекетінің үдерісіне тұлғалық семантикалық қатынасы.

19-кесте. Жеке семантикалық қатынастарды талдауға және бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер:

Жалпы пәнге тікелей қызығушылық;
Оқушылардың пәннің әлеуметтік мәнін бағалауы;
Танымдық іс-әрекет тәжірибесін пайдалану және оң түрлендіру қажеттілігі тәрбие жұмысының әдістері, жинақталған білім;

20-кесте. Мектеп оқушыларының өз бетінше әзірлеген оқу-тәрбие жұмысының әдістерін қалыптастыру, оларда оқу үдерісінде меңгерілген материалмен жұмыс істеу әдістері мен оқушының өз тәжірибесінің нәтижелері көрсетіледі, келесі көрсеткіштер бойынша бағаланады:

Зерттелетін құбылыстардың жеке ерекшеліктеріндегі немесе белгілі бір субъектінің белгілер жүйесіндегі балалардың басымдылығы;
Ақпаратты бекітудің сол немесе басқа тәсілдерінің басымдылығы;

21-кесте. Мектеп оқушыларының білім беру критерийлері келесі көрсеткіштерде ұсынылады:

Метатанымды меңгеру қажеттілігі;
Метабілімнің болуы- материалды зерттеу әдістері мен құралдарын білу;
Кез келген типтегі мәтіндердің мазмұны мен құрылымын, оқу тапсырмаларын талдай білу;
Анықтамаларда, тапсырмалар мен теоремаларда және т.б. негізгі нәрсені бөліп көрсете білу;
Танымдық объектілерді салыстыру және жіктеу қабілеті;

Егер авторитарлық мектепте басқарушылық талдау, бақылау және бағалау объектісі оқушының жұмысы болса, жаңа жағдайда мұғалім мен оқушының бірлескен жұмысы, олардың жалпы нәтижесі талданады. Бақылаудың бұрынғы әдістері енді мүмкін емес екені анық; шәкірттері сияқты мұғалімге де өзіне «жаман баға» қою оңай болады деп күтудің өзі бекер. Мұғалім мен оқушының жалпы жетістігіне қызығушылық танытатындарға нәтиженің өзі туралы емес, неліктен жоспарланған көрсеткіштер, жоспарланған дайындық деңгейі орындалмағаны немесе толық орындалмағаны туралы ақпарат қажет. Қарапайым фактіні тұжырымдау – «жақсы» немесе «жаман» деген баға ештеңені білдірмейді. «Жаман» және нені қалай жақсырақ істеу керек- диагностика бұл сабаққа жауап береді. Бақылау да, тағайындау да бұл сұрақтарға жауап бермейді. Бала тәрбиесінде екі пікір көп жағдайда бір-біріне қайшы келеді. Жастар бүліну керек емес пе, жоқ па? Мұғалім басынан бастап, ата-анаға өз мәселелерін шешуге мүмкіндік берді ме? Ол серіктес немесе бағынушы болып саналады ма? Мұғалімдер көбінесе жастардың көптеген мәселелерінің барлық көздерін заманауи білім берудің шектен тыс еркіндігіне көреді. Жастар өз тәрбиесінің шектен шыққан категорияларына шағымданады және оны үлкендермен жанжалдар мен түсінбеушіліктердің негізгі себебі деп санайды. Балалар шығармашылығының ерекшелігі ересектер шығармашылығына қарағанда оның саналылығы аз, тәуекелі жоғары. Балалардың шығармашылығы үдеріс деңгейінде де, аяқталған жұмыс деңгейінде де бірдей өнімді: кез келген жағдайда ол өзіне әсер етеді. Психологтар «Шығармашылық әрекет деп аталатын және қарапайым мәселені шешудің психологиялық құрылымы сәйкес келеді»-дейді [21, б. 25]. Бірақ өнерде, әсіресе көркем қабылдауда шығармашылықты логикаға, демек, шығармашылық ойлауды логикаға көтеретін осындай нәзіктіктер мен ерекшеліктер бар. Н.Е.Веракса: «Дәстүрлі ойлау, формулалық ойлау және шығармашылық ойлауды ажыратады. Ол шығармашылықты визуализация, назарды әдеттен тыс нәрсеге аудару сияқты үдерістер ретінде сипаттайды» дейді [12, б. 14].

қызметтерін қабылдауды, зейінді, есте сақтауды, ойлауды ғана емес, сонымен қатар қажеттіліктерді, эмоцияларды, мотивтерді, ерікті біріктіреді.

Бұл ұғымның білім мен дағдыны дәстүрлі сынаудан гөрі кеңірек, тереңір мәні бар екені анық. Баға дәптері мен дәптерді бағалау әдетте нәтижелерді сипаттайды, олардың жетістіктерін түсіндірмей немесе оларға жетудегі қиындықтарды ашпайды. Диагностика нәтижелерді оларға жету жолдарына байланысты қарастыруға, тенденцияларды, оқу үдерісінің динамикасын және оның нәтижелерін анықтауға көмектеседі. Диагностика бір ғана бағалаумен шектелмейді, оған статистикалық мәліметтерді тексеру, бағалау, жинақтау және талдау, мұғалім мен оқушы арасындағы педагогикалық қарым-қатынастың әрі қарайғы жолдарын болжау, рефлексия және сыныптан тыс қоғамдастықпен кеңейтілген диалог кіреді. Жоғары сынып оқушылардың оқу үлгерімін диагностикалауға психологиялық дайындығы төмендегідей деп қорытындылаймыз.

Көрнекі есте сақтаудың да маңызы зор. Мектеп жасындағы балалар материалды логикалық тұрғыдан жеткілікті түрде өндей алмайды. Негізгі нәрсені ажыратып, мәтінді бөлшектей алмай, материалдың жалпы контурын құра алмаған балалар мәтінді бөлшектей алмай, материалдың жалпы контурын сөзбе сөз жаттап алады. Психологтар мектеп кезеңінің басталуын бейнелі ойлаудың немесе көрнекі графикалық ойлаудың басымдылығымен сипаттайды. Психологтар бейнелі ойлау ұғымдарды қолдану мен түрлендіруге байланысты логикалық ойлауды қалыптастырудың негізгі екенін атап өтеді. Баланың психикалық дамудың осы деңгейіне жетудің көрінісі бала суретінің схематизмі, есептерді шығарудағы схемалық бейнелерді қолдана білуі. Е.Е.Кравцованың пікірінше баланың ізденісі әрқашан қоршаған дүниені тануға және осы дүниенің өзіне тән қасиетін жасауға арналған [15, б. 14]. Ойнап, практика жасай отырып, бала себеп салдарлықтық байланыстары мен тәуелділіктерді орнатуға тырысады. Ол сауатты әрекет етуге мәжбүр болады, ал кейбір мәселелер туындаған кезде бала оларды шешуге тырысады, шынымен талпынады. Бірақ ол өз санасындағы мәселелерді шеше алады. Бала нақты жағдайды елестетеді және оның қиялында әрекет етеді.

Баланың даму ерекшеліктерін қорытындылай келе, бұл жастағы балалар ерекшеленетіні туралы қорытынды жасауға болады:

➤ бөлінген қабылдауды, ойлаудың жалпыланған нормаларын, мағыналық есте сақтауды қамтитын психикалық дамудың жеткілікті жоғары деңгейі;

➤ балада белгілі бір білім мен дағды қалыптасады, есте сақтаудың, ойлаудың ерікті түрі тез қалыптасады, соның негізінде баланы тыңдауға, ойлауға, есте сақтауға, талдауға ынталандыру сәнге айналған.

Оның мінез - құлқы мотивтер мен қызығушылықтардың қалыптасқан сфераларының болуымен іс-әрекеттің ішкі жоспарымен, өз іс-әрекетінің нәтижелерін және мүмкіндіктерін адекватты түрде бағалай білуімен және сөйлеу дамуының ерекшеліктерімен сипатталады.

Оның мінез - құлқы мотивтер мен қызығушылықтардың қалыптасқан сфераларының болуымен іс-әрекеттің ішкі жоспарымен, өз іс-әрекетінің нәтижелерін және мүмкіндіктерін адекватты түрде бағалай білуімен және сөйлеу дамуының ерекшеліктерімен сипатталады.

22-кесте. Мектеп жасындағы балалардың психологиялық ерекшеліктері:

Балалардың өз іс-әрекеттерін олардың іс-әрекеттерін жалпы анықтайтын ережелерге саналы түрде бағындыру қабілеті;
Талаптар жүйесіне назар аудара білу;
Сөйлеушіні мұқият тыңдап, ауызша тапсырмаларды дәл орындай білу;

Бала затты қабылдағанда, оған өлең жазғанда, сурет салғанда, фильм түсіруге немесе камерамен жөндеуге тырысқанда, ол оны көргеннен әлдеқайда әдемі көреді және ештеңе істеудің қажеті жоқ. Балалар шығармашылығының ерекшелігі ересектер шығармашылығына қарағанда оның саналылығы аз, тәуекелі жоғары. Балалардың шығармашылығы үдеріс деңгейінде де, аяқталған жұмыс деңгейінде де бірдей өнімді: кез келген жағдайда ол өзіне әсер етеді. Психологтар «Шығармашылық әрекет деп аталатын және қарапайым мәселені шешудің психологиялық құрылымы сәйкес келеді»-дейді. Бірақ өнерде, әсіресе көркем қабылдауда шығармашылықты логикаға, демек, шығармашылық ойлауды логикаға көтеретін осындай нәзіктіктер мен ерекшеліктер бар. Н.Е.Веракса: «Дәстүрлі ойлау, формулалық ойлау және шығармашылық ойлауды ажыратады. Ол шығармашылықты визуализация, назарды әдеттен тыс нәрсеге аудару сияқты үдерістер ретінде сипаттайды» дейді [6, б. 15].

Оқушылар мұғалімнен туындайтын мақсаттарды түсініп, қабылдауға, осы мақсаттарды ұзақ уақыт сақтауға, нұсқауларға сәйкес әрекет етуге үйренеді. Мақсаттарды өз мүмкіндіктерімен салыстыру дағдылары дами бастайды. Мектеп оқушыларының негізгі психологиялық қатерлі ісігі шындықа шығармашылық қатынасты, адам әрекетінің әртүрлі түрлерінде бағдарлау қабілетін, абстрактілі ұғымдармен және жеке рефлексстермен әрекеттесу қабілетін дамытудың негізін қалыптастыру. Мектептегі балалық шақ баланың шығармашылықпен сөйлеуге үйренетін, шығармашылық қиялын дамытатын шығармашылық кезең. Оның бейнелі бейнелеу динамикасына бағынатын өзіндік, қайталанбас ойлау логикасы бар. Бұл тұлғаның қалыптасуының бастапқы кезеңі. Өз мінез құлқының салдарын эмоционалды болжау, өзін-өзі бағалау, тәжірибенің күрделенуі және хабардар болуы, эмоционалдық сфераны жаңа сезімдер мен мотивтермен байыту бұл тұлғаның даму белгілерінің толық емес тізімі, мектеп жасына дейінгі бала. Бұл жастағы орталық ісіктерді мотивтер мен өзін өзі танудың бағыныштылығы ретінде қарастырауға болады. Сонымен, теориялық жұмысты зерделеу шығармашылық белсенділікті дамытуды қиялды

дамытумен байланыстыруға, баланың эмоционалдық сферасы және оқушылардың шығармашылық әрекетінде көрініс табатын тиісті ойын шарттарын таңдауға мүмкіндік береді. Мектеп жасына дейінгі оқушыларды шығармашылық қиял шығармашылық ойын, бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық белсенділігін арттырудың педагогикалық шарттары. Шығармашылық белсенділікті дамытуға қиялдың әсері. Шығармашылық белсенділік адамның күнделікті мидеялардың күшінен арылу қабілетін, екінші жағынан, өзін-өзі реттеу қабілетін білдіреді.

«Осы жаста жасөспірімдер өздерінің хоббилерін саналы түрде таңдайды, сонымен бірге қалыпты қызығушылықтары бар ересектерге қарағанда үлкен импульсивтілік көрсетеді, сондықтан мұнда ересек адамның реакциясына эксперименталды және таңдану көрінеді.» Әсіресе мұғалімнің өнері баланың шығармашылық бағытын танып, оны дұрыс бағытта дамыту. Бұл аймақта тану баланың қиялын тартуға көмектеседі. Қиялдың алғашқы түрлері алғаш рет кеш балалық шақта рөлдік ойындардың пайда болуына және сананың символдық функцияларының дамуына байланысты пайда болады. Бала нақты заттар мен жағдайларды елестететін заттармен алмастыруға, жаңа бейнелер жасауға үйренеді. Қолданыстағы идеялармен қиялдың одан әрі дамуы бірнеше бағытта жүреді. Ауыстырылған заттардың ауқымын кеңейту және тасымалдаудың өзін жұмысын жақсарту арқылы логикалық ойлаудың дамытуды біріктіру арқылы. Ойын сауық, қиял-ғажайып операцияларын жетілдіруге, бала бар сипаттамалар, мәтіндер, ертегілер негізінде бірте-бірте күрделі бейнелер мен олардың жүйелерін жасай бастайды. Бұл бейнелердің мазмұны дамып, байытылған. Суреттерге жеке көзқарас енгізіледі, ол жарықтығымен, қанықтығымен, эмоционалдығымен сипатталады.

Шығармашылық қиял бала экспресивтіліктің кейбір тәсілдерін түсініп қана қоймай, оларды өз бетінше қолданғанда дамиды.

Қиял делдал және қасақана нәтиженің тапсырмаға сәйкестік дәрежесін бақылау үшін бала мақсатқа және белгілі бір талаптарға сәйкес бұрын ұсынылған жоспар бойынша бейнелер жасауға кіріседі.

Қиялдың дамуы туралы М.Б.Беркинблит, А.В.Петровский, С.Выготский, С.Коршнова және т.б. Ғалымдар қиялды өткен тәжірибеден алынған перцептивтік және көрнекі материалдарды өңдеу арқылы жаңа бейнелер жасаудың психикалық-танымдық үдерісі деп түсінеді. Қиял тек адамға ғана тән. Ол жұмысты, сурет салуды, дизайнды және кез келген басқа әрекетті бастамас бұрын нәтижелерін визуализациялауға мүмкіндік береді. Қиял үдерістері аналитикалық-синтетикалық сипатқа ие.

Бейнелер заттар мен құбылыстардың әртүрлі элементтері мен жарқырап біріктіру арқылы жасалады, ал таңбалар кездейсоқ емес, мағыналы және жалпыланған.

2.3 Әдеби-шығармашылық қабілет арқылы оқушының шығармашылық тұлғасын қалыптастыру үдерісінің белсенді-мақсатты жолдары

Шығармашылық- өзін-өзі тәрбиелеуге қабілетті еркін адамның құқығы. Ойлауды өнімді және репродуктивті деп бөлу өте шартты. Кез келген ақыл-ой әрекетінің гипотеза құрумен байланысты шығармашылық, генеративті бөлігі және оларды жүзеге асырумен және тексерумен байланысты атқарушы бөлігі болады. Бұл екі компонентті тек ойлауда ғана емес, қабылдаудан басқа кез келген танымдық үдерісте де ажыратуға болады. Тек эмоциялар сыртқы әсерлерге жауап ретінде пайда болатын және олардың шындыққа сәйкестігі туралы перцептивті гипотезаларды тексеруді қамтамасыз ететін шынайы рефлексиялық сипатқа ие. Бірақ, қабылдау деңгейінде танымдық әрекеттің генеративті және атқарушы бөліктерін ерекше талдаудың көмегімен ғана ажыратуға болтын болса, өйткені олар өте жылдам, автоматты және өзін-өзі бақылауға қол жетпейтін болса, онда ұрпақ үдерісі ойлауда болады. Гипотеза уақыт өте жиі қолданылады, салыстырмалы түрде тәуелсіз және интроспекцияға ашық. Оқыту үдерісіне қатысушылар мен ұйымдастырушылардың көзқарасы бойынша репродуктивті ойлауға қарағанда шығармашылық өнімді ойлау басым.

Рационалды тұрғыдан алғанда бұл дұрыс емес, өйткені үздіксіз өндіріссіз өнімділік мүмкін емес. Көбею пайдасына көбейту өнімділігі мен бақылауды қамтиды, ал соңғысы шығармашылық үшін ең маңызды. Талдау үшін психикалық әрекетті шығармашылық репродуктивті әрекетке бөлу әбден негізделген. Одан кейін әрекетті және ойлау түрлерін бөлу критерийлерін анықтау және одан әрі салыстыру қажет.

23-кесте. С.Д.Смирнов әрекетті және ойлау түрлерінің критерийлерге бөлуі.

<i>С.Д.Смирнов бұл үшін келесі критерийлерді анықтайды:</i>
➤ Шығармашылық жаңа нәтижеге, жаңа өнімге әкелетін әрекет;
➤ Жаңа өнімді кездейсоқ немесе үздіксіз эвристикалық емес есептеу арқылы алуға болатындықтан, әдетте өнімнің жаңалық критерийлеріне осы өнімді алу үдерісінің жаңалық критерийі қосылады (жаңа әдіс, техника, процедура);
➤ Ойлау үдерісі немесе нәтижесі, егер оны алгоритм бойынша қарапайым қорытынды немесе әрекет нәтижесінде алу мүмкін болмаса ғана шығармашылық деп аталады. Нақты шығармашылық әрекет жағдайында мәселенің шарттарынан оны шешуге дейінгі жолда логикалық алшақтық жойылады. Бұл ол қылықтың жойылуы иррационалды бастаманың, интуицияның арқасында мүмкін болады;
➤ Шығармашылық ойлау әдетте мәселені шешумен емес, мәселені өз бетінше көріп, тұжырымдау қабілетімен байланысты;
➤ Шығармашылық ойлаудың маңызды психологиялық критерийі шешім қабылдау алдында ерекше эмоционалдық тәжірибенің болуы, мұндай тәжірибенің болуы және оның шығармашылық әрекеттен уақыт бойынша басымдылығы;
➤ Шығармашылық ойлау әдетте тұрақты және ұзақ мерзімді немесе қысқа мерзімді, бірақ өте күшті мотивацияны қажет етеді.

Тұлғаның шығармашылық ұстанымы шығармашылық жағдайды көріп, оны проблемалық жолмен шешу, шешімнің қадамдарын алға қойып, теріске шығару, идеяны дәлелдеп, жүзеге асыра білу. Жаратушыға жоғары талаптар қойылады:

- парадокстардың көлеңкесіндегі өмір «жаңа сезім»;
- байланыссыз байланыс, жаңаның синтезі «интуиция»;
- негіздің мықты екенін тексеріңіз «өзін өзі сынау» .

Бұрынғы педагогика тұлғаға мән бермей негізінен рөлдік ойынға бағытталса, жаңа педагогика бұл мәселені ғана емес, адамның ішкі дүниесінің мәселесін де шешеді.

24-кесте. Э.Фромм қарастырған қасиеттер тізімі.

Философ Э.Ф болашақ тұлғасының келесі қасиеттерін атады.

1) Толық болу үшін меншіктің барлық түрлерінен бас тартуға дайын болу;
2) Бар нәрсеге деген сенімге негізделген қауіпсіздік сезімі, өзіндік ерекшелігі мен өзіне деген сенімділігі, адамның сүйіспеншілікке, қызығушылыққа, әлеммен бірлікке ие болуға деген ұмтылысына деген ішкі қажеттілігі дүниені иелену, билеу және сол арқылы өз мүлкін құл ету.
3) Өзімізден басқа ешкім де, ештеңе де біздің өмірімізге мән бере алмайтынын және басқаларға қызмет етуге бағытталған ең жемісті қызмет үшін тек тәуелсіздік пен материализмнен бас тарту шарты бола алатынын түсіну;
4) өмірді оның барлық көріністерінде сүю және құрметтеу, адамның және оның жақындарының жан-жақты дамуы өмірдің ең жоғары мақсаты ретінде тану;

Фромм «адамның жүрегіндегі түбегейлі өзгерістер» қазіргі кездегі адамзаттың физикалық өмірі үшін қажет және бұл қоғамның адамға қатысты функциялары өзгергенде ғана мүмкін болады, өндіріс салауатты тұтынуға қайта бағытталады және әрбір адам өмір сүру үшін құқығы бар. Бірақ қоғам оған әдемі аура беріп жатқанына қанағаттанбайды. Оны тұлға ретінде білу ретінде білу маңызды, жеке қасиеттердің бірегей бірлігі мен өзіндік ерекшелігі ретінде бұл үдеріс тек басқа адамдармен және әлеуметтік топтармен және жалпы адамзатпен қарым - қатынаста болады. Бастапқыда ол басқа адамдардың жалпы белгілеріне, әлеуметтік мінез-құлқына негізделеді. Болашақта адам мұны әлеуметтік нормалар мен құндылықтар негізінде жасайды.

Өзін-өзі танудың негізгі жолы әртүрлі әрекеттер мен қарым-қатынастарға белсенді қатысу, одан кейін талдау және ішкі шолу, нақты мотивтерді, білім, білік, дағдыларды шу.

Интроспекцияның бірнеше бағыттары бар:

- Субъектінің өзіне және басқаларға мотивациялық және ынталандырушы қатынасын білу;
- Басқаларды түсіну және өзін-өзі бағалаудың моральдік критерийлері;

- Өзінің эстетикалық пайымдауларының критерийлерін білу
- Өзінің интеллектуалдық қабілетін, білімдері мен дағдыларын көрсету;
- Олардың практикалық байланыстарын түсіну;
- Интеллектуалдық, адамгершілік, эстетикалық, практикалық қатынастарды олардың сіңірген еңбегінің көрінісі ретінде қабылдау;
- Өзінің табиғаты мен қасиеттерінің қоғамның даму жағдайларымен және талаптарымен байланысын сезіну;
- Маңызды қасиеттерді дамытудағы өз қызметін, жеке ұстанымдарын білу, өзінің «Мен» мүмкіндіктерінің шегін бағалау;
- Олардың қасиеттерін әлеуметтік маңызы бойынша бағалау;
- Қоғамдық қатынастар жүйесіндегі өзінің орны мен рөлін түсіну;

Шығармашылық өзін-өзі көрсету – бұл жеке тұлғаны дамытудың ең маңызды шарты. Егер оқушы өзін шығармашылықта сынап көрсе, онда ол автордың сөзіне, жазу шеберлігіне әлдеқайда сезімтал болады. В.А.Сухомлинский бұл идеяны өте айқын білдірді: «Поэзияға деген сүйіспеншілік шығармашылықсыз тәрбиеленбейді» [3, б. 14]. Әдебиет өнердің бір түрі ретінде және академиялық пән ретінде жоғары сынып оқушылардың сапалы меңгеруін және көркем сөзге деген қызығушылығын қалыптастыруды болжайды, әдеби шығармаларда көрініс тапқан қоршаған әлем туралы білімді игеруге көмектеседі. Тіл маманы баланы авторға, жазушыға немесе ақынға жасаған көркем образдың ерекшелігін көруге, сезінуге, қабылдауға үйрету қажеттілігін түсінеді, шынайы әлемді қабылдаңыз және ол туралы өз идеяңызды көркем образдарда білдіріңіз.

Сонымен, шығармашылық қабілет - бұл шығармашылық әрекеттің белгілі бір түрін табысты жүзеге асыру мүмкіндігін анықтайтын және оның нәтижелі болу деңгейін анықтайтын жеке тұлғалық қасиеттердің жиынтығы. Олар жеке адамның білімімен, іскерлігімен, дағдысымен шектелмейді. Шығармашылық қабілет шығармашылыққа деген қызығушылықтан, тілектен және эмоционалдық қатынастан көрінеді. Өйткені білім, логикалық және шығармашылық ойлаудың даму деңгейі, қиял, шығармашылық ізденістегі дербестік және табандылық және белгілі бір салада субъективті жаңаны құруды қамтамасыз етеді.

Оқушының өзін-өзі тануы басқалармен және ең алдымен иұғаліммен диалогта болатын сияқты. Бұл субъект қатынастарын оқыту үдерісін шығаруға мүмкіндік береді. Мұндай қарым-қатынаста мұғалім оқушыны өзіне тең, бірақ өз әлемінде өз заңдылықтары бойынша өмір сүретін тұлға ретінде қабылдайды.

Қиялды дамытудың тағы қандай әдәстерін қолдануға болады. Бірінші әдіс – сыртқы әсер ету. Оған оқу үдерісін көрнекі материалмен қанықтыру арқылы қол жеткізу. Екінші әдіс – оқушының сырттан дайын бейнені емес, ойлап табуға шақыру түрін қабылдауына есептелген қиялды ынталандыру, сырттан бірінші игеру ғана беріледі; «ілмек» соның негізінде оқушы қиял

бейнелерін өзі жасайды. Қиялды дамытудың үшінші жолы – оқушының өзінің мақсатты жұмысы. Бұл жұмыстың нәтижесін рөлдері бойынша оқу, шығарманың эпизодтарын қою, еркін тақырыпқа эссе жазу кезінде анықтауға болады. «Ақыл-ой экранында» сурет салатын көрнекі елестетуден басқа эмоционалдық қиял да бар екенін қосу керек – қиялды жағдайларда қуаныш, қайғы, ашу, жанашырлық. Эмоциялық қиялды дамытудың екі негізгі жолы бар: мұғалімнің эмоционалдық әсері және балалардың өздерінің шығармашылығы. Эмоционалды ашықтық, басқаға эмоционалды түрде ену қабілеті – бұл біздің мектепте балалар жиі жоғалтатын сыйлық. Оны сыртқа шығармау, үнемі дамыту – оқыту мен тәрбиелеудің ең маңызды міндеті.

Шынайы дүние - әрекеттер жиынтығы. Тәрбие де әрекет белсенділік тәсілі үшін оқытуды жасанды оқу әрекеті, яғни әртүрлі әрекеттерді дамыту ретінде қарастырады. Синтетикалық оқу әрекеті әрекеттің танымдық қызметтерін қабылдауды, зейінді, есте сақтауды, ойлауды ғана емес, сонымен қатар қажеттіліктерді, эмоцияларды, мотивтерді, ерікті біріктіреді. Тәрбие нақты және жақын даму бағыты жағдайында жүзеге асырылуы мүмкін (Л.С.Выготский) [3, б. 16]. Бұл дегеніміз кез келген әрекет маңызды бола отырып, белгілі бір білім мен нормаларға негізделген, оны тек басшылық ретінде санаңызда ассимиляциялау және бекіту керек. Іс-әрекет тәсілдерін меңгермей, даму шарттары туралы айту мүмкін емес. Мұндай бейнелердің жиынтығы мәдени қорды құрайды. Бірақ әлі даму жоқ, жауапты техникалық қызмет көрсету қажет емес. Ол жай ғана өзіне берілген нұсқауларды қайталайды. Бұл нақты даму тұрғысынан оқыту. Мұнда жоғары сынып оқушылар өзекті, яғни нақты уақытта қатысады. Оқытудың өзі өткен тәжірибенің тасымалдаушысы, аудармашысы, бұрын белгілі операциялар мен функцияларды дұрыс орындауды ғана талап ететін функционалдық функция. Болашаққа бағытталған іс-әрекетті құру және оқытудың болашаққа бағытталған іс-әрекет ретінде ұйымдастыру қажет болса, білім беруді тікелей даму тұрғысынан оқыту деп түсінеді.

Енді жоғары сынып оқушылар бұрынғы тәжірибенің қызметкері және аудармашысы ғана емес, сонымен қатар тәуекел аймағына өзін жобалай отырып, өзінің даму болашағын құруға қабілетті тұлға. Субъект жауапкершілікті еркін таңдауға айналады. Одан кейін оқыту шеңберінде субъектінің дамудың жақын бағыты тұрғысынан өзін-өзі тәрбиелеудің табиғи үдерісі жүзеге асырылады. Оқу іс-әрекетінің негізгі мазмұны зерттеу, бағдарламалау, болашақ іс-әрекеттерді жобалау, мақсат қоюға, бастапқы материалды таңдауға, мақсатқа жету құралдарын әзірлеуге, іс-әрекеттің нәтижесін қабылдауға, іс-әрекет үдерісін тізбектерге бөлуге үйрету. Мұндай әрекеттерді орындау үшін индивид рефлексиялық позицияны алуы керек.

Оқу үдерісін меңгеру барысында адам білім мен дағдыны ғана емес, сонымен қатар оқу қабілетін де жаңғыртады. Оқу іс-әрекеті тұтастай алғанда әртүрлі деңгейдегі бірқатар нақты әрекеттер мен операцияларды қамтиды. Орындаушы оқу әрекетінің бірінші деңгейі мыналарды қамтиды:

✓ материалдың мазмұнын нақтылауға тырысады;

✓ оқу материалының әрекеті;

Ойлаудың өзгеруі оқудың нәтижесі: тәжірибелік оқыту-теориялық білімге ауысады. Бұл жағдайда іс-әрекеттің мазмұнын түсінбейтін формальды әрекеттер жеке мағынамен боялған саналы мағыналы әрекеттермен ауыстырылады.

Екінші деңгейде мұғалім енді білімді ашық түрде жеткізе алмайды. Одан кейін жоғары сынып оқушылар орындау әрекеттерімен қатар бақылау әрекеттерін де қосады. Бұл жаттығу мұның ең маңызды шарты оқуға қатысушылардың біртұтас семантикалық өрісін қалыптастыруға әкелетін, олардың жеке іс-әрекетін одан әрі өзін-өзі реттеуді қамтамасыз ететін бірлескен оқу әрекеті. Оқушы осы деңгейдегі кез-келген ақпаратты өз мағынасымен конверттейді, түсінеді, өз реңктерімен бояйды, содан кейін ғана оны іштей қабылдайды. Интернационализация идеясы оқыту әдісін болжайды, онда мұғалімнің жетекшілігімен оқушының әрекеті білімді ішкі, яғни психикалық жазықтыққа беруді білдіреді.

Шығармашылық актіні талдауда осы критерийлерді қолдану негізінде әдетте кез келген шығармашылық шешімнің төрт фазасын ажыратуға болады. Олар:

- материалды жинақтау, мәселену шешу немесе қайта тұжырымдау кезеңінің негізін құра алатын білімнің жинақталуы;
- пісіп жетілу немесе инкубация фазасы, бұл кезде ойлау қабілеті негізінен жұмыс істейді және саналы реттеу деңгейінде адам мүлде басқа әрекеттермен айналыса алады;
- инсайт немесе инсайт фазасы, шешімдер көбінесе ойда күтпеген жерден және толығымен пайда болады;
- сананың толық қалыптасуын талап ететін бақылау немесе тексеру кезеңі.

Шығармашылық ойлауды зерттеу үшін бірнеше әдістер қолданылады:

• Әдетте тапсырманы қайта құруды талап ететін немесе субъект белгіленген шектен шығып кететін тапқырлыққа арналған шағын шығармашылық деп аталатын тапсырмаларды шешу үдерісін талдау. Бұл есептер эксперимент үшін өте ыңғайлы, өйткені практикада шешімін табу сәті оның орындалуымен сәйкес келеді, бұл нақты есептерді шешуде әрқашан бола бермейді;

• Қосымша тапсырмаларды қолдану. Бұл ретте адамның жетекші мәселеде қамтылған тұспалға сезімталдығы зерттеледі, оны шешу негізгіге қарағанда оңай, бірақ бір принципке негізделген, сондықтан негізгі мәселені шешуге ықпал ете алады;

• Көп деңгейлік тапсырмаларды қолдану. Пән өте қарапайым шешімдері бар бір типті есептердің бірқатарын береді, сондықтан көптеген шығармашылық адамдар мұндай есептерді жай ғана шешеді, әр жолы жаңа шешімдер табады. Шығармашылық адам интеллектуалдық бастама көрсетеді және әрбір жеке шешімнің негізінде жатқан жалпы заңдылықты табуға

тырысады;

- Ғылымның, өнердің немесе тәжірибенің белгілі бір саласында шығармашылықпен жұмыс істейтін тұлғаларды анықтау үшін өзара тексеру әдістері;

- Жаңашылдық пен ерекшелік дәрежесін анықтау үшін қызмет көрсететін өнімдерді талдау;

- Кейбір проекциялық тест шкалалары адамның шығармашылық ойлауының ауырлығы туралы ақпарат бере алады;

25-кесте. Шығармашылық ойлауды зерттеу үшін бірнеше әдістер.

Соңғы әдіске келетін болсақ, интеллекттің даму деңгейінің шығармашылық қызметте әлеуметтік маңызды нәтижелерге жету қабілетіне әсері туралы мәселеде «табалдырық теориясы» деп аталатын теория басым екенін атап өткен жөн. Оның мәні мынада: интеллектуалды дамудың оңтайлы деңгейі шамамен 120. Зияткерлік дамудың жоғары деңгейі адамның шығармашылық жетістіктеріне әсер етпейді, содан кейін ол оларға кедергі келтіруі мүмкін. 120-дан төмен шығармашылық жұмыста жоғары жетістіктерге жетуге кедергі болуы мүмкін.

Шығармашылық табиғат әдетте субъективті-объективті принциптермен ерекшеленеді, ол өзі үшін шығармашылық және басқалар үшін шығармашылық дүниені танып, оқушы дүниені де, сөзді де ашады. Дүние мен тілді білу оның алғашқы шығармашылық қызметі. Сонымен бірге оның белсенділігі өлшеусіз артады, өйткені ол әрекетке, соның нәтижесінде өз жоспар оқушы бірінші оған білім-тәрбие ұсынатын ұстаздың күшті қабілетіне қызыға қарайды. Ұстаздың сырт келбеті, киім үлгісі, жүріс-тұрысы әрқашан оқушының бақылауында, назарында болады. Егерде ұстаз сабағын ерекше қызықты, барлығына түсініктілеу етіп өткізгісі келсе, бірінші оқушылардың пәнге назарын аудару керек. Қазіргі мектеп оқушыларының талғамы ерекше. Себебі балалар күндіз де, түнде де теледидар алдынан шықпайды. Әдеби кітаптар да оқитын сауатты балалар да жетіп артылады. Сабақты қызығушылықпен өткізуде мұғалімнің сөйлер сөзі ерекше маңызды. Әр кез өткізілетін сабақ оқушыларды тек қуанышқа бөлесе екен дейміз. Қуаныш бойды билесе, сабаққа деген қызығушылық өшпейді. «Алдымен ешқандай қуаныш болмаса, адам жарық дүниеде тіршілік етіп жүре алмайды. Адам өмірінің ең жақсы аты шулы қозғаушы күші- ертеңгі қуаныш» (А.С.Макаренко) [10, б. 7].

Шәкірт сабақта түсініп оқуға бірден-бір қызықтыратын- ұстаз ғана. Оның ерекше бір әсерімен, тебірене де, жігерлене де, шабыттана да, күңірене де айтқан бір ауыз сөзі. Ұстаздың тіл өнерін жүзеге асыруға қажеттілікті сезінеді.

Шығармашылық оқырманды дамытатын тапсырмалар жазушы - жоғары сынып оқушылардың сюжетімен, кейіпкерлерді прототиптермен салыстыру, жобалар мен соңғы мәтін, тану, авторды немесе әдеби мектептегі пародия арқылы тану және т.б.

Сабақтың шығармашылық формаларды шығармашылық іс-әрекет сипатына қарай логикалық және эмоционалды бейнелік болып бөлінеді. Логикалық формаларға сабақтар, дәрістер, семинарлар, практикумдар, зерттеулер, баяндамалар, рефераттар кіреді. Эмоционалды-бейнелі формаларға концерттік сабақ, шығарма, монтаж, әңгіме сабақ, ертегі сабақ, елестету сабағы жатады. Сабақтың эмоционалды-бейнелі формаларын дайындау және өткізу «жоғары сынып оқушыларды шығармашылықпен таныстырады. Концерттің немесе композицияның сценарийін жасауға тырысу, шығармашылық сыни әдебиеттермен танысу, таңдау өлеңдер және олардың орындалуы, картиналар мен музыкалық туындыларды іздеу, эмоционалды әсерді күшейту, эмоционалды талдау, түсіндіруді дамыту» осының бәрі жоғары сынып оқушыларға бірлесіп жұмыс жасау сезімін қалдырады және алған білімдері мен дағдыларын беруге ықпал етеді.

Бала затты қабылдағанда, оған өлең жазғанда, сурет салғанда, фильм түсіруге немесе камерамен жөндеуге тырысқанда, ол оны көргеннен әлдеқайда әдемі көреді және ештеңе істеудің қажеті жоқ. Балалар шығармашылығының ерекшелігі ересектер шығармашылығына қарағанда оның саналылығы аз, тәуекелі жоғары. Балалардың шығармашылығы үдеріс деңгейінде де, аяқталған жұмыс деңгейінде де бірдей өнімді: кез келген жағдайда ол өзіне әсер етеді. Психологтар «Шығармашылық әрекет деп аталатын және қарапайым мәселені шешудің психологиялық құрылымы сәйкес келеді»-дейді. Бірақ өнерде, әсіресе көркем қабылдауда шығармашылықты логикаға, демек, шығармашылық ойлауды логикаға көтеретін осындай нәзіктіктер мен ерекшеліктер бар. Н.Е.Веракса: «Дәстүрлі ойлау, формулалық ойлау және шығармашылық ойлауды ажыратады. Ол шығармашылықты визуализация, назарды әдеттен тыс нәрсеге аудару сияқты үдерістер ретінде сипаттайды» дейді [11, б. 5].

Трансформация акцентуация кез келген аспектілерді оларды қысқарту немесе әсірелеу түріндегі өткірлеу, сондай-ақ типтендіру- біртекті құбылыстар тобында мәнді бөлу және олардың қандай да бір жолмен бейнеленуі ретінде болуы мүмкін. Белсенділік дәрежесіне байланысты біріншісінің өнімдері сәтсіздікке ұшыраған кезде пассивті және белсенді қиял ажыратылады. Бейнелердің тәуелсіздігін ескере отырып, олар шығармашылық және қызықты қиял туралы айтады. Әдейі және әдейі емес қабылдаулар бейнені құрудың саналы мақсатының болуымен ерекшеленеді. Бейнелердің тәуелсіздігі мен өзіндік ерекшелігін ескере отырып, олар шығармашылық және реакциялық қиял туралы айтады, ал қайта құру сипаттауға сәйкес келетін бейнелерді жасауға бағытталған. Шығармашылық қиял реакциялық қиялдан айырмашылығы, әрекеттің бастапқы өнімдерінде жүзеге асатын жаңа бейнелерді өз бетінше жасауды көздейді. Адамның жеке басының құндылығын көбінесе оның бөлімінде қиялдың көп мөлшерде болуына байланысты. Егер нақты осы уақытта іске асырылған шығармашылық қиял пассивті қиялдан көп болса, ол тұлғаның дамуының шарықтау шегін көрсетеді. Біз қиялды дамытуымыз керек.

Танымдық, шығармашылық, рөлдік ойындар айналадағы өмірді көшіріп қана қоймайды, сонымен қатар мектеп оқушыларының еркін әрекетін, олардың еркін қиялын көрсетеді. Мектеп оқушысының қиялы ересек адамның қиялынан ерекшеленеді, оның көрінетін байлығының артында кедейлік, бұлыңғырлық, схемалық және таптаурындық жатыр. Шынында да, ойдан шығарылған бейнелер жадта сақталған материалды рекомбинациялауға негізделген. Ал, одан кейінгі жас жоғары сынып оқушылардың білімі мен идеясы жеткіліксіз. Қиялдың көрінетін байлығы балалардың ойлауымен төмен сыни болуына байланысты. Бұл балалар қиялының кемшілігі мен ерекшелігі. Оқушы әртүрлі идеяларды оңай біріктіреді және нәтижесінде пайда болған комбинацияларды сынамайды, бұл әсіресе жас кезінде байқалады. Мектеп оқушысы әлеуметтік мәдениет туралы түбегейлі жаңаша ешнірсе жасамайды, бейнелердің инновациялық сипаттамалары тек бадаға ғана маңызды: оның тәжірибесіне ұқсас нәрсе бар ма? Баланы жарқын эмоционалды бояумен жаңаша дүниелерді, қаһармандарды, оқиға желісін ұйқастыру және құру кезеңі назар аудартады.

В.А.Сухомлинский сөзді шығармашылықтың негізі етіп қойды. Ол сөз сұлулығына сезімталдықты баланың рухани дүниесін көркейтетін орасан зор күш деп есептеді. Мектеп оқушыларының әдеби шығармашылық қабілетін дамытудың шешуші шарты – мұғалімнің оқушылардың қызығушылығын, қабілетін, дайындығын ескере отырып, күнделікті жұмысы. Мектеп оқушыларының көркем шығарма мәтінімен жұмыс, ауызша және жазбаша әдеби тәжірибелер жасау барысында олардың қиялын, бейнелі ойлауын дамыта отырып, бірте-бірте дербестігін тереңдете отырып, мұғалім қолға қаламмен ойла дегенге үйретеді. Шығармашылық тұлғаны қалыптастырады. Әдетте, мектеп өміріндегі байқаулар, олимпиадалар, әдеби мерекелер мен мерейтойлар сияқты іс-шаралардың сәтті өтуі мектеп оқушыларының жалпы әдеби – шығармашылық дайындығына байланысты.

Бастапқыда қиял сыртқы тірек қызметін атқаратын объектімен ажырамас байланыста болады. Бірте-бірте сыртқы қолдауға деген қажеттілік жойылады, қиялдың әрекеттерін интернационализациялау екі жазықтықта жүреді. Біріншіден, іс жүзінде жоқ элементі бар ойын әрекетіне ауысыңыз. Екіншіден, тақырыпты ойын түрінде қолдану, оған жаңа мағына беріп, нақты әрекетсіз іс-әрекетте көрсетуге көшу. Сонымен қатар, ойын толығымен тапсыру тұрғысынан жеті жастан бастап балаларға шығармашылықпен айналысады. Бес жаста болашақ туралы армандар пайда болады. Олар балалармен эмоционалдық реакциясын тудыратын ситуациялық жиі тұрақсыз оқиғалардан туындайды. Осылайша, қиял қоршаған әлемді өзгертпейтін ерекше интеллектуалдық әрекетке айналады. Кескінді құрудың негізі қазір тек нақты объект емес, сонымен қатар сөзбен берілген бейнелер.

Қиялдың еріктілігінің өсуі оқушыда жоспар құру және оған жетуді жоспарлау қабілетін дамытуда көрінеді. Мектеп жасындағы балалық шақтағы қиялдың мақсаттылығының артуы балалардың сол тақырыптағы

ойынның ұзақтылығының ұлғаюынан, сонымен қатар рөлдердің тұрақтылығынан қорытынды жасауға болады. Жоспарлау қабілеті толық туындылар жасай білуге тікелей байланысты. Егде жастағы мектеп оқушылары іс-әрекетті бастамас бұрын жоспарды орындау үдерісін алдын ала жоспарлай отырып, ерікті түрде қиялдауға қабілетті. Олар мақсатқа жету үшін жоспар құрып, қажетті құрал-жабдықтарды алдын ала таңдап, дайындайды. Балалардағы қиялдың мақсатты дамуы ең алдымен ересектердің әсерінен болады, олар өз таңдауы бойынша бейнелерді жасауға итермелейді. Содан кейін балалар өз идеяларын және оларды жүзеге асыру жоспарларын өз бетінше ұсынады. Ал, ең алдымен бұл үдеріс ұжымдық ойындарды, өнімді іс-әрекеттерде байқалады, яғни іс-әрекет нақты объектілер мен жағдайларды пайдалана отырып жүзеге асырылады және оған қатысушылардың әрекеттерін үйлестіруді талап етеді.

Кейінірек кескіннің еріктілігі жеке іс-әрекетте көрінеді, бұл міндетті түрде нақты объектілерге және сыртқы әрекеттерге сүйену дегенді білдірмейді. Қиял нәрестеге диагностикалық функцияны орындай отырып, айналасындағы әлем туралы білуге мүмкіндік береді. Ол оның біліміндегі олқылықтарды толтырады, дүниенің біртұтас суретін жасай отырып, әртүрлі әсерлерді біріктіруге қызмет етеді.

Қиялдау үдерісінде балалар қоршаған ортаның объективті заңдылықтарын көрсетеді. Жаңа бейнелерді жасау, алыпсатарлық үдеріс емес, шындықпен тығыз байланысты үдеріс. Қиял - ғажайып бейнелердің қайнар көзі шынайы дүниеде. Қиял оқушыға когнитивтік мәселенің стандартты емес шығармашылық шешімін табуға көмектеседі. Демек, балалар қиялының ең маңызды қасиеті-оның шынайылығы, ненің бар, ненің болмайтынын түсіну. Ертегіге шынайы көзқарас мектеп жасында пайда болады. Қиялдың дамуы бес және жеті жаста балалардың қиял әлемдерін жасап, оларда белгілі бір сипаттары бар кейіпкерлер ретінде өмір сүріп, сәйкес жағдайларда әрекет етуіне әкеледі. Қиялдың дамып келе жатқан қорғанысы қиялды құруға қатысуы мүмкін. Қиял балаға эмоционалдық және жеке проблемаларды жеңуге, бейсаналық алаңдататын естеліктерден арылуға, психологиялық жайлылықты қалпына келтіруге және жалғыздық сезімін жеңуге көмектеседі. Осылайша психологиялық қорғаныстың қалыптасуы жүреді. Шығармашылық балалардың ойында және көркемдік әрекеттерде қолданылатын әсерлерді түрлендіру әдістерін қаншалықты меңгергеніне байланысты. Қиялдың құралдары мен тәсілдері мектеп жасында тез игеріледі. Балалар жаңа фантастикалық бейнелерді жасамайды, олар тек бұрыннан белгілі нәрсені түрлендіреді. Қызығушылықтың жаңа сипатын атап өту керек: кіші жастағы оқушылардың ойындарында тарихи тұлғалар мен қоғамдық өмірдің оқиғалары пайда болады. Бұл қызығушылық негізінде «Бұрын қалай болды?» деген сұраққа антиквариант, ересектерге арналған әңгімелер, өткен туралы фильмдер мен бейнелер бұл қызықты және қияли. Көркемдік білім беру үдерісі шындықты және өзіне деген эстетикалық қатынасты дамыту үшін «өзін-өзі тануға бейнелер мен диалогтарда өзін-өзі

тану арқылы өзін-өзі тануға сүйену керек. Бала бейресми түрде түспен және сызықпен жұмыс істейді. Ол өз сезімдерін мүмкіндігінше адекватты түрде жеткізу жолдарын іздейді. Кішкентай бала қоршаған дүниені іс-әрекет арқылы таниды, ал қағазға сурет салу арқылы ол әрекет жасайды. Баланы қабылдайтын арналар ашық. Оған есте сақтау жәшігінде сақтайтын асыл және мәңгілік қазынасын тауып, алып тастауға көмектесу керек. Содан кейін оны таң қалдырып, есте қалдыру қажет. Балаларға сурет салуды үйрету керек пе? Жок. Бұл балалардың шығармашылығы бітті, олардың үлкендерден үйренетін ештеңесі жоқ деп есептейтін А.Бакушинский мен оның серіктерінің пікірі.[17, б. 10]. (АҚШ) Білім берудің маңыздылығын, онсыз балалардың шығармашылығы дамымайтынын және өмірде қалып қоймайтынын атап көрсетті. Бұл тақырыптағы пікірталас әсіресе 1920 жылдары қызу талқыға түсті. Кейін екінші көзқарасты орыс педагогтары Е.Флерина мен Н.Сакулинада қолдады. Біздің уақытымызда К.Комарова бұл мәселеге назар аударып, балалардың сурет салу дағдыларын дамыту қажеттілігінен бөлек, сонымен бірге мектепке дейінгі балаларды дәстүрлі емес сурет салу әдістерімен таныстырудың мақсаттылығын атап өтеді [12, б. 16].

Шындықты түрлендірудің тиімді тәсілі жағдайды бір сәтте қабылдауға негізделмеген бейнелердің әрекетімен толықтырылады. «Адам тәжірибесі неғұрлым бай болса, оның қиялында соғұрлым материал болады». Бұдан баланың тәжірибесін кеңейту қажеттігі туралы педагогикалық қорытынды шығады. Бала неғұрлым көп көрсе, естісе және бастан кешірсе, соғұрлым көп болады, тең болған сайын оның әрекеттері қиялға айналады. Қиялдың дамуы үшін « ... баланы адамзаттың эстетикалық тәжірибесімен таныстыру, бала психикасын адамзат мыңдаған жылдар бойы жүргізіп келе жатқан әмбебап еңбекке қосу ..» маңызды. Я.А.Пономарев, В.В.Белич, А.Н. Бау, А.М.Матюшкин, Ю.З.Гилбух, Г.Вайнцвейг және басқа авторлардың пікірінше, шығармашылық белсенділік дамыған қиялмен ғана мүмкін болады деген қорытынды жасауға болады. Қиялды дамытуда сәндік-қолданбалы өнер және сызу маңызды рөл атқарады. Бізде Т.Н.Шамова, Е.С.Рубанский, Я.А.Пономарев, Г.И.Щукина шығармашылық әрекеттің әртүрлі түрлерін іріктеу, шығармашылық ойлауды қалыптастыру және шығармашылық белсенділікті дамыту оқушыларды дүниені шығармашылық түрлендіруге және өзін-өзі тануға мақсатты түрде тарту арқылы ғана мүмкін болады деген тұжырымға келеміз. Дәстүрлі емес сурет сабақтары әр баланың қиялын, шығармашылық қабілетін, көрнекі есте сақтау қабілетін, ойлау икемділігі мен жылдамдығын, өзіндік ерекшелігі мен даралығын дамытуға ықпал етеді. Сурет салу кезінде балалар антропоморфизация әдісін қолданады. Олар ертегілерді тыңдау кезінде жиі кездесетін заттарды жандандырады. Агглютинация- мектеп оқушылары қолданатын күрделі әдіс. Жаңа бейнені жасай отырып, бала әртүрлі объектілердің үйлесімсіз болып көрінетін жақтарын біріктіреді. Өлшемді кішірейту немесе ұлғайту үшін таңбалардың өлшемін өзгерту де түпнұсқа кескіндерге әкеледі. Бейнелеу өнерінде балалар

ең алдымен қарапайым трюктармен фантастикалық бейнелер жасайды. Түстерді өзгерту немесе заттардың әдеттен тыс орналасуы арқылы мұндай кескіндер мазмұны жағынан нашар және әдете түсініксіз. Бірте-бірте сызбалар мәнді бола бастайды. Мектеп оқушылары үшін сызбалардағы бейнелер барған сайын түпнұсқа болып келеді. Бейнелерді жасаудың тәсілдері мен құралдарын меңгеру бейнелердің өздерінің алуан түрлілігі мен бай болуына әкеледі. Айқын, көрнекі сипат сақтай отырып, олар субъектінің типтік көрінісін көрсете отырып, жалпыланады. Бала өзін қоршаған дүниені іс-әрекет арқылы танып, қағаз бетіне сурет салу арқылы әрекет етеді. Бірақ ғалымдар оның білдіргісі келетін көңіл-күйі өте маңызды рөл атқаратынын анықтады. Бұл жағдайда көңіл-күй бейнелер арқылы ынталандыратын қиялмен байланысты атап өтілгендей:

- түс неғұрлым таза және ашық болса, реакция соғұрлым ашық, қарқынды және тұрақты болады;

- күрделі, төмен қаныққан, орташа ашық түстер өте күрделі және салыстырмалы түрде әлсіз реакцияларды тудырады;

- ең бір мағыналы ассоциациялар температура, салмақ және акустика;

- дәмдік, тактильді, иіс сезу, эмоционалды ең түсініксіз бірлестіктерге, яғни биологиялық сезім мүшелерінің жақынырақ тәжірибесімен және белсенділігімен байланысты;

- күлгін, тіпті таза және жарқын түрінде де айқын реакциялар тудырады (табиғаттың екі жақтылығына байланысты);

- сары және жасыл түстер әртүрлі қауымдастықта жасайды.

Әдеби шығармашылық арқылы адамгершілік тәрбиесінің мәселелерін шеше отырып, мектеп оқушыларын өмір фактілерін байқап, ой елегінен өткізуге үйретеміз. М.Горькийдің «біздің шығармашылық әлеміндегі барлық ұлы және әдемі нәрсе ең кішкентай бақылаулардан жасалған және жасалуда» деген сөзін есте сақтаған жөн [4, б. 15]. Адамгершілік мұраты жоғары, эстетикалық қажеттіліктері бар, үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруда әдебиеттегі сыныптан тыс жұмыстар үлкен рөл атқарады. Мектеп оқушыларымен жұмыста сыныптан тыс жұмыстардың әртүрлі формалары мен әдістерін қолдану аясы: әдеби кештер, қойылымдар, байқаулар, ғылыми-зерттеу және жобалау жұмыстары, әдеби өлкетан, үйірмелер мен мектеп мұражайларының жұмысы.

Баланың ненің және қалай бейнеленгенінің табиғаты бойынша оның қоршаған шындықты қабылдауын, есте сақтау, елестету, ойлау ерекшеліктерін бағалауға болады. Балалардың шығармашылыққа білдіретін дамытуда тігін және тоқу сабақтарының маңызы зор. Тоқу негіздерін үйрене отырып, балалардың өздері үлгілерді біріктіреді. Бұйымды жүзеге асыруға шығармашылықпен қарайды. Балалар бұйымды өздері кесіп, түс схемасына сәйкес бұйымның дизайнын таңдайды. Музыка балалардың көркемдік және шығармашылық іс-әрекетінде маңызды рөл атқарады. Балалар музыка тыңдауды, музыкалық жолдарды және дыбыстарды әртүрлі аспаптарда

қайталауды ұнатады. Мектеп жасында алғаш рет байыпты музыкалық зерттеулерге қызығушылық пайда болады, ол болашақта нағыз хоббиге айналады және музыкалық дарындылықты дамытуға ықпал етеді. Балалар ән айтуды, әр түрлі ырғақты қимылдарды, әсіресе би билеуді үйренеді. Вокал сабағы да шығармашылық жұмыс. Ән айту музыканы тыңдап, дауыс қабілетін дамытады. Шығармашылық қабілетін ашу үшін қжымдық қойылымдар, музыкалық және би импровизациялары қолданылады. Оқушылардың шығармашылық қиялын және эмпатиясын дамыту үшін ғалымдар мыналарды ұсынады. Балалармен жұмыс істеу барысында қоршаған ортаны сенсорлық – эмоционалды түсіну арқылы елестетуді, ассоциативтілікті ынталандыратын ойындар мен жаттығуларды қолдану. Бір жағынан синестезия механизмін дамытуға, екінші жағынан эмпатия механизмін дамытуға негізделген ойындар мен ойын жаттығуларымен қатар эмоционалды және сенсорлық сезімді кеңейтетін және толықтыратын эстетикалық ойынды қолдану ұсынылады. Көңіл көтеру арқылы қабілеттің дамуына ықпал етеді, шығармашылық жұмысты орындау барысында өзін-өзі таныту барысында туындайтын қиындақтарды жеңуге көмектеседі. Бұл баланың табиғат әлемімен, ғылым мен өнермен барлық сезім мүшелерімен танысуына, зерттелетін құбылысты, объектіні жеке қабылдауына және түсінуіне, соның негізінде ол туралы мәліметтерді толық меңгеруге мүмкіндік береді. Ойын және ойын жаттығулары кезінде, сондай-ақ эстетикалық ойын үдерісінде өнер туындыларын пайдалану (әр баланың және жалпы топтың эмоционалдық және сенсорлық тәжірибесін ескере отырып) жұмыста дәстүрлі бейне жасау әдістерін пайдалану дәстүрлі емес. Балалардың шынайы бейнелерді есте сақтауға, бөлшектер мен бөлшектерді байқауға, оқиғалар мен даталарды берік сіңіруге бейімділігі тарихи білім жүйесін одан әрі тереңірек түсіну үшін қажетті негіз болып табылатын фактілік білімнің негізін жасайды.

Қорытынды

Шығармашылық қабілет - бұл шығармашылық әрекеттің белгілі бір түрін табысты жүзеге асыру мүмкіндігін анықтайтын және оның нәтижелі болу деңгейін анықтайтын жеке тұлғалық қасиеттердің жиынтығы. Олар жеке адамның білімімен, іскерлігімен, дағдысымен шектелмейді. Шығармашылық қабілет шығармашылыққа деген қызығушылықтан, тілектен және эмоционалдық қатынастан көрінеді. Өйткені білім, логикалық және шығармашылық ойлаудың даму деңгейі, қиял, шығармашылық ізденістегі дербестік және табандылық және белгілі бір салада субъективті жаңаны құруды қамтамасыз етеді.

Мектеп жасындағы бала өз отбасының қаланың, көшелердің тарихына қызығады. Өзін әлеуметтік тіршілік иесі ретінде, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орнын, «оқушы», «сыныптас» әлеуметтік рөлдерінде санасы бар шығарманың сол немесе басқа кейіпкерінің орнын алу қабілеті ойында барынша айқын көрінеді. Баланың ойын әрекетінде пайда болатын эмансипация, қиял, жарқын эмоциялар оның кез келген рөлді ойнауына көмектеседі, демек жазушы жасаған көркем образдар әлеміне енеді. Балалардың шынайы бейнелерді есте сақтауға, бөлшектер мен бөлшектерді байқауға, оқиғалар мен даталарды берік сіңіруге бейімділігі тарихи білім жүйесін одан әрі, тереңірек түсіну үшін қажетті негіз болып табылатын фактілік білімнің негізін жасайды. Қиял тірі жанды еріксіз қиялдың ерекшеліктеріне ие, соның арқасында рекреациялық қиялды дамыта отырып, ол шынайылыққа айналады. Шығармашылық қиял да дамиды, бала өткен тәжірибесін өңдеу негізінде қажетті бейнелерді жасай алады.

Зерттеу нәтижелері алға қойылған міндеттерді шешуге ықпал етті, алға қойылған гипотезаны растады және келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді:

1. Соңғы онжылдықтарда отандық психологтар, әлеуметтенушылар мен педагогтар жас ұрпақты шығармашылық белсенділікке баулу, жастардың шығармашылық қабілеттің дамыту, олардың қажеттіліктері мен іс-әрекеттерін жүзеге асыруға деген ынтасын қалыптастыруға байланысты әртүрлі мәселелерді қойып, шешті. Шығармашылық орындау деңгейіндегі кәсіби іс-әрекет қазіргі білім беру жүйесі жас ұрпақты шынайы өмірге дайындауға бағытталған. Қазіргі уақытта еңбек нарығында сұранысқа ие болу үшін орта мектеп түлегі басқа нәрселермен қатар ойлаудың дербестігі мен өзіндік ерекшелігіне, кәсіби қызмет барысында туындауы мүмкін мәселелерді шешуге шығармашылық көзқарасқа ие болуы керек. Өкінішке орай, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде оқушылардың шығармашылық қабілеттің дамыту бойынша мектеп жұмысының мәні мен мазмұнын ашудың бірыңғай тәсілі жоқ. Зерттеу аясында біз В.А.Просецкийдің келесі кезеңдерді қамтуын байқадық: еліктеу-көшіру, шығармашылық еліктеу және еліктеу шығармашылық.

2. Қазіргі оқу тәжірибесін зерделеу мұғалімдердің іс-әрекетінде оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуда оқу іс-әрекетінің ұйымдастырушылық формалары, ойын, көркемдік және инновациялық түрлерінің кең көлемде қолданылатынын көрсетті; сыныпта тұрақты шығармашылық атмосфераны қамтамасыз ететін оқу жұмысының түрлерінің жиынтығы және оқушылардың жеке қабілетіне байланысты шығармашылық тапсырмалардың өзгермелілігі. Сонымен қатар, зерттеу барысында мұғалімдердің мектептегі белгілі бір пәнді оқыту үдерісінде оқушылардың шығармашылық белсенділігін ынталандыратын әдіс-тәсілдерді, жұмыстың репродуктивті формаларын қолданбауынан тұратын елеулі кемшіліктерді де анықтадым. Басым бөлігі, жас мұғалімдер оқушылардың шығармашылық белсенділігін ынталандыратын және сабақта шығармашылықпен өзін-өзі көрсетуіне жағдай жасайтын проблемалық сұрақтарды құрастыруда белгілі бір қиындықтарды бастан кешіреді.

3. Педагогикалық теория мен практиканы талдау барлық шығармашыл тұлғалардың бір жолды ұстанатынын көрсетеді – шындықты ашудан, кейде өзі үшін жаңалық аз ғана адамдарға белгілі шындықтарды ашуға дейін, ең соңында, жаңа шындықтарды жасауға дейін. Демек, стандартты емес және шығармашылық көзқарасты талап ететін жағдаяттар тудырып, жоғары сынып оқушыларды шығармашылық әрекеттің әртүрлі түрлеріне тартып, олардың осындай тәжірибесін қалыптастырса, адамның шығармашылық қабілетін, қиялын, өнімді ойлауын, шығармашылық қасиеттерін дамытуға болады. Белсенділік оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту үдерісінің мазмұндық жағы оның екі құрамдас бөлігінің: оқу іс-әрекеті мен пән мұғалімінің сабақтан тыс жұмысының өзара байланысы. Олардың жүзеге асыру әртүрлі ұйымдастырушылық формаларда (сабақ, дәрістер, семинарлар, практикумдар, оқу сапарлары, конференциялар, кештер, конкурстар, кездесулер және т.б.) өтеді.

Жоғары сынып оқушыларының шығармашылық әлеуетін дамытуда оларды әртүрлі сыныптан тыс жұмыстарға тарту, оларды өткізудің тиімді формаларын іздеу (КТК, байқаулар, шығармашылық есептер, іскерлік ойындар және т.б.) ең перспективалы деп санаймыз.

4. Біздің теориялық зерттеу және тәжірибелік-эксперименттік жұмысымыз әдебиетті оқыту үрдісінде жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту үшін мұғалім жұмысының жүйесін жасап, мектеп тәжірибесіне енгізу қажет деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Бұл жүйенің негізгі құрамдас бөліктері оқыту мен тәрбиелеудің мақсаты, міндеттері, принциптері, мазмұны, ұйымдастыру формалары, әдістері мен құралдары болуы керек. Ұсынылып отырған модель, эксперимент нәтижелері көрсеткендей, әдебиетті оқыту үрдісінде жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттінің даму деңгейін айтарлықтай арттыруға болады.

5. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді және әртүрлі типтегі оқу орындарының тәжірибесін зерделеу, сондай-ақ жүргізілген тәжірибелік-

эксперименттік жұмыстар жоғары сынып оқушыларды дамыту үрдісі жүзеге асырылатын педагогикалық шарттар кешенін теориялық және эксперименттік негіздеуге мүмкіндік берді. Шығармашылық қабілетті тиімдірек дамиды. Олардың ең маңыздылары:

-жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту үрдісін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету жүйесінің болуы;

-мұғалімнің жоғары сынып оқушылармен бірлескен шығармашылық әрекетке кәсіби- педагогикалық дайындығы;

-мектеп оқушыларының шығармашылық қабілетінің диагностикасын және кезең-кезеңімен мониторингін жүргізу;

-жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту үрдісіне ата-аналарды және басқа да пән мұғалімдерін белсенді тарту;

-жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту үшін сыныптан тыс жұмыс мүмкіндіктерін кеңінен пайдалануды көздейтін жоғары мектеп жасындағы оқушылармен жұмыстың ғылыми негізделген жүйесінің болуы;

-мектепте оқушылардың шығармашылық және ізденіс ортасын құру.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту үрдісін зерттеу бұл мәселені зерттеудің жаңа бағыттарын ашты. Олардың ішінде жалпы гуманитарлық циклге кіретін пәндерді оқыту үрдісінде мектеп оқушыларының шығармашылық мәдениетін қалыптастыру үрдісін зерттеу, олардың даму деңгейлерін диагностикалау жүйесін жетілдіру жолдарын іздестіру ең өзекті деп санауға болады. Әр түрлі мектеп жасындағы оқушылардың шығармашылық қабілеті , оқушылардың шығармашылық қабілетін қалыптастыру және дамыту үшін мұғалімдердің ғылыми-әдістемелік дайындығы.

Бұл зерттеу мектеп оқушыларын оқыту мен тәрбиелеудің маңызды мәселелерінің бірі – шығармашылық мәселесін шешумен байланысты. Баланың шығармашылығы – дүниені тану үдерісі; егер бала іс-әрекетке, идеяның қандай да бір нәтижеде іске асуына, тіпті үлкендердің көзқарасы бойынша бұл шынайы жаңалық болмаса да, қажеттігін сезінсе, бұл үдерістің белсенділігі өлшеусіз артады. Бұл жерде тағы бір нәрсе маңызды, мұндай әрекет үдерісінде адам, шығармашылық адам жасалады, одан өмір жаңа, дәстүрлі емес, ерекше нәрсені жасай білуді, кез келген іске жақындай білуді, одан сұлулық туралы арманын қоюды талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Матюшкин А.М. «Оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту» Ғылыми зерттеу, 1991 ж.
2. Тұрғынбаева Б.А. «Шығармашылық қабілеттер және дамыта оқыту» Алматы, 1999 ж.
3. Қаныгүл Әбдібекқызы «Оқушылардың көркем шығармашылық қабілеттерін дамыту» Алматы, Рауан 1994 ж.
4. Айтауханова Д.Х. «Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудағы логикалық тапсырмалардың маңызы» Мектептегі тарих 2005 ж.
5. Әлімқұлова С. «Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудағы логикалық тапсырамалардың маңызы» Қазақстан тарихы 2006 ж.
6. Керейқұлова Б. «Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың тиімді жолдары» Педагогикалық кеңес 2006 ж.
7. А.Әлімов «Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері» Алматы 2013ж.
8. «Әлемдік ақпараттық білім беру кеңістігі бәсекеге қабілетті ұстаз қолында» Алматы 2014 ж.
9. Назарбаев.Н.Ә. «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!Қазақстан халқына Жолдау-Егеменді Қазақстан» 29 қаңтар 2011 жыл.
10. Н.Назарбаев «Біздің халқымыз жаңа өмірге бейімделуі керек». Егемен Қазақстан 31 мамыр 2000 ж.
11. Бабаева Ю.Д. «Динамическая теория одаренности. Основные современные концепции творчества и одаренности». 1997г.
12. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. Алматы. «Ғылым». 1988г
13. Б.А.Тұрғынбаева «Дамыта оқыту технологиялары». Алматы 2000 ж.
14. Б.А.Тұрғынбаева «Ұстаздық шығармашылық» Алматы 2007 ж.
15. З.Ахметова «Сөз өнері» Алматы 2006 ж.
16. «Әдебиет оқыту әдістемесі» 6 сынып А.Атамұра 2011ж.
17. Райысов У. «Сын тұрғысынан ойлау технологиясы». Бастауыш мектеп, 2004ж
18. Тұрғынбаева Б.А. «Шығармашылық қабілеттер және дамыта оқыту». Алматы 1999 ж
19. Қабдықайырұлы Қ. «Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы» Алматы. 1999 ж
20. Юрчук В.В. «Современный словарь по психологии». М., 2001.
21. А.М. Прохорова «Советский энциклопедический словарь» под ред.. М., 1984 г.
22. Выготский Л.С. «Воображение и творчество в детском возрасте». СПб., 1997 г.
23. Левин В.А. «Воспитание творчества». Томск, 1992 г.

24. Столяров Ю.С. «Техническое творчество школьников». М., 1984 г.
25. Афанасьев В.Г. «Человек в управлении обществом». М., 1977 г.
26. Рапацевич Е.С. «Современный словарь по педагогике». М., 2001 г.
27. С.Ю. Головин «Словарь практического психолога» Сост.. Минск, 1998г.
28. Теплов Б.М. «Об изучении типологических свойств нервной системы». М., 1985 г.
29. Теплов Б.М. «Проблемы индивидуальных различий». М., 1961 г.
30. Рубинштейн С.Л. «Бытие и сознание». М., 1957г.
31. Рубинштейн С.Л. «Проблемы общей психологии». М., 1973 г.
32. Крутецкий В.А. «Психология математических способностей школьников». М., 1968 г.
33. Харламов И.Ф. Психология. М., 1999 г.
34. Крутецкий В.А. Психология. М., 2004 г.
35. Лук А.Н. «Психология творчества». М., 2008 г.
36. Андреев В.И. «Педагогика творческого саморазвития». Казань, 1996 г.
37. Шаповаленко И.В. «Возрастная психология». М., 2005 г.
38. «Алгоритмы активизации творческого мышления?» Школьный психолг. 2004. - №4. - С.27.
39. Анатази А. «Психологическое тестирование». В 2-х т.Т.1. М., 1982 г.
40. Анатази А. «Психологическое тестирование». В 2-х т.Т.2. М., 1982г.
41. Андреев В.И. «Педагогика творческого саморазвития». Инновационный курс, кн.1. Казань, 1996. - 565 с.
42. Андреев В.И. «Педагогика творческого саморазвития». Инновационный курс, кн.2. Казань, 1998. - 317 с.
43. Андреев Ф.В. «Формирование творческой активности школьников в контексте совершенствования урока: Автореф. дис.» . пед наук. Чебоксары, 1998.-27 с.
44. Арнаутов М. «Психология литературного творчества». М.: Прогресс, 1970 г.
45. Астраханцева Т.Н. «К вопросу о формировании творческих способностей на начальном этапе становления личности» Вестник ЧГПУ им. И.Я.Яковлева. 2000. - № 5(18). - С. 103-107.
46. Астраханцева Т.Н. «Педагогические условия обеспечения преемственности в развитии творческих способностей детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста: Автореф». дис. канд.пед.наук. Чебоксары, 2002. - 20 с.
47. Астраханцева Т.Н. «Педагогические условия обеспечения преемственности в развитии творческих способностей детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста: Дис.канд». пед. наук. Чебоксары, 2002. - 190 с.
48. Афанасьев С.П. «Триста творческих конкурсов: Метод, пособие для развития творч. способностей детей. Кострома»: Эврика «МРЦ НИТ», 1999. -111 с.

49. Бабаева Ю.Д. «Динамическая теория одаренности // Основные современные концепции творчества и одаренности». М.: Мол. Гвардия, 1997.-С. 275-294.
50. Бабанский Ю.К. «Оптимизация учебно-воспитательного процесса». М.: Просвещение, 1982. - 192 с.
51. Бабанский Ю.К. «Проблемы повышения эффективности педагогических исследований». М.: Педагогика, 1982. - 192 с.
52. Беляева Л.С. «Творческая деятельность подростков в системе внеклассной работы по искусству: Автореф». дис. канд. пед. наук. М., 1977. — 16 с.
53. Берзина Р.Ф. «Педагогические условия формирования творческих способностей младших школьников: (На примере дисц. «Технология»): Автореф. дис. канд». пед. наук. Уфа, 2001. - 22 с.
54. Библер В. С. «Мышление как творчество». М.,1975 г.
55. Библер В.С. Школа «диалог культур» Советская педагогика. 1988. - №11.
56. Богоявленская Д.Б. «Исследование творчества и одаренности» Основные современные концепции творчества и одаренности. М.: Мол. Гвардия, 1997.-С. 328-348.
57. Богоявленская Д.Б. «Интеллектуальная активность как проблема творчества.» Ростов на/Д: Изд-во Рост.ун-та, 1983 г.
58. Жукова Т.М. «Развитие человека есть развитие его способностей». Одаренный ребенок.- 2006.- № 1
59. Новлянская З. «О способностях к литературному творчеству: критерии, истоки, принципы развития». Искусство в школе. – 1996 г.
60. В.Н. Дружинин, В.Д. Шадриков. « Развитие и диагностика способностей» Отв. ред.– М.: Наука, 1991 г.
61. Чудновский В.Э. «Воспитание способностей и формирование личности». – М.: Знание, 1986 г.
62. Туковский Т.А. Изучение литературного произведения в школе: Методологические очерки и методике.- 1966г.
63. Еремина Т.Я. «Педагогические мастерские по литературе». СПб., 2000 г.
64. Качурин М.Г. «Организация исследовательской деятельности учащихся на уроках литературы». М.,1982 г.
65. Б.А. Ланин «Методика преподавания литературы».. М. 2007 г»